अभिनव-संस्कृतम्

द्वितीयो भागः

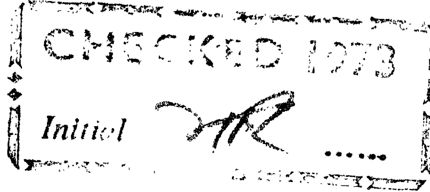
[PART II]

'AK PUBLISHING HOUSE
BOMBAY 2

ABHINAVA-SAMSKRITAM

BOOK II

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन् न निर्दोषं न निर्गुणम् ।
आवृणुध्वमतो दोषान् विवृणुध्वं गुणान् बुधाः ॥

KARNATAK PUBLISHING HOUSE
BOMBAY 2

First Edition 1940

Printed by M. N. Kulkarni, at the Karnatak Printing Press, Karnatak House, Chira Bazar, Bombay 2, and published by him at the Karnatak Publishing House, Chira Bazar, Bombay 2.

PREFACE

This book has been worked out mainly on the same lines as the First Part and forms the third link in this series. It covers all the portion usually done in High School Standard V. As before the passages selected for reading have been taken from standard authors, and though some minor changes have been effected in the text to suit the scheme of this book, the passages are kept essentially the same. In one case alone, however, the passage has been more or less paraphrased.

Further, an attempt has been made to bring together in every lesson the different uses of a few of the Sanskrit words and idioms which are of frequent occurrence in literature. Though the lists given are by no means exhaustive, we believe that they fairly cover the ground and hope that they will be found useful.

CONTENTS

प्रथमः पाठः

चन्द्रापीड उपदिश्यते ।

[तारापीडो नाम नृप आसीत् । तस्य पुत्रश्चन्द्रापीडः सकलासु कलासु विद्यासु च विनीतः । स यौवनस्यारम्भे यौवराज्याभिषेकात् प्राक् तारापीडस्य सचिवेन शुकनासेनोपदिश्यते ।]

तात चन्द्रापीड, तद् एवंप्रायेऽस्मिन् राज्यतन्त्रे यौवने च, कुमार, तथा प्रयतेथा यथा नोपहस्यसे जनैः, न निन्द्यसे साधुभिः, न धिक्क्रियसे गुरुभिः, यथा च न प्रकाश्यसे विटैः, नास्वाद्यसे भुजङ्गैः, नावलुप्यसे सेवकवृकैः, न वञ्च्यसे धूर्तैः, न विडम्ब्यसे लक्ष्म्या, नोन्मत्तीक्रियसे मदनेन, नाक्षिप्यसे विषयैः, नावकृष्यसे रागेण, नापह्रियसे सुखेन । कामं त्वं प्रकृत्यैव धीरः पित्रा च समारोपित-संस्कारः, तरलहृदयमप्रतिबुद्धं च मदयन्ति धनानि । तथापि त्वद्गुण-सन्तोषो मामेवं मुखरयति ।

—कादम्बरी

VOCABULARY.

अप्रतिबुद्ध (*Adj.*) Foolish.

अव + लुप् [4. P. P. अवलुप्यति] To snatch away.

आ + क्षिप् [6. P. P. आक्षिपति] To tempt.

आ + स्वाद् [1. A. P. आस्वादते] To taste.

उन्मत्ती + कृ [Pass. उन्मत्तीक्रियते] To be intoxicated.

उप + हस् [1. P. P. उपहसति]
प्र + हस् [1. P. P. प्रहसति] To laugh; to ridicule.

एवंप्राय (*Adj.*) Of this kind.

कामम् (*Indecl.*) Admitting that; though.

तरलहृदय (*Adj.*) fickle-minded.

धिक् + कृ [Pass. धिक्क्रियते] To condemn; to reproach.

धूर्तः (*m.*) A rogue; a shrewd fellow.

प्र+काश् [1. A. P. प्रकाशते] To shine. [Pass. प्रकाश्यते] To be held out to ridicule.

प्राज्ञः (*m.*) A learned man.

भुजङ्गः (*m.*) 1. A Paramour; a hanger-on. 2. A serpent.

मदयति [*Denom. Vb.*] To intoxicate.

मुखरयति [*Denom. Vb.*] To make a person prattle.

रागः (*m.*) 1. Affection; 2. Colour.

राज्यतन्त्रम् (*n.*) The science of Government; politics.

वञ्च् [10. U. P. वञ्चयति-ते] To deceive.

वि + कृष् [1. P. P. विकर्षति] To drag; to attract.

विटः (*m.*) A voluptuous person.

विडम्ब् [10. U. P. विडम्बयति-ते] To mock.

विषयः (*m.*) 1. An object of senses; 2. A subject; 3. Province; scope.

समारोपितसंस्कार (*Adj.*) Well educated.

सेवकवृकः (*m.*) A wolf in the form of a servant.

GRAMMAR:—

The Passive Voice.

उपहस्यसे; निन्द्यसे; आक्षिप्यसे; विकृष्यसे।

Study these forms carefully. You will be able to recognize the roots. They are **उपहस्, निन्द्, आक्षिप्, विकृष्** in order. The termination '**से**' is also familiar to you. But all these forms contain a '**य**' in them and none of the roots mentioned above takes '**य**' as a *Sign*, for only the roots of the Fourth Conjugation take '**य**' as their *Sign*.

These are *Passive* forms. Thus, to form the *Passive base* of a root '**य**' must be added to the root in all the Conjugations just as we add **य** in the Fourth Conjugation. No changes take place before this **य**.

E. g.

गम् + य = गम्य	युध् + य = युध्य
बुध् + य = बुध्य	कृष् + य = कृष्य

Exceptions :—

1. Before this य of the Passive the roots of the Tenth Conjugation undergo the same changes as they undergo before the अय of the Active Voice.

E. g.	तड् + य = ताड्य	अर्थ् + य = अर्थ्य
	चुर् + य = चोर्य	गण् + य = गण्य

2. Roots ending in short इ and short उ lengthen their final इ or उ.

E. g. जि + य = जीय
श्रु + य = श्रूय

3. The final ऋ (short) of roots is changed to रि, if it is preceded by a simple consonant, and to अर्, if it is preceded by a conjunct consonant.

E. g. कृ + य = क्रिय
हृ + य = ह्रिय
But, स्मृ + य = स्मर्य

4. The final ॠ (long) is changed to ऊर्, when preceded by प्, फ्, ब्, भ्, म् or व्, and to ईर्, if preceded by any other consonant.

E. g. तॄ + य = तीर्य
पॄ + य = पूर्य
वॄ + य = वूर्य

5. The roots दा, धा, मा, स्था, गै, पा, सो and हा change themselves to दी, धी, मी, स्थी, गी, पी, सी and ही respectively before the य of the Passive. Final ए, ऐ, and ओ are changed to आ.

E. g. दा – दीय
पा – पीय

6. The roots given below undergo changes as indicated before the य of the Passive.

वच्	+	य	=	उच्य	वश्	+	य	=	उश्य
वद्	+	य	=	उद्य	यज्	+	य	=	इज्य
वप्	+	य	=	उप्य	व्ये	+	य	=	वीय
वस्	+	य	=	उष्य	ज्या	+	य	=	जीय
वह्	+	य	=	उह्य	व्यच्	+	य	=	विच्य
वे	+	य	=	ऊय	व्यध्	+	य	=	विध्य
ह्वे	+	य	=	हूय	प्रच्छ्	+	य	=	पृच्छ्य
श्वि	+	य	=	शूय	व्रश्च्	+	य	=	वृश्च्य
स्वप्	+	य	=	सुप्य	भ्रस्ज्	+	य	=	भृज्ज्य

ग्रह् + य = गृह्य

Note:—It will be noted that in the above list the initial य्, व् and र् have respectively changed to इ, उ and ऋ. This change is known as *Samprasāraṇa*.

7. Some of the roots drop their penultimate nasals.

E. g. दंश् + य = दश्य

शंस् + य = शस्य

But, निन्द् + य = निन्द्य

वञ्च् + य = वञ्च्य

Some Irregularities:—

Root	Passive base
खन्	खन्य or खाय
जन्	जन्य ,, जाय
तन्	तन्य ,, ताय
शास्	शिष्य
शी	शय्य

Note:—The roots अस् (*2nd Conj.*), ब्रू, चक्ष् and घस् have no forms in the Passive; therefore the forms of भू, वच्, ख्या and अद् are respectively substituted for them.

When the bases have been thus formed the *Ātmanepada* terminations of the Present, the Imperfect, the Imperative and the Potential are added to the base just as they are added in the case of the roots of the Fourth Conjugation in the Active Voice.

E. g.	गम् – गम्य			
Present	– गम्ये	गम्यावहे	गम्यामहे	etc.
Imperfect	– अगम्ये	अगम्यावहि	अगम्यामहि	,,
Imperative	– गम्यै	गम्यावहै	गम्यामहै	,,
Potential	– गम्येय	गम्येवहि	गम्येमहि	,,

Note :—There are no *Parasmaipadin* terminations in the Passive Voice.

SANDHI RULES :—

Sandhis of *Visarga* and *vowels* have already been dealt with in Part I of this book. Here we will consider some of the important *Sandhis* of consonants.

S. R. No. 12.

Preceded by	Final	Followed by	Result
Any letter	क्	A hard consonant	No change.
,,	क्	A nasal	क् changed to ङ् or ग्
,,	क्	Any vowel or soft consonant	क् ,, ,, ग्
,,	ट्	A hard consonant	No change.
,,	ट्	A nasal	ट् changed to ण् or ड्
,,	ट्	Any vowel or soft consonant	ट् ,, ,, ड्
,,	प्	A hard consonant	No change.
,,	प्	A nasal	प् changed to म् or ब्
,,	प्	Any vowel or soft consonant	प् ,, ,, ब्

E. g. वाक् + प्रचारः = वाक्प्रचारः; वाक् + वज्रः = वाग्वज्रः; सम्यक् + इति = सम्यगिति; सम्यक् + नयति = सम्यग्नयति, *or* सम्यङ्-नयति; षट् + रसाः = षड्रसाः; षट् + मातरः = षड्मातरः, *or* षण्मातरः; षट् + पञ्चाशत् = षट्पञ्चाशत्; षट् + अङ्गानि = षडङ्गानि; अप् + इन्धनम् = अबिन्धनम्; अप् + मयम् = अब्मयम् *or* अम्मयम् etc.

Note:—If final ट् is followed by स्, it may remain unchanged or त् may be inserted between them.

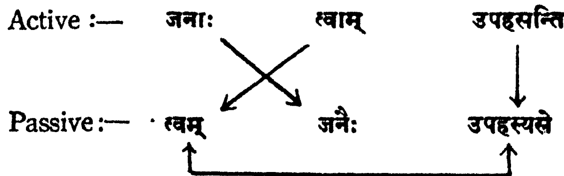
E. g. षट् + सुताः = षट्सुताः *or* षट्त्सुताः ।

LANGUAGE STUDY :—

I. **Active and Passive Constructions.**

In the Passive construction the object of the Active construction becomes the subject and the subject of the Active Construction becomes the agent. Thus the Accusative of the Active construction is changed to the Nominative, and the Nominative of the Active construction is changed to the Instrumental in the Passive construction. Then the Passive form of the finite verb is used to suit the new subject (which was the object in the Active construction).

E. g.

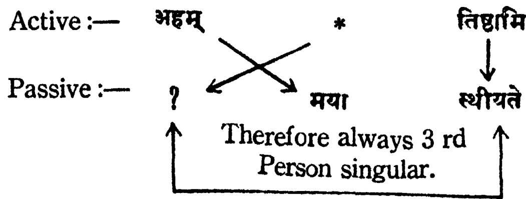

Similarly :—

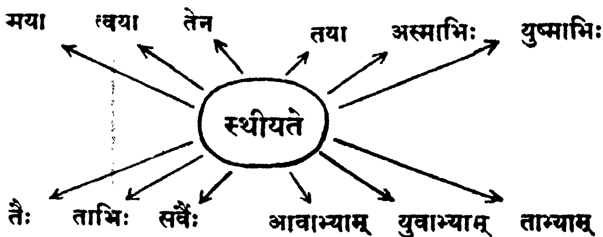
Active	Passive
पुरुषः गर्दभम् ताडयति ।	पुरुषेण गर्दभः ताड्यते ।
मार्जारः दुग्धम् पिबति ।	मार्जारेण दुग्धम् पीयते ।
विषयाः त्वाम् न विकर्षन्ति ।	विषयैः त्वम् न विकृष्यसे ।

But as an intransitive root cannot govern an object in the Active construction, it follows that there will be no subject in the Passive construction. In such cases the subject of the Active construction is changed to the Instrumental as usual and the Passive form of the finite verb is always put in the *Third Person Singular* as there is no subject to govern it in the Passive construction. This is known as the **Impersonal Construction.**

E. g.

Similarly :—

II. Study the use of **कामम्** in the following sentence.

कामं त्वं प्रकृत्यैव धीरः......तथापि त्वद्गुणसन्तोषो मामेवं मुखरयति ।

कामम् implies a contrast and has the force of "*Admitting that,*" "*Indeed......but.*"

The sentence means :—

"You are *indeed* firm by nature; *but* the interest which I take in your virtues has made me prattle like this."

Here is another instance of the use of **कामम्**.

कामं नृपाः सन्तु सहस्रशोऽन्ये
राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम्। (रघुवंशम्)

Trans. :—*Admitting that* there are kings by thousands, the earth is said to have a king only because of him.

III. Mark the uses of **तथा.........यथा** in the following :—

A (1) तथा प्रयतेथाः......यथा नोपहस्यसे जनैः।

Trans. :—Conduct yourself in *such a way that* people will not laugh at you. [Manner.]

(2) तेन दन्तप्रहारैस्तथा क्षतशरीरो विहितो
यथा प्रचलितुं न शक्नोति। (पञ्चतन्त्रम्)

Trans. :—He wounded him *so much* by the thrusts of his tusks, *that* he could not even move. [Effect.]

(3) न तथा बाधते शीतं यथा बाधति बाधते। (सुभाषितम्)

Trans. :—Cold does not trouble me *to that extent to which* the form **बाधति** (which is grammatically wrong) does. [Extent.]

B Mark the change caused in the meaning by inversion :—

(1) यथा तुभ्यं रोचते तथाचर।

Trans. :—Do *as* you please.

(2) यथाह कुरुपतिस्तथैवैतत्। (वेणीसंहारम्)

Trans. :—It is *exactly as* the lord of Kurus says.

(3) यथा बीजं तथाऽङ्कुरः। (सुभाषितम्)

Trans. :—The sprout will be *like* the seed. [Here it shows identity between the cause and the effect.]

(4) मरुस्थल्यां यथा वृष्टिः क्षुधार्ते भोजनं तथा। (हितोपदेशः)

Trans. :—A meal given to a person oppressed with hunger is *as* great a relief to him *as* showers in a desert. [Here it expresses similarity or comparison.]

(5) यथेयं मे प्रियसखी (उर्वशी) स्वर्गस्य नोत्कण्ठते, तथा वयस्येन कर्तव्यम् । (विक्रमोर्वशीयम्)

Trans. :—My friend (Purūravas) should act in *such a way that* this my dear friend (Urvaśi) will not yearn for heaven. [Mark the similarity in meaning between this and A (1).]

(6) यथाहं नैषधादन्यं मनसापि न चिन्तये ।
तथायं पततां क्षुद्रः परासुर्मृगजीवनः ॥ (महाभारतम्)

Trans. :—If I have never even thought of a person other than Naiṣadha, let this miserable hunter fall down dead. [Here it is used to express an adjuration.]

In this sense **यथा** may be used by itself.

E. g. हंसानां वचनं श्रुत्वा यथा मे नैषधो वृतः ।
पतित्वे तेन सत्येन देवास्तं प्रदिशन्तु मे ॥ (महाभारतम्)

Trans. :—As truly as I chose Nala for my husband, hearing the words of the swans, let the gods point him out to me.

ADDITIONAL EXERCISES:—

अवजितं गोग्रहणम् ।

राजा—कोऽत्र ।

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

राजा—भगवांस्तावदाहूयताम् ।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः । ततः प्रविशति भगवान् ।)

भगवान्—(सर्वतो विलोक्य) भोः किन्नु खल्विदम् ?

राजा—विराटः, भगवन्, अभिवादये ।

भगवान्—स्वस्ति ।

राजा—अनुगृहीतोऽस्मि । भगवन्, एतदासनम् । आस्यताम्[1] ।

भगवान्—बाढम् । (उपविश्य) भो राजन्, उद्योगः[2] प्रस्तुतः कस्मात् ?

---

1. Sit; 2. Preparations for a battle.

राजा—भगवन्, गोग्रहणादवमानितोऽस्मि ।

भगवान्—केन ?

राजा—धार्तराष्ट्रैः ।

भगवान्—धार्तराष्ट्रैरिति । (आत्मगतम्) भोः कष्टम् ।

राजा—भगवन्, किमिदानीं विचार्यते ।

भगवान्—न खलु किञ्चित् ।

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

राजा—अथ किं चेष्टते दुर्योधनः ?

भटः—न खलु दुर्योधन एव, पृथिव्यां राजानः सर्वे प्राप्ताः ।

द्रोणश्च भीष्मश्च जयद्रथश्च शल्योऽङ्गराजः शकुनिः कृपश्च ।
तेषां रथोत्कम्पचलत्पताकैर्भग्ना ध्वजैरेव वयं न बाणैः ॥ १ ॥

राजा—(उत्थाय कृताञ्जलिः) कथं तत्रभवान् गाङ्गेयोऽपि प्राप्तः !

भगवान्—(आत्मगतम्) साधु, धर्षितेनापि नातिक्रान्तः समुदाचारः । भोः,

किमर्थं खलु सम्प्राप्तः कुरूणां गुरुरुत्तमः ।
शङ्के तीर्णा प्रतिज्ञेति स्मरणं क्रियते मम ॥ २ ॥

राजा—कोऽत्र ?

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः ।

राजा—सूतस्तावदाहूयताम् ।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः । (निष्क्रान्तः ।)

सूतः—(प्रविश्य) जयत्वायुष्मान् ।

राजा—रथमानय शीघ्रम् ।

---

1. To do; 2. By the fluttering of the banners caused by the movements of the chariots; 3. Insulted; challenged; 4. Proper conduct.

सूतः—आयुष्मन्,

रिपूणां सैन्यभेदेषु यस्ते परिचितो रथः।
रथचर्यां बहिष्कर्तुं तमास्थायोत्तरो गतः ॥ ३ ॥

राजा—कथं निर्यातः कुमारः !

भगवान्—भो राजन्, संवार्यतां संवार्यतां कुमारः।

राजा—त्वमिदानीं कुमारस्य किं न वाहितवान् रथम्?

सूतः—प्रसीदत्वायुष्मान्। रथं कल्पयित्वा तु सूतसमुदाचारेणोपस्थितः खल्वहम्। कुमारेण

किन्नु तत्परिहासार्थं किन्नु तत्रास्ति कौशलम्।
मामतिक्रम्य सारथ्ये विनियुक्ता बृहन्नला ॥ ४ ॥

राजा—तेन हि शीघ्रमन्यो रथः कल्प्यताम्।

सूतः—यदाज्ञापयत्यायुष्मान्। (निष्क्रान्तः।)

राजा—को नु खल्वेष ध्वनिः। ज्ञायतां शब्दः।

भटः—(प्रविश्य) जयतु महाराजः।

राजा—अथ परेष्विदानीं को वृत्तान्तः?

भटः—धनुर्घोषं द्रोणस्तदिदमिति बुद्ध्वा प्रतिगतो
ध्वजे बाणं दृष्ट्वा कृतमिति न भीष्मः प्रहरति।
शरैर्भग्नः कर्णः किमिदमिति चान्ये नृपतयो
भयेऽप्येको बाल्यान्न भयमभिमन्युर्गणयति ॥ ६ ॥

भगवान्—कथमभिमन्युः प्राप्तः !

राजा—गच्छ, भूयो ज्ञायतां वृत्तान्तः।

भटः—यदाज्ञापयति महाराजः। (निष्क्रम्य पुनः प्रविश्य) जयतु महाराजः। जयतु विराटेश्वरः। प्रियं निवेदये महाराजाय। अवजितं गोग्रहणम्। अपयाता धार्तराष्ट्राः।

---

1. In order to exhibit the movements of the chariot; 2. Drove.

भगवान्—दिष्ट्या भवान् वर्धते ।
राजा—न न । भगवतो वृद्धिरेषा ।

—पञ्चरात्रम्

TRANSLATE :—

(Use the Passive for italics.)

The Masseur :—(Then enters the masseur.) O lady, I am a suppliant to you.

The Harlot :—What are you afraid of ?

The M. :—I am afraid of the creditor.

The H. :—Please *sit down* and *tell* us what you have to say.

The M. :—*Listen.* Pātaliputra is my town. I am a Vaiśya by caste. But unfortunately, I became a masseur. Here I lived in the house of a merchant. He is very charming and gentle and he has a sweet disposition. Though he gives liberally, he does not talk of it. He *does not remember* any harm done to him.

The H. :—What is his name ?

The M. :—Cārudatta is his name. As he was reduced to poverty, he gave me permission to go. But where can such a jewel *be had* ? These hands were blessed by the touch of his body. I did not want to pollute them by the touch of others' bodies. So I became sad and turned out a gambler. But to-day I have lost ten Suvarṇas. I *entered* your house through fear of that.

The H.:—(Giving a necklace) Don't be worried about money. *Think* that the gentle Cārudatta himself is giving you this.

(Being pleased, the masseur goes away.)

New Words :—संवाहकः; आर्या; शरणागत; गणिका; धनिकः; कथनीय; श्रु; जातिः; वैश्यः; सार्थवाहः; मधुरस्वभावः; वि+कत्थ्; अपकृतम्;

उदार; विपन्नावस्था; अनुज्ञा; समासाद्यते; धन्य; स्पर्शः; दूष्; खिन्न; द्यूतकारः; अद्याहं दशसुवर्णेष्ववजितः; अर्थानन्तरेण मा ते चिन्तास्तु ।

HOME-WORK :—

I. Conjugate fully in the Passive Voice :—

वह्; हृ; दा.

II. Change the voice of the following :—

(1) त्वं धूर्तैर्न वञ्च्यसे ।

(2) त्वं सुखेनापह्रियसे ।

(3) नृपतिना प्रजा रक्ष्यन्ते ।

(4) बालको मोदकान् भक्षयति ।

(5) नरेन्द्रो हसति ।

III. Answer in Sanskrit :—

(1) शुकनासस्य चन्द्रापीडस्य च कः सम्बन्धः ?

(2) किमर्थं चन्द्रापीडः शुकनासेनोपदिश्यते ?

(3) सेवकाः कैस्तुलिताः ?

द्वितीयः पाठः

मतिर्दोलायते सत्यं सतामपि खलोक्तिभिः ।

अस्ति कस्मिंश्चिद् वनोद्देशे मदोत्कटो नाम सिंहः । तस्य सेवकाः काको व्याघ्रो जम्बूकश्च । अथ तैरेकदा सार्थाद् भ्रष्टः कश्चिदुष्ट्रो दृष्टः पृष्टश्च "कुतो भवानागतः ?" स स्ववृत्तान्तमकथयत् । ततस्तैर्नीत्वा सिंहायासौ समर्पितः । तेनाभयवाचं दत्त्वा चित्रकर्ण इत्याख्यां कृत्वा स्थापितः ।

अथ कदाचित् सिंहस्य शरीरवैकल्याद् भूरिवृष्टिकारणाच्च त आहारं नालभन्त, ततो व्यग्राश्चाभवन् । ततस्तैरालोचितम्—"चित्रकर्णमेव यथाऽयं व्यापादयति, तथानुष्ठीयताम् । किमनेन कण्टकभुजा ?" व्याघ्रो वदति—"सिंहेनाभयवाचं दत्त्वाऽनुगृहीतः । तत् कथमेवं सम्भवति ?" काकोऽवदत्—"इह समये परिक्षीणोऽयं पापमप्याचरेत् । यतः —

त्यजेत् क्षुधार्ता महिला स्वपुत्रं
खादेत् क्षुधार्ता भुजगी स्वमण्डम् ।
बुभुक्षितः किं नु चरेन्न पापं ?
क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ॥

अन्यच्च—

मत्तः प्रमत्तश्चोन्मत्तः श्रान्तः क्रुद्धो बुभुक्षितः ।
लुब्धो भीरुस्त्वरायुक्तः कामुकश्च न धर्मविद् ॥"

इति संचिन्त्य ते सर्वे सिंहस्यान्तिकमागच्छन् । सिंहेनोक्तम्—"आहारार्थं किञ्चित् प्राप्तम् ?" तैरुक्तम्—"यत्नादपि न प्राप्तं किञ्चित् ।" सिंहेनोक्तम्—"कोऽधुना जीवनोपायः ?" काको वदति—"देव स्वाधीनाहारपरित्यागात्, सर्वनाशोऽयमुपस्थितः ।" सिंहेनोक्तम्—"अत्राहारः कः स्वाधीनः ?" काकः कर्णे कथयति—"चित्रकर्णः" इति । सिंहो भूमिं स्पृष्ट्वा कर्णौ स्पृशति । "अभयवाचं दत्त्वा धृतोऽयमस्माभिः । तत्कथमेवं सम्भवति ?" काको वदति—"नासौ

भवता व्यापादनीयः। किन्त्वस्माभिरेव तथा कर्तव्यं यथासौ स्वदेहं भवते प्रयच्छति।" सिंहस्तच्छ्रुत्वा तूष्णीं स्थितः। ततोऽसौ लब्धावकाशः कूटं कृत्वा सर्वानादाय सिंहस्यान्तिकं गतः। अथ काकेनोक्तम्–"यत्नादप्याहारो न प्राप्तः। अनेकोपवासखिन्नो भवान्। तदिदानीं मदीयं मांसमुपभुज्यताम्।"

सिंहेनोक्तम्—"भद्र, वरं प्राणत्यागो न पुनरीदृशि कार्ये प्रवृत्तिः।" जम्बुकेनापि तथोक्तम्। ततः सिंहेनोक्तम्–"मा मैवम्।" अथ व्याघ्रेणोक्तम्–"मम देहेन जीवतु भवान्।" सिंहेनोक्तम्—"न कदाचिदेवमुचितम्।" अथ चित्रकर्णोऽपि जातविश्वासस्तथैवावदत्। तत्क्षण एव व्याघ्रेण कुक्षिं विदार्य व्यापादितः, सर्वैर्भक्षितश्च।

—हितोपदेशः

VOCABULARY.

अभयवाच् (*f.*) A promise of safety.
आख्या (*f.*) A name.
आर्त (*Adj.*) Afflicted.
आलोचित (*pp. pass.*) Thought.
ईदृश् (*Pron.*) Of this kind.
उद्देशः (*m.*) 1. A place; 2. A motive.
उप + भुज् [Pass. उपभुज्यते] To be enjoyed.
उष्ट्रः (*m.*) A camel.
कण्टकभुज् (*m.*) A camel.
कामुकः (*m.*) A voluptuous person.
कुक्षिः (*m.*) The side; the stomach.
कूटम् (*n.*) A trick, a scheme.
क्षुध् (*f.*) Hunger.
खाद् [1.P.P. खादति] To eat.
जम्बुकः, जम्बूकः (*m.*) A fox.
जातविश्वास (*Adj.*) One in whom confidence has been produced.
तूष्णीम् (*Indecl.*) Silently.
त्वरायुक्त (*Adj.*) Hasty.
दोलायते [*Denom. Vb.*] Swings.
धर्मविद् (*Adj.*) One who knows duty.
निष्करुण (*Adj.*) Cruel.
परिक्षीण, क्षीण (*Adj.*) Worn out; weak.

बुभुक्षित (*Adj.*) Hungry.
भद्रः (*m.*) A friend; A term of address. [Feminine base भद्रा]
भुजगी (*f.*) A female serpent.
भूरि (*Adj.*) Much; plenty.
भ्रष्ट (*pp. pass.*) Fallen; dropped.
लब्धावकाश (*Adj.*) One who has found an opportunity.
लुब्ध (*Adj.*) Greedy.
वाच् (*f.*) Speech.
विदार्य (*Ger.*) Having torn.
वृष्टिः (*f.*) Shower.
व्यग्र (*Adj.*) Uneasy; listless.
व्यापादनीय (*Pot. pass. p.*) One that should be killed; one fit to be killed.
व्यापादय [व्यापादयति] To kill.
व्यापादित (*pp. pass.*) Killed.
शरीर-वैकल्यम् (*n.*) Bodily weakness.
सम् + भू [1. P.P. सम्भवति] To be possible; to take place.
समर्पित, अर्पित } (*pp. pass.*) Offered.
सार्थः (*m.*) A caravan.
स्वाधीन (*Adj.*) What is in one's own power.

GRAMMAR :—

The following terminations are added to nouns ending in consonants.

Masculine and Feminine.

	Singular	Dual	Plural
N. & V.	स	औ	अस्
Ac.	अम्	औ	अस्
I.	आ	भ्याम्	भिस्
D.	ए	भ्याम्	भ्यस्
Ab.	अस्	भ्याम्	भ्यस्
G.	अस्	ओस्	आम्
L.	इ	ओस्	सु

Neuter.

	Singular	Dual	Plural
N., Ac. & V.	०	ई	इ

The rest like the Masculine.

Note :—Usually a nasal is inserted before the final syllable in the case of इ of the Nominative, Accusative and Vocative plural of the Neuter gender.

These terminations are divided into three groups known as *Aṅga, Pada* and *Bha*. The *Aṅga* terminations are enclosed within double lines, the *Pada* terminations within single lines and the *Bha* terminations are not enclosed at all.

Corresponding to these three groups of terminations there are three different bases of nouns known as *Aṅga, Pada* and *Bha* bases. Thus the *Aṅga* base receives the *Aṅga* terminations; the *Pada* base, the *Pada* terminations; and the *Bha* base, the *Bha* terminations.

Declension of Nouns ending in त् and द्.

The *Aṅga, Pada* and *Bha* bases of these nouns are not different from one another. The terminations are directly applied to the nouns. The changes due to *Sandhi* can be easily studied from the illustrations given below.

मरुत् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	मरुत्-द्	मरुतौ	मरुतः
Ac.	मरुतम्	मरुतौ	मरुतः
I.	मरुता	मरुद्भ्याम्	मरुद्भिः
D.	मरुते	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः
Ab.	मरुतः	मरुद्भ्याम्	मरुद्भ्यः
G.	मरुतः	मरुतोः	मरुताम्
L.	मरुति	मरुतोः	मरुत्सु

भूभृत्, विद्युत्, etc. are similarly declined.

सुहृद् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	सुहृद्-त्	सुहृदौ	सुहृदः
Ac.	सुहृदम्	सुहृदौ	सुहृदः
I.	सुहृदा	सुहृद्भ्याम्	सुहृद्भिः
D.	सुहृदे	सुहृद्भ्याम्	सुहृद्भ्यः
Ab.	सुहृदः	सुहृद्भ्याम्	सुहृद्भ्यः
G.	सुहृदः	सुहृदोः	सुहृदाम्
L.	सुहृदि	सुहृदोः	सुहृत्सु

सम्पद्, मृद्, etc. are similarly declined.

Note :—There is no difference whatsoever in the declensions of Masculine and Feminine nouns ending in consonants.

न् is inserted before the final syllable in the Nom., Acc. and Voc. plural, in the case of Neuter nouns ending in त् and द्.

जगत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	जगत्-द्	जगती	जगन्ति

The rest like मरुत् (*m.*)

सुहृद् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	सुहृद्-त्	सुहृदी	सुहृन्दि

The rest like सुहृद् (*m.*)

Declension of Nouns ending in च् and ज्.

वाच् (*Feminine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	वाक्-ग्	वाचौ	वाचः
Ac.	वाचम्	वाचौ	वाचः
I.	वाचा	वाग्भ्याम्	वाग्भिः
D.	वाचे	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
Ab.	वाचः	वाग्भ्याम्	वाग्भ्यः
G.	वाचः	वाचोः	वाचाम्
L.	वाचि	वाचोः	वाक्षु

All Masculine and Feminine nouns ending in च् are declined like वाच्.

स्रज् (*Feminine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	स्रक्-ग्	स्रजौ	स्रजः
Ac.	स्रजम्	स्रजौ	स्रजः
I.	स्रजा	स्रग्भ्याम्	स्रग्भिः
D.	स्रजे	स्रग्भ्याम्	स्रग्भ्यः
Ab.	स्रजः	स्रग्भ्याम्	स्रग्भ्यः
G.	स्रजः	स्रजोः	स्रजाम्
L.	स्रजि	स्रजोः	स्रक्षु

All Masculine and Feminine nouns ending in ज् are declined like स्रज्.

Exceptions :—

Masculine and Feminine nouns ending in the radical syllables सृज्, मृज्, यज्, राज्, and भ्राज् are declined like परिव्राज् given below.

परिव्राज् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N. & V.	परिव्राट्-ड्	परिव्राजौ	परिव्राजः
Ac.	परिव्राजम्	परिव्राजौ	परिव्राजः
I.	परिव्राजा	परिव्राड्भ्याम्	परिव्राड्भिः
D.	परिव्राजे	परिव्राड्भ्याम्	परिव्राड्भ्यः
Ab.	परिव्राजः	परिव्राड्भ्याम्	परिव्राड्भ्यः
G.	परिव्राजः	परिव्राजोः	परिव्राजाम्
L.	परिव्राजि	परिव्राजोः	परिव्राट्सु / परिव्राट्त्सु

Declension of Bases ending in ध् and ष्.

क्षुध् (*Feminine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	क्षुध्-त्	क्षुधौ	क्षुधः
Ac.	क्षुधम्	क्षुधौ	क्षुधः
I.	क्षुधा	क्षुद्भ्याम्	क्षुद्भिः
D.	क्षुधे	क्षुद्भ्याम्	क्षुद्भ्यः
Ab.	क्षुधः	क्षुद्भ्याम्	क्षुद्भ्यः
G.	क्षुधः	क्षुधोः	क्षुधाम्
L.	क्षुधि	क्षुधोः	क्षुत्सु

तृष् (*Feminine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	तृट्-ड्	तृषौ	तृषः
Ac.	तृषम्	तृषौ	तृषः
I.	तृषा	तृड्भ्याम्	तृड्भिः
D.	तृषे	तृड्भ्याम्	तृड्भ्यः
Ab.	तृषः	तृड्भ्याम्	तृड्भ्यः
G.	तृषः	तृषोः	तृषाम्
L.	तृषि	तृषोः	तृट्सु / तृट्त्सु

Note :—All Masculine and Feminine words ending in ध् and ष् are declined respectively like क्षुध् and तृष्.

Declension of Bases ending in श्.

दिश् (*Feminine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	दिक्-ग्	दिशौ	दिशः
Ac.	दिशम्	दिशौ	दिशः
I.	दिशा	दिग्भ्याम्	दिग्भिः
D.	दिशे	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
Ab.	दिशः	दिग्भ्याम्	दिग्भ्यः
G.	दिशः	दिशोः	दिशाम्
L.	दिशि	दिशोः	दिक्षु

दृश् (*f.*) and bases ending in the radical syllables दिश्, दृश् and स्पृश् are declined like दिश्.

विश् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&V.	विट्-ड्	विशौ	विशः
Ac.	विशम्	विशौ	विशः
I.	विशा	विड्भ्याम्	विड्भिः
D.	विशे	विड्भ्याम्	विड्भ्यः
Ab.	विशः	विड्भ्याम्	विड्भ्यः
G.	विशः	विशोः	विशाम्
L.	विशि	विशोः	विट्सु / विट्त्सु

All other bases ending in श् except those mentioned under दिश् are declined like विश्.

The adjectives ईदृश्, एतादृश्, तादृश्, सदृश्, मादृश्, कीदृश्, यादृश्, भवादृश्, त्वादृश्, अस्मादृश् etc. (all ending in दृश्) are declined like दिश्. The Feminine bases of these are formed by the addition of 'ई' to these and are declined like जननी. In the Neuter gender they are declined as follows:—

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	ईदृक्-ग्	ईदृशी	ईदृंशि

The rest like the Masculine.

महत् *Adj.* (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	महान्	महान्तौ	महान्तः
Ac.	महान्तम्	महान्तौ	महतः
I.	महता	महद्भ्याम्	महद्भिः
D.	महते	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
Ab.	महतः	महद्भ्याम्	महद्भ्यः
G.	महतः	महतोः	महताम्
L.	महति	महतोः	महत्सु
V.	महन्	महान्तौ	महान्तः

महत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	महत्	महती	महान्ति

The rest like the Masculine.

Mark that though महत् ends in त् its declension is slightly different form that of nouns ending in त्.

The Feminine base of महत् is महती and is declined like जननी.

भवत् *Pron.* (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	भवान्	भवन्तौ	भवन्तः
Ac.	भवन्तम्	भवन्तौ	भवतः
I.	भवता	भवद्भ्याम्	भवद्भिः
D.	भवते	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
Ab.	भवतः	भवद्भ्याम्	भवद्भ्यः
G.	भवतः	भवतोः	भवताम्
L.	भवति	भवतोः	भवत्सु

This has no Vocative.

भवत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N. & Ac.	भवत्	भवती	भवन्ति

The rest like the Masculine.

अत्रभवत् and तत्रभवत् are declined similarly in the Masculine and the Neuter.

The Feminine bases of भवत्, अत्रभवत् and तत्रभवत् are respectively भवती, अत्रभवती and तत्रभवती and are declined like जननी.

SANDHI RULES :—

S. R. No. 13 (A).

Preceded by	Final	Followed by	Result.
Any letter	त्	Any vowle	त् changed to द्
"	"	च्, छ or श	त् " " च्
"	"	ज् or झ्	त् " " ज्
"	"	ट् or ठ्	त् " " ट्
"	"	ड् or ढ्	त् " " ड्
"	"	ल्	त् " " ल्
"	"	Any nasal	त् " " द् or न्
"	"	Any soft consonant other than ज्, झ्, ड्, ढ्, or ल्	त् " " द्

E. g. तत् + अस्ति = तदस्ति; एतत् + चलति = एतच्चलति; तत् + शनैः = तच्शनैः; तस्मात् + झटिति = तस्माज्झटिति; तस्मात् + टङ्कारः = तस्माट्टङ्कारः; एतस्मात् + डमरोः = एतस्माड्डमरोः; एतत् + मम = एतद्मम *or* एतन्मम; कस्मात् + लोकात् = कस्माल्लोकात्; एतावत् + वदति = एतावद्वदति.

S. R. No. 13 (B).

Before hard consonants other than those mentioned in the chart of S. R. No. 13 (A), त् remains unchanged.

But when त् is changed to च् before श्, this श् itself may be optionally changed to छ्.

E. g. तत् + शनैः = 1. तच्शनैः *or* 2. तच्छनैः

LANGUAGE-STUDY :—

मम देहेन जीवतु भवान् ।

Trans. :—May your honour live on my body (i. e. live by eating my body.)

भवत् (**भवती** *f.*) is a courteous term of address often indicating respect and is translated by "*your honour*," "*your worship,*" *etc.* Even though it is used to address a person directly and as such is a substitute for the Pronoun of the Second Person, it always takes a verb in the *Third Person.*

Sometimes **अत्रभवत्** (**अत्रभवती** *f.*), referring to a person who is present or near, and **तत्रभवत्** (**तत्रभवती** *f.*), referring to a person who is absent or at a distance are used to indicate respect for the person referred to.

E. g. कां पुनरत्रभवतीमवगच्छामि ? (उत्तररामचरितम्)

Trans. :—Whom have I the honour of knowing ?

तत्रभवती पद्मावतीहागत्य निर्गता भवेत् । (स्वप्नवासवदत्तम्)

Trans. :—Her ladyship Padmāvatī must have come here and gone away.

PECULIAR CONSTRUCTIONS :—

ते सर्वे सिंहस्यान्तिकमागच्छन् ।

ADDITIONAL EXERCISES :—

सुभाषितानि ।

आपदां परिहारार्थं कर्तव्याः सुहृदोऽमलाः ।
न तरत्यापदं कश्चिद् योऽत्र मित्रविवर्जितः ॥
अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखावहः ।
वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र सम्पदः ॥

---

1. Pure; 2. Wholesome.

दूरस्थोऽपि समीपस्थो यो यस्य हृदि[1] वर्तते ।
यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थोऽपि दूरगः ॥
उपकर्तुं यथा स्वल्पः समर्थो न तथा महान् ।
प्रायः[2] कूपस्तृषं[3] हन्ति[4] सततं, न तु वारिधिः[5] ॥

TRANSLATE :—

The Respectable Candanadāsa.

Candanadāsa was a friend of Rākṣasa. When Cāṇakya defeated Rākṣasa and killed the Nanda king, Rākṣasa fled from his city, Puṣpapura. At that time he had left his wife and children with his bosom-friend Candanadāsa. Cāṇakya learnt this news from his spies. Then he sent executioners to impale Candanadāsa. At last seeing his friend in distress Rākṣasa became ready to offer his own life for the sake of his friend. In this world there are many friends who enjoy with us in our prosperity; but he who becomes a friend in distress is a real friend. Friends like Rākṣasa and Candanadāsa are, indeed, few and far between in this world.

New Words:—आर्य; सुहृद्; भूभुज्; हत्वा; नि + सूद्; परा + जि; स्थापित; वार्ता; चारः; चाण्डालः; शूले आरोपयितुम्; प्रहित; विपद्; उद्यत; सम्पद्; सुखभाज्; जगत्; सदृश; विरल.

HOME-WORK :—

I. किं कूटं कृतं काकेन क्रमेलकं वञ्चयितुम्?

II. Decline the following words in all the three genders :— कण्टकभुज् and धर्मविद्.

III. Change the voice of the following :—

(1) चित्रकर्णमेव यथायं व्यापादयति तथानुष्ठीयताम् ।

(2) क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति ।

---

1. Heart; 2. Generally; 3. A well; 4. Destroys; 5. The sea.

तृतीयः पाठः

दन्तिलस्य कथा ।

अस्त्यत्र धरातले वर्धमानं नाम नगरम् । तत्र दन्तिलो नाम श्रेष्ठी सकलपुरनायकः प्रतिवसति स्म । तेन तुष्टिं नीताः पुरवासिनो लोका नृपतिश्च । किं बहुना ? न कोऽपि तादृक् केनापि चतुरो दृष्टो नापि श्रुतो वा ।

अथ कालान्तरेण दन्तिलस्य कदाचिद् विवाहः सम्प्रवृत्तः । तत्र तेन सर्वे पुरवासिनो राज्ञः सम्बन्धिनश्च सम्मानपुरःसरमामन्त्र्य भोजिता वस्त्रादिभिः सत्कृताश्च । ततो विवाहानन्तरं राजा सान्तःपुरः स्ववेश्मानीयाभ्यर्चितः ।

अथ तस्य नृपतेर्गृहसम्मार्जनकर्ता गोरम्भो नाम गृहमायातोऽपि, तेनानुचितस्थान उपविष्ट इत्यर्धचन्द्रं दत्त्वा निःसारितः । सोऽपि ततः प्रभृत्यपमानान्न रात्रावपि निद्रां समधिगच्छति । "कथं मया तस्य भाण्डपते राजप्रसादहानिः कर्तव्या ?" इति चिन्तापरो वर्तते ।

अथ कदाचित् प्रत्यूषे, निद्रां गतस्य राज्ञः शय्यान्ते मार्जने व्यापृत इदमवदत्–"अहो दन्तिलस्य महद् दृप्तत्वम् ! यद् राज्ञो महिषीमालिङ्गति ।" तच्छ्रुत्वा राजा ससम्भ्रममुत्थाय तमभाषत– "भो भो गोरम्भ, सत्यमेतद् यत्त्वया जल्पितम् ? किं देवी दन्तिलेन समालिङ्गिता ?" इति । गोरम्भः प्रत्यवदत्–"रात्रौ जागरणेन द्यूतासक्तस्य मे बलान्निद्रा समायाता । तन्न स्मरामि किं मयाऽभिहितम्" इति ।

राजात्मन्यचिन्तयत्–"एष तावदस्माकं धाम्न्यप्रतिहतगतिः । तथा दन्तिलोऽपि । तत् कदाचिदनेन देवी तथा दृष्टा भवेत् । तेनेदमभिहितम् । उक्तं च–

शुभं वा यदि वा पापं यन्नृणां हृदि संस्थितम् ।
सुगूढमपि तज्ज्ञेयं स्वप्नवाक्यात्तथा मदात् ॥

अपि च, नारीणां विषये कोऽत्र सन्देहः ?

जल्पन्ति सार्धमन्येन, पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमाः ।
हृद्गतं चिन्तयन्त्यन्यं, प्रियः को नाम योषिताम् ? ॥

एवं स राजा बहुविधं विलप्य तदा प्रभृति दन्तिलस्य प्रसाद-पराङ्मुखः सञ्जातः । किं बहुना ? राजद्वारप्रवेशोऽपि तस्य निवारितः ।

—पञ्चतन्त्रम्

VOCABULARY.

अप्रतिहतगति (*Adj.*) One whose course is not checked.

अभिहित (*pp. pass.*) Said; uttered.

अभ्यर्चित (*pp. pass.*) Worshipped; honoured.

आ + लिङ्ग् [1.P.P. आलिङ्गति] To embrace.

कालान्तरेण (*Indecl.*) After some time.

गृहसम्मार्जनकर्तृ (*Adj.*) A sweeper.

चिन्तापर (*Adj.*) Dejected; Constantly thinking.

जल्प् [1.P.P. जल्पति] To speak; to prattle.

जल्पितम् (*n.*) Talk; prattle.

ज्ञेय (*pot. pass. p.*) Fit to be known; that which should be known.

जागरणम् (*n.*) Waking.

दृप्तत्वम् (*n.*) Haughtiness; audacity.

द्यूतासक्त (*Adj.*) One who is given to gambling.

धामन् (*n.*) 1. A house; 2. Lustre; 3. A ray.

निवारित (*pp. pass.*) Prohibited.

निःसारित (*pp. pass.*) Driven out.

प्रत्यूषः (*m.*) The dawn.

प्रसाद-पराङ्मुख (*Adj.*) Disinclined to show favour.

पुरवासिन् (*Adj.*) A citizen.

बलात् (*Indecl.*) Forcibly; perforce.

भाण्डपतिः (*m.*) A merchant.

भोजित (*pp. pass.*) Made to eat; fed.

मदः (*m.*) Intoxication; pride.

मार्जनम् (*n.*) Sweeping; cleaning.

योषित् (*f.*) A woman.

राज-द्वार-प्रवेशः (*m.*) Entrance into the royal palace (gate).

राज-प्रसाद-हानिः (*m.*) Loss of king's favour.

व्यापृत (*pp. pass.*) Engaged in.

विलप्य (*Ger.*) Having talked at random; having wept.

वेश्मन् (*n.*) A house.

शय्यान्तम् (*n.*) The end of the bed.

श्रेष्ठिन् (*m.*) The head of a company of traders.

सकल-पुर-नायकः (*m.*) Lord of all towns.

सत्कृत (*pp. pass.*) Honoured.

सम्बन्धिन् (*Adj.*) A relative.

सम्मान-पुरःसरम् (*Indecl.*) With due respect.

समायात (*pp. pass.*) Come; arrived.

सविभ्रम (*Adj.*) Sportive.

सम्प्रवृत्त (*pp. pass.*) Begun; started; celebrated.

ससम्भ्रमम् (*Indecl.*) In great confusion or haste.

स्वप्नवाक्यम् (*n.*) What is said in a dreaming state.

सार्धम् (*Indecl.*) With; accompanied by. [Used with the Instrumental of a noun.]

सुगूढ (*pp. pass.*) Well hidden.

हृद्गत (*Adj.*) One that is in the heart. (*n.*) A secret.

GRAMMAR :—

Declension of Bases ending in अन्.

The bases ending in अन् fall into two groups: the first consists of such words as आत्मन्, विश्वकर्मन्, यज्वन्, etc. in which the final न् is preceded by a conjunct consonant the last member of which is म् or व्; the second consists of such words as राजन्, मूर्धन्, प्रेमन्, etc. in which the final न् is either not preceded by a conjunct consonant, or though preceded by a conjunct consonant, म् or व् is not the last member of that conjunct consonant.

In the case of the *second group* the penultimate अ is dropped before the *Bha* terminations. It is optionally dropped before the termination इ of the Loc. sing. in all the three genders. Similarly it is optionally dropped defore the termination ई of the Nom., Acc. and Voc. dual in the Neuter gender. No such changes take place in the case of the *first group.*

In *both the groups* the *Aṅga* base ends in आन् and in the Nom., Acc. and Voc. plural of the Neuter gender the penultimate अ is changed to आ. Similarly in the Nom. singular of all the three genders the final न् is dropped along with the termination, and it is optionally so dropped in the Voc. singular of the Neuter gender.

Masculine and Feminine nouns ending in अन् are declined alike.

Group 1.

आत्मन् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	आत्मा	आत्मानौ	आत्मानः
Ac.	आत्मानम्	आत्मानौ	आत्मनः
I.	आत्मना	आत्मभ्याम्	आत्मभिः
D.	आत्मने	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
Ab.	आत्मनः	आत्मभ्याम्	आत्मभ्यः
G.	आत्मनः	आत्मनोः	आत्मनाम्
L.	आत्मनि	आत्मनोः	आत्मसु
V.	आत्मन्	आत्मानौ	आत्मानः

ब्रह्मन्, यज्वन्, विश्वकर्मन्, etc. are declined similarly.

Group 2.

मूर्धन् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	मूर्धा	मूर्धानौ	मूर्धानः
Ac.	मूर्धानम्	मूर्धानौ	मूर्ध्नः
I.	मूर्ध्ना	मूर्धभ्याम्	मूर्धभिः
D.	मूर्ध्ने	मूर्धभ्याम्	मूर्धभ्यः
Ab.	मूर्ध्नः	मूर्धभ्याम्	मूर्धभ्यः
G.	मूर्ध्नः	मूर्ध्नोः	मूर्ध्नाम्
L.	मूर्ध्नि / मूर्धनि	मूर्ध्नोः	मूर्धसु
V.	मूर्धन्	मूर्धानौ	मूर्धानः

सीमन्, प्रेमन्, etc. are declined similarly.

चर्मन् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N. & Ac.	चर्म	चर्मणी	चर्माणि
V.	चर्मन् / चर्म	चर्मणी	चर्माणि

The rest like आत्मन्.

धामन् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.&Ac.	धाम	धामनी / धाम्नी	धामानि
V.	धामन् / धाम	धामनी / धाम्नी	धामानि

The rest like मूर्धन्.

Exception.

युवन् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	युवा	युवानौ	युवानः
Ac.	युवानम्	युवानौ	यूनः
I.	यूना	युवभ्याम्	युवभिः
D.	यूने	युवभ्याम्	युवभ्यः
Ab.	यूनः	युवभ्याम्	युवभ्यः
G.	यूनः	यूनोः	यूनाम्
L.	यूनि	यूनोः	युवसु
V.	युवन्	युवानौ	युवानः

The Feminine base of युवन् is युवति or युवती respectively declined like प्रीति or जननी.

Exception.

अहन् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	अहः / अहर्	अह्नी / अहनी	अहानि
Ac.	अहः / अहर्	अह्नी / अहनी	अहानि
I.	अह्ना	अहोभ्याम्	अहोभिः
D.	अह्ने	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
Ab.	अह्नः	अहोभ्याम्	अहोभ्यः
G.	अह्नः	अह्नोः	अह्नाम्
L.	अह्नि / अहनि	अह्नोः	अहःसु / अहस्सु
V.	अहः / अहर्	अह्नी / अहनी	अहानि

Declension of Bases ending in इन्.

These are declined as under. The changes which the bases undergo before the *Aṅga, Pada* and *Bha* terminations can easily be studied from the declensions given below.

पुरवासिन् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	पुरवासी	पुरवासिनौ	पुरवासिनः
Ac.	पुरवासिनम्	पुरवासिनौ	पुरवासिनः
I.	पुरवासिना	पुरवासिभ्याम्	पुरवासिभिः
D.	पुरवासिने	पुरवासिभ्याम्	पुरवासिभ्यः
Ab.	पुरवासिनः	पुरवासिभ्याम्	पुरवासिभ्यः
G.	पुरवासिनः	पुरवासिनोः	पुरवासिनाम्
L.	पुरवासिनि	पुरवासिनोः	पुरवासिषु
V.	पुरवासिन्	पुरवासिनौ	पुरवासिनः

पुरवासिन् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N. / Ac.	पुरवासि	पुरवासिनी	पुरवासीनि
V.	पुरवासि / पुरवासिन्	पुरवासिनी	पुरवासीनि

The rest like पुरवासिन् Masculine.

The adjectives ending in इन् are declined in the Masculine gender like पुरवासिन् *Masculine,* and in the Neuter gender like पुरवासिन् *Neuter.* Their Feminine bases are formed by the addition of ई and are declined like जननी.

SANDHI RULES:—

S. R. No. 14 (A).

Preceded by	Final	Followed by	Result
A short vowel	न्	Any vowel	न् changed to ङ्ग + the following letter
A long vowel	न्	Any vowel	न् changed to न् + ,,
Any letter	न्	च् or छ्	न् ,, अनुस्वार* & श् + ,,
,,	न्	ट् or ठ्	न् ,, ,, * & ष् + ,,
,,	न्	त् or थ्	न् ,, ,, * & स् + ,,
,,	न्	ज्, झ् or श्	न् changed to ञ् + ,,
,,	न्	ड् or ढ्	न् ,, ण् + ,,
,,	न्	ल्	न् ,, ल्ँ* + ,,
,,	न्	स्	न् ,, न् or न्त् + ,,

E. g.

अस्मिन् + अरण्ये = अस्मिन्नरण्ये; एतान् + अरीन् = एतानरीन्;
तान् + चित्रान् = तांश्चित्रान्; अस्मान् + टीकते = अस्मांष्टीकते;
तस्मिन् + तरौ = तस्मिंस्तरौ; पुत्रान् + जनकः = पुत्राञ्जनकः;
अस्मान् + शम्भुः = अस्माञ्शम्भुः; तस्मिन् + डमरौ = तस्मिण्डमरौ;
एतस्मिन् + लोके = एतस्मिँल्लोके; तस्मिन् + सुराः = तस्मिन्सुराः
or तस्मिन्त्सुराः ।

* This *Anuswāra* is placed over the preceding letter.

S. R. No. 14 (B):—

Final न् remains unchanged before consonants other than those mentioned in the chart of S. R. No. 14 (A).

But when final न् is changed to ञ् before श्, this श् itself may optionally be changed to छ्, and further च् may optionally be inserted between ञ् and श्, or ञ् and छ्.

E. g. अस्मान् + शम्भुः = 1. अस्माञ्शम्भुः *or* 2. अस्माञ्छम्भुः *or* 3. अस्माञ्च्शम्भुः *or* 4. अस्माञ्च्छम्भुः ।

LANGUAGE-STUDY:—

I. Study the following Conjunctional uses of यद्.

(A) अहो दन्तिलस्य महद् दृप्तत्वं यद् राज्ञो महिषीमालिङ्गति ।

Trans.:—How very impudent on the part of Dantila *that* he should dare to embrace the queen!

Here यद् has the same sense as the conjunction "*that*" in English which is used to introduce a Noun Clause, and its use is also similar to that of its English equivalent. When used as a conjunction it is an indeclinable, i. e. it is always used in that form which it assumes in the Nom. sing. of the Neuter gender. Mark that it goes with the whole clause that follows and not with any single word as it does when used as a Relative Pronoun.

(B) But in the following sentence यद्, though used as a conjunction, has the force of "*as*", "*because*" or "*since*" and it introduces an Adverb Clause of reason.

अतिकृपणाः खल्वमी प्राणा यदुपकारिणमपि तातमद्यापि नानुगच्छन्ति ।

(कादम्बरी)

Trans.:—Indeed this life (of mine) must be extremely wretched, *because* even now it does not follow my father who was so good to me.

II. प्रियः को नाम योषिताम् ?

'**को नाम**' has the force of "*who possibly,*" "*who on earth,*" *etc.*

Trans.:—Who on earth is the beloved of women? (The sentence in fact means that there is none who is the beloved of women.)

III. Study the different uses of **तावत्** as illustrated in the following quotations :—

1. It has the sense of '*of course,*' '*it goes without saying.*'

एष तावदस्माकं धाम्न्यप्रतिहतगतिः ।

Trans.:—This one, of course, is free to move about anywhere in our house.

2. It has the sense of '*indeed,*' '*really.*'

धनं तावदसुलभम् । (हितोपदेशः)

Trans.:— Wealth, indeed, is not easy to obtain.

3. It means '*just,*' '*a little.*'

सखे इतस्तावत् । (मालविकाग्निमित्रम्)

Trans.:—Friend, just come here.

4. It has the sense of '*on one's part.*'

त्वं तावद्दुर्जातेऽत्यन्तं सहाया भव । (मालविकाग्निमित्रम्)

Trans.:—If any untoward incident should happen, you on your part do your best to help me.

5. It also means '*somehow.*'

एकस्तावद्दुरात्मा सिंहः प्रणिपातेनातिवाहितः । (पञ्चतन्त्रम्)

Trans.:—I have somehow sent away the wicked lion with a bow.

PECULIAR CONSTRUCTIONS :—

जल्पन्ति सार्धमन्येन ।

ADDITIONAL EXERCISES :—

परिवर्तिनि[1] संसारे मृतः को वा न जायते ? ।
स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् ॥

कुसुमस्तबकस्येव[2] द्वे वृत्ती तु मनीषिणः[3] ।
मूर्ध्नि वा सर्वलोकस्य विशीर्येत[4] वनेऽथवा ॥

भवन्ति नम्रास्तरवः फलोद्गमै-
र्नवाम्बुभिर्भूरिविलम्बिनो[5] घनाः ।
अनुद्धताः[6] सत्पुरुषाः समृद्धिभिः
स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥

तानीन्द्रियाणि सकलानि, तदेव कर्म,
सा बुद्धिरप्रतिहता[7], वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा[8] विरहितः पुरुषः स एव,
त्वन्यः क्षणेन भवतीति विचित्रमेतत् ॥

क्वचिद्भूमीशायी[9], क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनः,
क्वचिच्छाकाहारी, क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः[10] ।
क्वचित् कन्थाधारी[11], क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो[12],
मनस्वी[13] कार्यार्थी[14] गणयति न दुःखं न च सुखम् ॥

—नीतिशतकम्

---

1. Changing; 2. A cluster; 3. A man of self-respcet; 4. To drop down. 5. Bent down with the weight of fresh water; 6. Free from pride; 7. Never defeated; 8. The warmth of wealth; 9. Sleeping on the ground; 10. Tasting the best kind of rice; 11. Wearing a rag; 12. Wearing beautiful garments. 13. Self-respecting; 14. One wishing to carry out one's purpose.

TRANSLATE :—

Now the rainy season has started. Even this powerful sun has lost his brilliance. What then will be the fate of that weak and consumptive moon? Very rarely do we see her. But look at those lakes and rivers. Breaking through their dams they expel their waters as if they are unable to contain their joy within themselves.

In these days even industrious people sit down idly like sluggards. They are unable to go out. But being full of joy these frogs croak and jump about everywhere.

These are hard days for these huge trees. Look at this huge tree that has been uprooted by the stormy breeze. This creeper too that had taken its support has fallen down like a helpless woman. Alas ! Such is the life of women !

But look at this peacock. Being intoxicated at the sight of the clouds he spreads out his tail and dances merrily before his beloved. And these husbandmen are happily gazing upon the crops that have grown in the fields.

Wonderful it is that the same rain makes one happy and another unhappy. What can be the cause of this ? Indeed, the creatures become happy or unhappy according to their own actions. Nature does her work indifferently.

New Words:—वर्षाकालः; प्रभावशालिन्; मरीचिमालिन्; निष्प्रभः; दुर्बलः; क्षयिन्; किं पुनः; तडागः; उल्हासं नियन्तुमक्षमा इव कूलानि निर्भिद्य जलं निरस्यन्ति; उद्योगिन्; अलसः; अक्षम; भेकः; आरावं कृत्वा; शाखिन्; कष्टमय; झञ्झामरुत्; उत्पाटित; तदवलम्बिनी; हा कष्टम्; एवमेव; बर्हिन्; पुरतः; बर्हम्; प्रसार्य; किमपि; नृत्; उद्भूत; सस्यम्; अहो बत; नूनम्; सुखिन्; दुःखिन्; निसर्गः; निरपेक्ष.

HOME-WORK :—

I. Decline the following words :—

धनिन्; ब्रह्मन्; कर्मन्; राजन्.

II. Change the vioce of the following :—

1. राज्ञः शय्यान्ते मार्जने व्यापृतः स इदमवदत् ।
2. दन्तिलो राज्ञो महिषीमालिङ्गति ।
3. अहमात्मन्येवमचिन्तयम् ।
4. नार्योऽन्यं सविभ्रमाः पश्यन्ति ।

III. Write a grammatical note on the following :—

तेन तुष्टिं नीताः पुरवासिनो लोका नृपतिश्च ।

चतुर्थः पाठः

पम्पायाः काननम् ।

सौमित्रे शोभते पम्पा वैदूर्यविमलोदका ।
फुल्लपद्मोत्पलवती शोभिता विविधैर्द्रुमैः ॥
सुखानिलोऽयं सौमित्रे कालः प्रचुरमन्मथः ।
गन्धवान् सुरभिर्मासो जातपुष्पफलद्रुमः ॥
पश्य रूपाणि सौमित्रे वनानां पुष्पशालिनाम् ।
सृजतां पुष्पवर्षाणि वर्षं तोयमुचामिव ॥
पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च मारुतः ।
कुसुमैः पश्य सौमित्रे क्रीडतीव समन्ततः ॥
विक्षिपन् विविधाः शाखा नगानां कुसुमोत्कटाः ।
मारुतश्चलितस्थानैः षट्पदैरनुगीयते ॥
गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भिर्मनोरमैः ।
संसक्तशिखराः शैला विराजन्ति महाद्रुमैः ॥
सन्तापयति सौमित्रे क्रूरश्चैत्रवनानिलः ।
अमी मयूराः शोभन्ते प्रनृत्यन्तस्ततस्ततः ॥
पश्य लक्ष्मण सन्नादं वने मदविवर्धनम् ।
पुष्पिताग्रेषु वृक्षेषु द्विजानामवकूजताम् ॥
कामिनामयमत्यन्तमशोकः शोकवर्धनः ।
स्तबकैः पवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयन्निव मां स्थितः ॥
पवनाहतवेगाभिरूर्मिभिर्विमले जले ।
पङ्कजानि विराजन्ते ताड्यमानानि लक्ष्मण ॥

—रामायणम्

Note :—Though 'पत्' is Parasmaipadin here it is used as an Ātmanepadin root (पतमानैः); similarly 'तर्ज्' which is Ātmanepadin is used as a Parasmaipadin root (तर्जयन्). Such inter-changes of *Padas* and usages against the grammar of Pāṇini

are very common in old works such as the Mahābhārata and the Rāmāyaṇa. As these works are believed to have been composed by Ṛiṣis, such irregular uses or forms are called Ārṣa (आर्ष) uses or forms.

VOCABULARY.

अनु + गै [1. P. P. अनुगायति] To sing with (some one).

उत्क्षिप्त (*pp. pass.*) Thrown about; shaken.

ऊर्मिः (*f.*) A wave.

कुसुमशालिन् (*Adj.*) Possessed of flowers.

कुसुमोत्कट (*Adj.*) Full of flowers.

गन्धवत् (*Adj.*) Possessed of smell.

गिरिप्रस्थः (*m.*) The slope or the side of a mountain.

चलितस्थान (*Adj.*) One that is made to leave one's place.

चूतः (*m.*) A mango tree.

चैत्रवनानिलः (*m.*) The forest breeze of the month of Caitra.

जातपुष्पफलद्रुम (*Adj.*) One in which trees are laden with flowers and fruits.

ततस्ततः (*Indecl.*) Everywhere.

तर्ज् [10. A. P. तर्जयते] To threaten.

तोयमुच् (*m.*) A cloud.

द्रुमः (*m.*) A tree.

द्विजः (*m.*) 1. A bird; 2. A Brahmin.

नगः (*m.*) A mountain.

पङ्कजम् (*n.*) A lotus.

पवनाहतवेग (*Adj.*) Whose speed is checked by the wind.

पादपस्थ (*Adj.*) One that is on the tree.

पुष्पवत् (*Adj.*) Having flowers

पुष्पवर्षम् (*n.*) A shower of flowers.

पुष्पशालिन् (*Adj.*) Having flowers.

पुष्पिताग्र (*Adj.*) One whose tops have bloomed.

प्रचुरमन्मथ (*Adj.*) Full of the sentiment of love.

मदविवर्धन (*Adj.*) Increasing intoxication.

फुल्लपद्मोत्पलवत् (*Adj.*) Having lotuses that have bloomed.

वर्षः (*m.*) The rain; a shower; the rainy season.

विमल (*Adj.*) Pure; clear.

वि + राज् [1. U. P. विराजति-ते] To look beautiful.

वैदूर्यविमलोदक (*Adj.*) Having water pure like the precious stone, Vaidūrya.

शुभ् [1. A. P. शोभते] To look beautiful.

शैलः (*m.*) A mountain.

षट्पदः (*m.*) A bee.

समन्ततः (*Indecl.*) On all sides.

सन्तापय [सन्तापयति-ते] To heat; to cause pain or grief.

सन्नादः (*m.*) A noise.

संसक्तशिखर (*Adj.*) Having peaks close to one another.

सुखानिल (*Adj.*) Having pleasant breezes.

सुरभिः (*m.*) The spring season.

सृज् [6. P. P. सृजति] 1. To create; 2. To drop; 3. To abandon.

स्तबकः (*m.*) A cluster.

GRAMMAR :—

Declension of Bases ending in मत् and वत्.

यशस्वत् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	यशस्वान्	यशस्वन्तौ	यशस्वन्तः
Ac.	यशस्वन्तम्	यशस्वन्तौ	यशस्वतः
I.	यशस्वता	यशस्वद्भ्याम्	यशस्वद्भिः
D.	यशस्वते	यशस्वद्भ्याम्	यशस्वद्भ्यः
Ab.	यशस्वतः	यशस्वद्भ्याम्	यशस्वद्भ्यः
G.	यशस्वतः	यशस्वतोः	यशस्वताम्
L.	यशस्वति	यशस्वतोः	यशस्वत्सु
V.	यशस्वन्	यशस्वन्तौ	यशस्वन्तः

गुणवत्, भगवत्, and other bases ending in वत् are declined similarly in the Masculine.

श्रीमत् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	श्रीमान्	श्रीमन्तौ	श्रीमन्तः
Ac.	श्रीमन्तम्	श्रीमन्तौ	श्रीमतः
I.	श्रीमता	श्रीमद्भ्याम्	श्रीमद्भिः
D.	श्रीमते	श्रीमद्भ्याम्	श्रीमद्भ्यः
Ab.	श्रीमतः	श्रीमद्भ्याम्	श्रीमद्भ्यः
G.	श्रीमतः	श्रीमतोः	श्रीमताम्
L.	श्रीमति	श्रीमतोः	श्रीमत्सु
V.	श्रीमन्	श्रीमन्तौ	श्रीमन्तः

धीमत्, कान्तिमत्, and other bases ending in मत् are declined similarly in the Masculine.

यशस्वत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	यशस्वत्-द्	यशस्वती	यशस्वन्ति

The rest like the Masculine.

श्रीमत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	श्रीमत्-द्	श्रीमती	श्रीमन्ति

The rest like the Masculine.

The Feminine bases of adjectives ending in **मत्** and **वत्** are formed by the addition of **ई** and are declined like **जननी.**

E. g. यशस्वत् + ई = यशस्वती; श्रीमत् + इ = श्रीमती; etc.

Declension of Pronouns ending in वत् and यत्.

यावत् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	यावान्	यावन्तौ	यावन्तः
Ac.	यावन्तम्	यावन्तौ	यावतः
I.	यावता	यावद्भ्याम्	यावद्भिः
D.	यावते	यावद्भ्याम्	यावद्भ्यः
Ab.	यावतः	यावद्भ्याम्	यावद्भ्यः
G.	यावतः	यावतोः	यावताम्
L.	यावति	यावतोः	यावत्सु

यावत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N. & Ac.	यावत्-द्	यावती	यावन्ति

The rest like the Masculine.

The Feminine base of **यावत्** is formed by the addition of **ई** and is declined like **जननी.**

एतावत्, तावत्, कियत्, इयत्, etc. are declined like यावत् in all the three genders.

Present Participles Active

Present Participles Active of the roots belonging to the *First, Fourth, Sixth* and *Tenth* Conjugations are formed by the addition of **मान** in the Ātmanepada and **अत्** in the Parasmaipada to the special bases of the roots. The final **अ** of the base is dropped while adding **अत्** to it.

E. g. गम् – गच्छ् + अ = गच्छ – गच्छ + अत् = गच्छत्।
नृत् – नृत् + य = नृत्य – नृत्य + अत् = नृत्यत्।
ईक्ष् – ईक्ष् + अ = ईक्ष – ईक्ष + मान = ईक्षमाण।
युध् – युध् + य = युध्य – युध्य + मान = युध्यमान।
विश् – विश् + अ = विश – विश + अत् = विशत्।
मृ – मृ + अ = म्रिय – म्रिय + मान = म्रियमाण।
भूष् – भूष् + अय = भूषय – भूषय + अत् } = भूषयत्।
भूषय + मान } = भूषयमाण।

As these Participles are adjectives, they are declined in all the three genders; and as the Ātmanepadin Participles end in अ, they are declined like भूप in the Masculine, like सीता in the Feminine after adding आ to them, and like वन in the Neuter.

Though the Parasmaipadin Participles end in त् they are declined as given below and not like nouns ending in त्.

Parasmaipadin Present Participle Active

तरत् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N. & V.	तरन्	तरन्तौ	तरन्तः
Ac.	तरन्तम्	तरन्तौ	तरतः
I.	तरता	तरद्भ्याम्	तरद्भिः
D.	तरते	तरद्भ्याम्	तरद्भ्यः
Ab.	तरतः	तरद्भ्याम्	तरद्भ्यः
G.	तरतः	तरतोः	तरताम्
L.	तरति	तरतोः	तरत्सु

तरत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	तरत्-द्	तरन्ती	तरन्ति

The rest like the Masculine.

The Feminine bases of these Participles are formed by the addition of ई before adding which न् is inserted before the final त् and the base thus formed is then declined like जननी.

E. g. तरत् + ई = तरन्ती.

	Sing.	Dual.	Pl.	
N.	तरन्ती	तरन्त्यौ	तरन्त्यः	etc.

But if the root belongs to the *Sixth* Conjugation, न् is optionally inserted in forming the Feminine base.

E. g. विशत् + ई = विशती *or* विशन्ती.

Similarly if the root belongs to the *Sixth* Conjugation, न् is optionally inserted before त् in the Neuter Nom., Acc. and Voc. dual. Thus :—

विशत् (*6th Conj. Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.	
N., Ac. & V.	विशत्-द्	विशती, विशन्ती	विशन्ति	etc.

The rest like तरत् (*n.*).

The Present Participle Active of अस् (*2nd Conj.*) is सत् and is declined like तरत् in the Masculine. Its Feminine base is सती and is declined like जननी. In the Neuter Nom., Acc. & Voc. dual न् is not inserted before त्. Thus :—

सत् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.	
N., Ac. & V.	सत्	सती	सन्ति	etc.

Present Participles Passive

Present Participles Passive are formed by the addition of मान to the Passive bases of the roots :—

E. g. गम् – गम्य – गम्यमान; विश् – विश्य – विश्यमान; ईक्ष् – ईक्ष्य – ईक्ष्यमाण; etc.

These Participles are declined like भूप in the Masculine, like सीता in the Feminine after adding आ to them, and like वन in the Neuter.

Past Participles Active

Past Participles Active are formed from the Past Participles Passive* by the addition of वत् to the latter.

E. g. कृत – कृतवत्; गत – गतवत्; त्यक्त – त्यक्तवत्; etc.

These are declined like यशस्वत् in the Masculine and the Neuter. Their Feminine bases are formed by the addition of ई and are declined like जननी.

E. g. कृतवत् – कृतवती; गतवत् – गतवती; त्यक्तवत् – त्यक्तवती; etc.

SANDHI RULES :—

S. R. No. 15.

(A) स् standing at the end of a form is changed to a *Visarga*; and this *Visarga* undergoes the same changes as an ordinary *Visarga* undergoes before all vowels and consonants.

(B) 1. Final र् followed by nothing is written as a *Visarga*.

2. If it is followed by a hard consonant it is changed to a *Visarga* and this *Visarga* undergoes the same changes as an ordinary *Visarga* does before hard consonants.

3. If it is followed by a soft consonant it remains as it is; but, if followed by र्, it is dropped and the preceding vowel, if short, is made long.

---

* The formation of these is not treated here because it is a bit complicated. But all along they have been used in the lessons and in translation and the students must be thoroughly familiar with their use. In the vocabularies they are indicated as (pp. pass.).

4. If it is followed by a vowel it simply combines with that vowel.

E. g. ह्यस् + गतः = ह्यः गतः = ह्यो गतः ।
वदामस् + वयम् = वदामः वयम् = वदामो वयम् ।
पुनर् + चरति = पुनः चरति = पुनश्चरति ।
पुनर् + स्मरणम् = पुनःस्मरणम् *or* पुनस्स्मरणम् ।
अन्तर् + पुरम् = अन्तःपुरम् ।
प्रातर् + गच्छति = प्रातर्गच्छति ।
पुनर् + रमते = पुना रमते ।
पुनर् + आगमनम् = पुनरागमनम् ।

(C) If छ् is preceded by a short vowel or the prefix आ or the particle मा it is changed to च्छ्. If it is preceded by any other long vowel except those already mentioned, it is optionally changed to च्छ्. But within the body of a word or a compound, this change takes place necessarily before all (short and long) vowels.

E. g. प्र + छादनम् = प्रच्छादनम्; आ + छादनम् = आच्छादनम्;
तरु + छाया = तरुच्छाया; अ + छिनदम् = अच्छिनदम्;
दीर्घा + छाया = दीर्घा छाया *or* दीर्घा च्छाया etc.

LANGUAGE-STUDY :—

I. The use of the Present Participles :—

When the same subject does or has done one action when another is going on, the Present Participle is used to express the action that is going on and a finite verb to express the action which he does or which he has done. The Participle is used as an adjective qualifying the subject.

E. g. 1. शालां गच्छन् देवं नमामि ।

Trans.:—While *going* to school, I bow down to God.

2. स्तबकैः...मां तर्जयन् (= तर्जयमानः) इव स्थितः ।

Trans.:—He stands as if *threatening* me with the clusters.

3. हसन् न जल्पामि ।

Trans.:—I do not speak when I am *laughing.*

4. चलन् न खादेत् ।

Trans.:—*Walking* along (the road), one should not eat.

5. गृहमागच्छन्नहं मित्रमपश्यम् ।

Trans.:—While *coming* home, I saw my friend.

6. वातेन नीयमानं वस्त्रं वृक्षशाखाभिर्धृतम् ।

Trans.:—The cloth that *was being carried away* by the wind was caught in the branches of the tree.

Note:—Though the finite verb is in the Past Tense, the Present Participle may be used with it and the sense given by the Present Participle in that case will be consistent with the Tense of the finite verb, i. e. will be that of the Past Continuous. There is no difference between the use of the Active and the Passive Participles except that the Active Participles give the sense of the Active construction and the Passive Participles give the sense of the Passive construction.

II. The use of Past Participles Active :—

These are used as adjectives qualifying the subject. But unlike the Present Participles, the Past Participles (both Active and Passive) can be used as simple predicates having the sense of a finite verb.

E. g. रामेण कार्यं कृतम् । (Passive)

Trans. :—The work was done by Rāma.

रामः कार्यं कृतवान् । (Active)

Trans. :—Rāma did the work.

The difference between the Past Participles Active and the Past Participles Passive is that the first give the Active sense and the second, the Passive; and therefore their use is governed by the rules regarding the Active and Passive constructions given in the First Lesson. Therefore a change of voice can be effected by the substitution of an Active Participle in the place of a Passive Participle and vice versa.

E. g.	Passive :—	रामेण सीता	त्यक्ता ।
	Active :—	रामः सीतां	त्यक्तवान् ।
	Passive :—	त्वयोपकारः	कृतः ।
	Active :—	त्वमुपकारं	कृतवान् ।

ADDITIONAL EXERCISES :—

शशको हस्तिनं पराजयते ।

कदाचित् वर्षास्वपि वृष्टेरभावात् तृषार्तो गजयूथो यूथपतिमवदत्—" नाथ, कोऽभ्युपायोऽस्माकं जीवनाय ? अस्त्यत्र क्षुद्रजन्तूनां निमज्जनस्थानम् । वयं तु निमज्जनाभावादन्धा इव । क्व यामः ? किं कुर्मः ? " ततो हस्तिराजो नातिदूरं गत्वा निर्मलं ह्रदं दर्शितवान् । ततो दिनेषु गच्छत्सु तत्तीरावस्थिता गजपादाहतिभिश्चूर्णिताः क्षुद्रशशकाः । अनन्तरं शिलीमुखो नाम शशकोऽचिन्तयत्—" अनेन गजयूथेन पिपासाकुलितेन प्रत्यहमत्रागन्तव्यम् । अतो विनश्यत्यस्मत्कुलम् " । ततो विजयो नाम वृद्धशशकोऽवदत्—"मा विषीदेत । मयात्र प्रतीकारः कर्तव्यः " । ततोऽसौ प्रतिज्ञाय चलितः । गच्छता च तेनालोचितम्—" कथं मया गजयूथसमीपे स्थित्वा वक्तव्यम् ?

स्पृशन्नपि गजो हन्ति, जिघ्रन्नपि भुजङ्गमः ।
हसन्नपि नृपो हन्ति, मानयन्नपि दुर्जनः ॥

अतोऽहं पर्वतशिखरमारुह्य यूथनाथं संवादयामि । "

---

1. The rainy season; 2. A herd; 3. A bath; 4. A lake; 5. After some days had passed; 6. By the trampling of the feet of the elephants; 7. Overpowered by thirst; 8. Daily; 9. To be dejected; 10. Smelling; 11. Honouring.

तथानुष्ठिते यूथनाथोऽभाषत—"कस्त्वम् ? कुतः समायातः ?" सोऽवदत्—"शशकोऽहम् । भगवता चन्द्रेण भवदन्तिकं प्रेषितः ।" यूथपतिराह—"कार्यमुच्यताम् ।"

विजयोऽवदत्–"तदाज्ञया वदामि । श्रुणु । यदेते चन्द्रसरोरक्षकाः शशकास्त्वया व्यापादिताः, तन्न युक्तं कृतम् ।" एवमुक्तवति दूते यूथपतिर्भयादिदमाह–"इदमज्ञानतः कृतम् । पुनर्न गच्छामि ।" दूतो वदति—"यद्येवं तदत्र सरसि कोपात् कम्पमानं भगवन्तं शशाङ्कं प्रणम्य प्रसाद्य च गच्छ ।" ततो रात्रौ यूथपतिं नीत्वा जले चञ्चलं चन्द्रबिम्बं दर्शयित्वा यूथपतिः प्रणामं कारितः । उक्तं च तेन—"देव, अज्ञानादनेनापराधः कृतः । ततः क्षम्यताम् ।" इत्युक्त्वा प्रस्थापितः ।

—हितोपदेशः

TRANSLATE: —

Having taken leave of the monkeys, Hanumat made up his mind to cross the ocean. Then the ocean said to mountain Maināka who was living in it (ocean) :—

" This Hanumat, possessed of (great) strength and speed, is crossing me. I wish to offer him hospitality, because he is a servant of Rāma born in the family of king Sagara, and I am also born in the same family. This powerful Hanumat has come all this way (distance). O Maināka, grow big and lend assistance to Hanumat who is flying by the aerial path.

That mountain assumed a huge size and obstructed the path of Hanumat. He said :—

" O monkey-chief, you have done a very difficult task. Therefore rest for a while on my peak and then proceed further. Formerly your father, Vāyu, saved me. I must pay off that obligation. Eat these fragrant and juicy bulbs and roots which grow on me and enjoy for a while. Indeed, a guest ought to be

1. Killed; 2. When the messenger had said thus; 3. A lake.

honoured; how much more should he be honoured when he happens to be (worthy) like you ? Rest a while and then go."

New Words :—आमन्त्र्य; हनुमत्; उत्तीर्य; निश्चितवत्; आत्मस्थ; वेगवत्; बलवत्; आतिथ्यम्; कार्य; यतः; जन्मन्; एतावत्; महत्; आकाशमार्गः; उह्यमान; धृतवत्; रुद्धवत्; दुष्कर; कृतवत्; विश्रम्य; पश्चात्; रक्षितवत्; गन्धवत्; रसवत्; पूजार्ह; त्वादृश्; किं पुनः.

HOME-WORK :—

I. Decline the following words :—

धीमत्; स्पृशत्; लब्धवत्.

II. Change the voice of the following :—

1. भवद्गुणसन्तोषेणाहमेवं मुखरीकृतः ।
2. अथ तेन चिन्तितम् ।
3. अथ तैरेकदा सार्थाद् भ्रष्टः कश्चिदुष्ट्रो दृष्टः, पृष्टश्च ।
4. मारुतः षट्पदैरनुगीयते ।

III. Write a grammatical note on the following :—

यदेते चन्द्रसरोरक्षकाः शशकास्त्वया व्यापादिताः तन्न युक्तं कृतम् ।

पञ्चमः पाठः

जटायुषः सीतोदन्तं रामो लभते।

ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम्।
अपश्यत् पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम्॥
अनेन सीता वैदेही भक्षिता नात्र संशयः।
गृध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम्॥
इत्युक्त्वाभ्यपतद्द्रष्टुं सन्धाय धनुषि क्षुरम्।
क्रुद्धो रामः समुद्रान्तां चलयन्निव मेदिनीम्॥
तं दीनदीनया वाचा सफेनं रुधिरं वमन्।
अभ्यभाषत पक्षी स रामं दशरथात्मजम्॥
यामोषधीमिवायुष्मन्नन्वेषसि महावने।
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम्॥
एतदस्य धनुर्भग्नमेते चास्य शरास्तथा।
अयमस्य रणे राम भग्नः साङ्ग्रामिको रथः॥
परिश्रान्तस्य मे पक्षौ छित्वा खड्गेन रावणः।
सीतामादाय वैदेहीमुदगच्छद्विहायसम्॥
रक्षसा निहतं पूर्वं मां न हन्तुं त्वमर्हसि।
इत्युक्त्वा दुर्लभान् प्राणानमुञ्चत् पतगेश्वरः॥
स निक्षिप्य शिरो भूमौ प्रसार्य चरणौ तथा।
निक्षिप्य च शरीरं स्वमपतद् धरणीतले॥

—रामायणम्

VOCABULARY.

अनु + इष् [1. P. P. अन्वेषति] To search.

अभि + पत् [1. P. P. अभिपतति] To attack.

आयुष्मत् (*Adj.*) Long-lived one.

क्षतजार्द्र (*Adj.*) Wet (covered) with blood.

क्षुरः (*m.*) 1. An arrow. 2. A razor.

खड्गः (*m.*) A sword.

गृध्ररूप (*Adj.*) Having the form of a vulture.

जटायुस् (*m.*) The name of a vulture.

दीनदीन (*Adj.*) Extremely miserable or pitiable.

दुर्लभ (*Adj.*) Difficult to obtain.

द्विजोत्तम (*Adj.*) The best of the birds.

धनुस् (*n.*) A bow.

पक्षः (*m.*) A wing; a side.

पक्षिन् (*m.*) A bird.

पतगेश्वरः (*m.*) The lord of birds.

पर्वतकूटाभ (*Adj.*) Looking like a peak of a mountain.

प्राणः (*m.*) Life. [Always used in the plural].

भग्न (*pp. pass.*) Broken.

महाभाग (*Adj.*) Fortunate.

मेदिनी (*f.*) The earth.

रक्षस् (*n.*) A demon.

रणः (म्) (*m.* & *n.*) A battle.

रुधिरम् (*n.*) Blood.

वम् [1. P. P. वमति] To vomit.

विहायस् (*n.*) The sky.

व्यक्त (*pp. pass.*) Disclosed; revealed.

व्यक्तम् (*Indecl.*) Undoubtedly.

शरः (*m.*) An arrow.

सन्धाय (*Ger.*) Having fixed.

सफेन (*Adj.*) Full of foam.

समुद्रान्त (*Adj.*) Having the seas as boundaries.

साङ्ग्रामिक (*Adj.*) Used in the battle.

सीतोदन्तम् (*n.*) The news regarding Sītā.

GRAMMAR :—

Declension of Bases ending in स्.

Bases ending in स् are declined alike in the Masculine and the Feminine.

चन्द्रमस् (*m.*) *ending in* **अस्.**

	Sing.	Dual	Pl.
N.	चन्द्रमाः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
Ac.	चन्द्रमसम्	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः
I.	चन्द्रमसा	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभिः
D.	चन्द्रमसे	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः
Ab.	चन्द्रमसः	चन्द्रमोभ्याम्	चन्द्रमोभ्यः
G.	चन्द्रमसः	चन्द्रमसोः	चन्द्रमसाम्
L.	चन्द्रमसि	चन्द्रमसोः	चन्द्रमःसु / चन्द्रमस्सु
V.	चन्द्रमः	चन्द्रमसौ	चन्द्रमसः

All Masculine and Feminine nouns and bases ending in **अस्** are declined similarly.

तेजस् (*Neuter*) *ending in* **अस्.**

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	तेजः	तेजसी	तेजांसि

The rest like **चन्द्रमस्.**

दीर्घायुस् (*m.*) *ending in* **उस्.**

	Sing.	Dual	Pl.
N.	दीर्घायुः	दीर्घायुषौ	दीर्घायुषः
Ac.	दीर्घायुषम्	दीर्घायुषौ	दीर्घायुषः
I.	दीर्घायुषा	दीर्घायुर्भ्याम्	दीर्घायुर्भिः
D.	दीर्घायुषे	दीर्घायुर्भ्याम्	दीर्घायुर्भ्यः
Ab.	दीर्घायुषः	दीर्घायुर्भ्याम्	दीर्घायुर्भ्यः
G.	दीर्घायुषः	दीर्घायुषोः	दीर्घायुषाम्
L.	दीर्घायुषि	दीर्घायुषोः	दीर्घायुःषु / दीर्घायुष्षु
V.	दीर्घायुः	दीर्घायुषौ	दीर्घायुषः

All Masculine and Feminine nouns and bases ending in **उस्** are declined similarly.

सप्तर्चिस् (*m.*) *ending in* **इस्.**

	Sing.	Dual	Pl.
N.	सप्तर्चिः	सप्तर्चिषौ	सप्तर्चिषः
Ac.	सप्तर्चिषम्	सप्तर्चिषौ	सप्तर्चिषः
I.	सप्तर्चिषा	सप्तर्चिर्भ्याम्	सप्तर्चिर्भिः
D.	सप्तर्चिषे	सप्तर्चिर्भ्याम्	सप्तर्चिर्भ्यः
Ab.	सप्तर्चिषः	सप्तर्चिर्भ्याम्	सप्तर्चिर्भ्यः
G.	सप्तर्चिषः	सप्तर्चिषोः	सप्तर्चिषाम्
L.	सप्तर्चिषि	सप्तर्चिषोः	सप्तर्चिःषु / सप्तर्चिष्षु
V.	सप्तर्चिः	सप्तर्चिषौ	सप्तर्चिषः

All Masculine and Feminine nouns and bases ending in **इस्** are declined similarly.

हविस् (*Neuter*) *ending in* **इस्.**

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	हविः	हविषी	हवींषि

The rest like **सप्तर्चिस्** (*m.*).

Exception

विद्वस् (*Masculine*).

	Sing.	Dual	Pl.
N.	विद्वान्	विद्वांसौ	विद्वांसः
Ac.	विद्वांसम्	विद्वांसौ	विदुषः
I.	विदुषा	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भिः
D.	विदुषे	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
Ab.	विदुषः	विद्वद्भ्याम्	विद्वद्भ्यः
G.	विदुषः	विदुषोः	विदुषाम्
L.	विदुषि	विदुषोः	विद्वत्सु
V.	विद्वन्	विद्वांसौ	विद्वांसः

चक्षुस् (*Neuter*) *ending in* **उस्.**

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	चक्षुः	चक्षुषी	चक्षूंषि

The rest like दीर्घायुस् (*m.*).

विद्वस् (*Neuter*).

	Sing.	Dual	Pl.
N., Ac. & V.	विद्वत्-द्	विदुषी	विद्वांसि

The rest like the Masculine.

The Feminine base of **विद्वस्** is **विदुषी** and is declined like **जननी.**

LANGUAGE-STUDY :—

I. Study the different uses of **इव** illustrated in the following examples :—

(a) **इव** expresses *comparison.*

यामौषधीमिवायुष्मन्नन्वेषसि महावने ।
सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ॥

Trans. :—That (your) queen for whom you are searching *as for a herb* in this thick forest, and my life, both these, have been taken away by Rāvaṇa.

(b) It has the sense of " *as if* ", " *as though.* "

पतितैः पतमानैश्च पादपस्थैश्च मारुतः ।
कुसुमैः पश्य सौमित्रे क्रीडतीव समन्ततः ॥

Trans. :— O Soumitri, see how the breeze appears *as though* it is playing every where with flowers that have fallen, that are falling and that are still on the trees.

(c) It means " *just* ", " *a little.* "

क्षणमिव वेगं संहृत्य प्रशान्ता भवामि ।

Trans. :—Having checked my speed *just* for a moment, I calm myself down.

(d) It has the sense of " *possibly*", " *indeed* ", " *what or who on earth* ", etc. when used with **किम्.** (cf. **को नाम.**)

किमिव हि दुष्करमकरुणानाम् ? (कादम्बरी)

Trans. :—*What on earth* is impossible for those who are devoid of pity ?

Also see, किमिवहि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम्। (शाकुन्तलम्)

Trans.:— What *possibly* will not serve as an ornament to beautiful forms (persons) ?

II. Repetition :—

(1) तं दीनदीनया वाचाभ्यभाषत ।

Trans. :—He spoke to him in *exceedingly* pitiable tones.

In the above sentence **दीनदीनया** is equivalent to **अतिदीनया.** Repetition here shows *excess.*

(2) शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
साधवो न हि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ (सुभाषितम्)

Trans. :—There are no precious stones in *every* mountain, nor pearls in *every* elephant; good people are not found *everywhere,* nor is sandal wood found in *every* forest.

Here repetition has the force of "*every*" or "*each.*"

(3) यं यं हि ददृशे तेषां तं तं मेने नलं नृपम् । (महाभारतम्)

Trans. :—*Whomever* she saw, she thought to be Nala.

When forms of यद् and तद् are repeated in the same case as in the above instance, they give the sense of "*whoever*", "*every one*" or "*one and all.*"

(4) यस्य कस्य तरोर्मूलं येन केनापि मिश्रितम् ।
यस्मै कस्मै प्रदातव्यं, यद्वा तद्वा भवेत् ततः ॥ (सुभाषितम्)

Trans. :—If the root of *some* tree, mixed with *something*, were given to *some one, something* would result from that.

When the forms of यद् and किम् are repeated in the same case as in the above instance, they give the sense of *Indefinite Pronouns.*

(5) यथा यथा चेयं चपला दीप्यते तथा तथा दीपशिखेव कज्जलमलिनमेव कर्म केवलमुद्वमति । (कादम्बरी)

Trans. :—*As* this fickle one (the goddess of wealth) blazes forth more and more, she, like the flame of a lamp, goes on producing nothing but actions black like soot.

Here the repetition, " **यथा यथा...तथा तथा** " shows the *complete interdependence* of one thing upon the other.

(6) **यथा यथा मे मनसोऽभिलाषः प्रवर्तते पश्य तथा विमानम्।**
(रघुवंशम्)

Trans. :—See how the balloon moves on *exactly as* the fancy of my mind desires it.

Here the repetition " **यथा यथा ... तथा** " shows the *strict conformity* of one with the other. Here **तथा** is used only once; though used twice the meaning will be the same.

(7) **यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।**
अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥ (भगवद्गीता)

Trans. :—O descendant of Bharata, *whenever* righteousness falls into decay and unrighteousness prevails, I incarnate myself.

Here the repetition " **यदा यदा...तदा** " has the force of "*whenever.*" Here **तदा** like **तथा** in the preceding instance, is used only once; though used twice the meaning will not be different.

(8) **ते च तस्मिन् वनस्पतौ रजनीमतिवाह्य प्रतिदिनमुत्थायोत्थायाहारान्वेषणाय नभसि विचरन्ति। कृताहाराश्च शावकेभ्यो विविधान् फलरसांश्चञ्चूपुटेन दत्वा दत्वा क्षपाः क्षपयन्ति ।** (कादम्बरी)

Trans. :—Having spent the night on that tree, those (birds) would get up *regularly* every day and roam about in the sky in search of food; and having eaten something, they would *repeatedly* feed their young ones with various kinds of fruit-juice with their beaks and thus spend the nights.

Here the repetition of the Gerund shows what is done "*regularly, repeatedly or habitually.*" Therefore when an action is done repeatedly or habitually, the gerund must be repeated in translating it.

E. g. :—वानरा उत्प्लुत्योत्प्लुत्य गच्छन्ति ।
स्वाहारादुद्धृत्योद्धृत्य भिक्षुकेभ्यः प्रयच्छति ।

(9) कार्यस्त्रिरभिषेकश्च काले काले च नित्यशः । (रामायणम्)

Trans. :—Ablutions must be performed thrice daily at the *appointed times.*

Here the repetition "काले काले" has the sense of "*at times which are already appointed for a certain thing.*"

(10) तेषु तेषु स्थानेषु तानि तानि सुखान्यनुभवन्तः
सर्व एव परां कोटिमानन्दस्याभ्यगच्छन् । (कादम्बरी)

Trans. :—Enjoying *various* kinds of pleasures in *various* places, all people reached the very pinnacle of joy.

Here the repetition of the forms of तद् has the sense of "*various.*"

III. रक्षसा निहतं पूर्वं मां न हन्तुं त्वमर्हसि ।

Trans. :—*Please* do not kill me who am already killed by the demon.

In Sanskrit, the root 'अर्ह्' is used to convey a polite request. In such context it must not be translated by "deserve." Also see,

तदपोहितुमर्हसि प्रिये प्रतिबोधेन विषादमाशु मे । (रघुवंशम्)

Trans. :—O my love, *do* come back to life and dispel my grief.

ADDITIONAL EXERCISES :—

सुवचांसि ।

वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं भवेत् ।
स्थायीभवति[1] चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥
मनसा चिन्तितं कार्यं वचसा न प्रकाशयेत् ।
अन्यलक्षितकार्यस्य यतः सिद्धिर्न जायते ॥

---

1. To be permanent.

गुणवज्जनसंसर्गाद् याति नीचोऽपि गौरवम् ।
पुष्पमालानुषङ्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते ॥
गतेऽपि वयसि ग्राह्या विद्या सर्वात्मना बुधैः ।
यद्यपि स्यान्न फलदा सुलभा सान्य जन्मनि ॥
किं विद्यया ? किं तपसा ? किं योगेन ? श्रुतेन ? वा ।
किं विविक्तेन ? मौनेन ? स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥
नास्ति मेघसमं तोयं, नास्ति चात्मसमं बलम् ।
नास्ति चक्षुःसमं तेजो, नास्ति सत्यसमं प्रियम् ॥
निमग्नस्य पयोराशौ, पर्वतात् पतितस्य च ।
तक्षकेणाऽपि दष्टस्य, दैवमायुर्हि रक्षति ॥
देहे पातिनि का रक्षा ? यशो रक्ष्यमपातवत् ।
नरः पतितकायोऽपि यशःकायेन जीवति ॥
अम्भांसि जलजन्तूनां, दुर्गं दुर्गनिवासिनाम् ।
स्वभूमिः श्वापदादीनां, राज्ञां मन्त्री, परं बलं ॥
दधि मधुरं, मधु मधुरं, द्राक्षा मधुरा, सुधाऽपि मधुरैव ।
तस्य तदेव हि मधुरं, यस्य मनो यत्र संलग्नम् ॥

TRANSLATE :—

Being defeated in the gambling bout the Pāṇdavas lived in the forest. One midnight there came to them the sage Durvāsas with his disciples who lived in the forest. Dharmarāja asked Draupadī to make arrangements for their meals. Durvāsas went to the river to perform ablutions.

Now Draupadī began to think: " How shall I cook food for so many people? If I fail to offer hospitality to the guests, I will incur the wrath of this sage Durvāsas and perhaps that may put an end to my life."

---

1. On account of the association with a garland; 2. A string; 3. In every way; 4. Fruitful; 5. Yogic or ascetic practice; 6. Solitude; 7. A serpent; 8. Destructible; 9. Nectar.

In this dilemma she remembered Kṛṣṇa. With great devotion she invoked him. He too came there readily.

He said, "First give me something to eat." She replied, "O Kṛṣṇa, there's nothing in the house. This pot of the sun too does not yield anything as the moon has risen." Kṛṣṇa said, "O Kṛṣṇā, bring that pot here."

When Kṛṣṇa looked at it with his eyes which resembled the sun, a leaf of a vegetable appeared in it. Having eaten that alone, Kṛṣṇa became satisfied and along with him all the sages that had gone to the river for their ablutions became satisfied.

New Words:—तेजस्; द्यूतम्; पराभूत; निशीथः; दुर्वासस्; वनौकस्; अन्तेवासिन्; सम्पादयितुम्; सत्कारः; आज्ञापितवत्; एतावत्; अन्धस्; पच्; स्खल्; आयुस्; क्रोधस्य पात्रं भू; सङ्कटम्; आ+ह्वे; भक्ष्यम्; प्रथमम्; स्थाली; सूर्यसदृश; शाकः; उद्+भू.

HOME-WORK :—

I. जटायुषः पराक्रमं वर्णयत ।

II. Decline :—जटायुस्, मनस् and धनुस्.

III. Analyse the following sentences according to the table given below :—

Subject	Attributes to Subject	Object	Attributes to Object	Finite Verb	Adverbial adjuncts

1 ततः पर्वतकूटाभं महाभागं द्विजोत्तमम् ।
अपश्यत् पतितं भूमौ क्षतजार्द्रं जटायुषम् ॥
2 सा देवी मम च प्राणा रावणेनोभयं हृतम् ।
3 गृध्ररूपमिदं व्यक्तं रक्षो भ्रमति काननम् ।

षष्ठः पाठः

बाणपथमतीतः क्रव्यभोजनः ।

नेपथ्ये—हा धिक् । हा धिक् । दुकूलोत्तरच्छदे तालवृन्ताधारे निक्षिप्य नीयमानो मया भर्तुर्मौलिरत्नयोग्यो मणिरामिषशङ्किना गृध्रेणाक्षिप्तः ।

(ततः प्रविशति सावेगपरिजनो राजा ।)

राजा—आत्मनो वधमाहर्ता क्वासौ विहगतस्करः ।
येन तत्प्रथमं स्तेयं गोप्तुरेव गृहे कृतम् ॥

किराती—एष एष खलु मुखकोटिलग्नहेमसूत्रेण मणिनालिखन्निवाकाशं परिभ्रमति ।

राजा—पश्याम्येनम् ।

असौ मुखालम्बितहेमसूत्रं
वहन् मणिं मण्डलचारशीघ्रः ।
अलातचक्रप्रतिमं विहङ्गः
तद्रागरेखावलयं तनोति ॥

किं नु खलु कर्तव्यम् ?

विदूषकः—(उपेत्य) अलमत्र घृणया । अपराधी शासनीयः ।

राजा—सम्यगाह भवान् । धनुर्धनुस्तावत् ।

(निष्क्रान्ता धनुर्ग्राहिणी यवनी ।)

राजा—वयस्य, न दृश्यते विहङ्गः । (परिवृत्यावलोक्य च) दृष्ट इदानीम्—

प्रभापल्लवितेनासौ करोति मणिना खगः ।
अशोकस्तबकेनेव दिङ्मुखस्यावतंसकम् ॥

(प्रविश्य चापहस्ता यवनी)

यवनी—एतद् हस्तावापसहितं शरासनम् ।

राजा—किमिदानीं धनुषा ? बाणपथमतीतः क्रव्यभोजनः । (कञ्चुकिनं विलोक्य) लातव्य, मद्वचनादुच्यतां नागरिकः, 'सायं निवासवृक्षाश्रयी विचीयतां विहगदस्युः' इति ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः ।

(इति निष्क्रान्तः ।)

—विक्रमोर्वशीयम्

VOCABULARY.

अतीत (*pp. pass.*) Crossed; gone beyond.

अपराधिन् (*Adj.*) Guilty.

अलातचक्रप्रतिम (*Adj.*) Looking like a circle described by a whirling fire-brand.

अवतंसकम् (*n.*) An ear-ornament.

अशोकस्तबकः (*m.*) A cluster of Aśhoka flowers.

आक्षिप्त (*pp. pass.*) Seized; snatched.

आमिषशङ्किन् (*Adj.*) One who suspects something else to be flesh.

आ + लिख् [1. P. P. आलिखति] To write; to draw; to make marks.

आहर्तृ (*Adj.*) One who brings.

कञ्चुकिन् (*m.*) A chamberlain.

किराती (*f.*) A woman belonging to the Kirāta tribe.

क्रव्यभोजनः (*m.*) Flesh-eating (bird).

क्व (*Indecl.*) Where.

गोप्तृ (*Adj.*) A protector.

घृणा (*f.*) Pity.

चापहस्त (*Adj.*) Carrying a bow in hand.

तद्रागरेखावलयम् (*n.*) A circle formed from the streaks of the colour of that.

तालवृन्ताधारः (*m.*) A container made from the palm leaves.

दिङ्मुखम् (*n.*) The face of the quarter.

दुकूलोत्तरच्छद (*Adj.*) Having a covering of silk cloth.

धनुर्ग्राहिन् (*Adj.*) One who carries a bow.

नागरिकः (*m.*) 1. A citizen; 2. An officer in charge of a city.

निक्षिप्य (*Ger.*) Having placed.

निवासवृक्षाश्रयिन् (*Adj.*) Resorting to the dwelling tree.

प्रभापल्लवित (*Adj.*) Having tender sprouts in the form of its lustre.

बाणपथः (*m.*) The range of the arrow.

मण्डलचारशीघ्र (*Adj.*) Moving rapidly in a circular course.

मुखकोटिलग्नहेमसूत्र } मुखालम्बितहेमसूत्र } (*Adj.*) One from whose mouth hangs a gold chain.

मौक्तिरत्नयोग्य (*Adj.*) Fit to be a crest-jewel.

यवनी (*f.*) An Ionian woman.

विहगतस्करः } विहगदस्युः } (*m.*) A thievish bird; a thief in the form of a bird.

शरासनम् (*n.*) A bow.

शासनीय (*pot. pass. p.*) Fit to be punished.

सावेगपरिजन (*Adj.*) Accompanied by servants who are confused.

स्तेयम् (*n.*) Theft.

हस्तावापसहित (*Adj.*) Accompanied by the finger-guard.

GRAMMAR :—

It has been already stated that the roots in Sanskrit are divided into ten classes known as Conjugations. These ten Conjugations can be further divided into two groups. The *First, Fourth, Sixth,* and *Tenth* Conjugations belong to the first group and the *remaining* to the second. The terminations of the Present, the Imperfect, the Imperative and the Potential applied to the roots of the second group are slightly different from those applied to the roots of the first group (which have already been treated in part I of this book). They are as follows :—

TERMINATIONS

Parasmaipada			Ātmanepada		
PRESENT					
[मि]	वस्	मस्	ए	वहे	महे
[सि]	थस्	थ	से	आथे	ध्वे
[ति]	तस्	अन्ति	ते	आते	अते

IMPERFECT

[अम्]	व	म	इ	वहि	महि
[स्]	तम्	त	थास्	आथाम्	ध्वम्
[त्]	ताम्	अन्	त	आताम्	अत

IMPERATIVE

[आनि]	[आव]	[आम]	[ऐ]	[आवहै]	[आमहै]
हि, धि	तम्	त	स्व	आथाम्	ध्वम्
[तु]	ताम्	अन्तु	ताम्	आताम्	अताम्

POTENTIAL

याम्	याव	याम	ईय	ईवहि	ईमहि
यास्	यातम्	यात	ईथास्	ईयाथाम्	ईध्वम्
यात्	याताम्	युस्	ईत	ईयाताम्	ईरन्

One more difference between the two groups is that the terminations of the second group are further divided into *strong* and *weak* terminations while there is no such distinction in the case of the first. The *strong* terminations are given above in black type and also enclosed within rectangular brackets.

Corresponding to the *strong* and the *weak* terminations there are, in the case of every root belonging to the second group of Conjugations, the *strong* and the *weak* base; while on the contrary it will be remembered that there is no such distinction in the case of the roots of the first group.

Conjugation of Verbs: Eighth Conjugation.

The following roots of the *Eighth Conjugation* are of frequent occurrence :—

कृ [U. P. करोति-कुरुते] To do.

क्षण् [P. P. क्षणोति] To give pain

क्षिण् [P. P. क्षिणोति] To give pain.

तन् [U. P. तनोति-तनुते] To stretch; to spread.

मन् [A. P. मनुते] To think.

वन् [A. P. वनुते] To beg.

Formation of the bases :—

The sign of the Conjugation is उ.

The special *weak* base of the roots of the Eighth Conjugation is formed by adding उ to the root and the special *strong* base is formed by changing this उ to ओ.

When bases are thus formed the terminations given already are applied, the *strong* base being used before the *strong* terminations and the *weak* base, before the *weak* terminations.

Special rules :—(1) The special *strong* base of कृ is करो and the special *weak* base is कुरु. The final उ of कुरु is dropped before the terminations beginning with म्, व् or य्. (2) The final उ of the *weak* bases of roots other than कृ is optionally dropped before the terminations beginning with म् or व्. (3) The Parasmaipada termination of the Second Person singular of the Imperative is entirely dropped.

कृ

Parasmaipada			Ātmanepada		
PRESENT					
करोमि	कुर्वः	कुर्मः	कुर्वे	कुर्वहे	कुर्महे
करोषि	कुरुथः	कुरुथ	कुरुषे	कुर्वाथे	कुरुध्वे
करोति	कुरुतः	कुर्वन्ति	कुरुते	कुर्वाते	कुर्वते
IMPERFECT					
अकरवम्	अकुर्व	अकुर्म	अकुर्वि	अकुर्वहि	अकुर्महि
अकरोः	अकुरुतम्	अकुरुत	अकुरुथाः	अकुर्वाथाम्	अकुरुध्वम्
अकरोत्	अकुरुताम्	अकुर्वन्	अकुरुत	अकुर्वाताम्	अकुर्वत
IMPERATIVE					
करवाणि	करवाव	करवाम	करवै	करवावहै	करवामहै
कुरु	कुरुतम्	कुरुत	कुरुष्व	कुर्वाथाम्	कुरुध्वम्
करोतु	कुरुताम्	कुर्वन्तु	कुरुताम्	कुर्वाताम्	कुर्वताम्

POTENTIAL

कुर्याम्	कुर्याव	कुर्याम	कुर्वीय	कुर्वीवहि	कुर्वीमहि
कुर्याः	कुर्यातम्	कुर्यात	कुर्वीथाः	कुर्वीयाथाम्	कुर्वीध्वम्
कुर्यात्	कुर्याताम्	कुर्युः	कुर्वीत	कुर्वीयाताम्	कुर्वीरन्

तन्

Parasmaipada — PRESENT — Ātmanepada

तनोमि	तनुवः / तन्वः	तनुमः / तन्मः	तन्वे	तनुवहे / तन्वहे	तनुमहे / तन्महे
तनोषि	तनुथः	तनुथ	तनुषे	तन्वाथे	तनुध्वे
तनोति	तनुतः	तन्वन्ति	तनुते	तन्वाते	तन्वते

IMPERFECT

अतनवम्	अतनुव / अतन्व	अतनुम / अतन्म	अतन्वि	अतनुवहि / अतन्वहि	अतनुमहि / अतन्महि
अतनोः	अतनुतम्	अतनुत	अतनुथाः	अतन्वाथाम्	अतनुध्वम्
अतनोत्	अतनुताम्	अतन्वन्	अतनुत	अतन्वाताम्	अतन्वत

IMPERATIVE

तनवानि	तनवाव	तनवाम	तनवै	तनवावहै	तनवामहै
तनु	तनुतम्	तनुत	तनुष्व	तन्वाथाम्	तनुध्वम्
तनोतु	तनुताम्	तन्वन्तु	तनुताम्	तन्वाताम्	तन्वताम्

POTENTIAL

तनुयाम्	तनुयाव	तनुयाम	तन्वीय	तन्वीवहि	तन्वीमहि
तनुयाः	तनुयातम्	तनुयात	तन्वीथाः	तन्वीयाथाम्	तन्वीध्वम्
तनुयात्	तनुयाताम्	तनुयुः	तन्वीत	तन्वीयाताम्	तन्वीरन्

Present Participles Active :—

The Present Participles Active of the roots of the Eighth Conjugation are formed by the addition of अत् in the Parasmaipada and आन in the Ātmanepada to the *weak* base. अत् and आन are added just in the same manner as the termination of the Present Third Person Plural.

E. g. :— कृ – कुर्वत् – कुर्वाण;

तन् – तन्वत् – तन्वान; etc.

Of these, those ending in आन are declined regularly in all the three genders like adjectives ending in अ i. e. like भूप in the Masculine, like सीता in the Feminine after changing the final अ to आ, and like वन in the Neuter.

Those ending in अत् are declined like तरत् in the Masculine.

E. g. —N. कुर्वन् कुर्वन्तौ कुर्वन्तः

Ac. कुर्वन्तम् कुर्वन्तौ कुर्वतः etc.

In the Neuter gender too they are declined like तरत् only with the exception that न् is not inserted before त् in the Nom., Acc. and Voc. dual.

E. g. :—N., Ac. & V. कुर्वत् कुर्वती कुर्वन्ति

The rest like the Masculine.

The Feminine bases of the Participles ending in अत् are formed by adding ई to them. Here also न् is not inserted before त्. These are declined like जननी.

E. g. :—कुर्वत्—कुर्वती; N. कुर्वती कुर्वत्यौ कुर्वत्यः etc.

LANGUAGE-STUDY :—

Study the different uses of अलम् given below.

१. अलमत्र घृणया। (विक्रमोर्वशीयम्)

Trans. :—Enough of pity (i. e. do not show any pity).

In this case it has a *prohibitory* force, and when used in this sense it governs the Instrumental.

2. In this same sense it is sometimes used with a Gerund.

तदलं ते वनं गत्वा । (रामायणम्)

Trans. :—Therefore enough of your going to the forest.

3. But when used in the sense of '*able to,*' '*capable of,*' or '*a match for,*' it governs the Dative.

त्वदीयमालोकनमपि पवित्रीकरणायालम् । (कादम्बरी)

Trans. :—Even the sight of you is able to render others holy.

ADDITIONAL EXERCISES :—

सूक्तिपञ्चकम् ।

केयूरा न विभूषयन्ति पुरुषं, हारा न चन्द्रोज्वलाः,
न स्नानं, न विलेपनं, न कुसुमं, नालङ्कृता मूर्धजाः ।
वाण्येका समलङ्करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥
जाड्यं धियो हरति, सिञ्चति वाचि सत्यं,
मानोन्नतिं दिशति, पापमपाकरोति ।
चेतः प्रसादयति, दिक्षु तनोति कीर्तिं,
सत्सङ्गतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥
सृजति तावदशेषगुणाकरं पुरुषरत्नमलङ्करणं भुवः ।
तदपि तत्क्षणभङ्गि करोति चेदहह कष्टमपण्डितता विधेः ॥
को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ? ।
मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥
या साधूंश्च खलान् करोति, विदुषो मूर्खान्, हितान् द्वेषिणः,
प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् ।

---

1. A kind of ornament; 2. Lustrous like the moon; 3. An ointment; a cosmetic; 4. The hair; 5. Of intellect; 6. Destroys; 7. A mine of virtues; 8. Short-lived; 9. What is outside the ken of eyes.

तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं
हे साधो, व्यसनैर्गुणेषु विपुलेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥
—नीतिशतकम्

TRANSLATE :—

According to the instructions of Yudhiṣṭhira, that brave Arjuna started forth to propitiate Śaṅkara. He went to the Himālaya Mountain. There he performed austere penance. For some time he performed penance maintaining himself on nothing but the air. Then for some time he performed penance standing on one leg and holding up one arm. Just as the Cātaka bird begs water of the cloud alone and does not care for anyone else, so also Arjuna wanted the favour of no one but Śaṅkara.

Having seen that severe penance of his the gods became nervous. They went to Śaṅkara and having bowed to him said, " O great God, be pleased to show favour to Arjuna early." Having heard that Śaṅkara said, " O gods, do not be nervous. I will grant him his desires."

New Words :—प्रसादं सम्पादयितुम्; तीव्र; उद्यम्य; वन्; बहु+मन्; कृपेष्टासीत्; व्यग्र; पूर्.

HOME-WORK :—

I. Paraphrase the following verses in Sanskrit :—

(1) असौ मुखालम्बितहेमसूत्रम्—

(2) प्रभापल्लवितेनासौ—

II. Change the voice of :—

(1) येन तत् प्रथमं स्तेयं गोप्तुरेव गृहे कृतम् ।

(2) न दृश्यते विहङ्गः ।

III. Conjugate fully क्षिण् and वन्.

---

1. In order to enjoy; 2. With great hardship; 3. Desire; 4. Do not entertain.

सप्तमः पाठः

प्रियदर्शिकादर्शनम् ।

विदूषकः—(निरूप्य) एषा खलु देव्याः परिचारिकेन्दीवरिका । तद् गुल्मान्तरितौ भूत्वा पश्यावः ।

(उभौ तथा कुरुतः ।)

चेटी—(कमलिनीपत्रग्रहणं नाटयन्ती) आरण्यिके, अवचिनु त्वं पद्मानि । अहमप्येतस्मिन् नलिनीपत्रे शेफालिकाकुसुमान्यवचित्य देवीसकाशं गच्छामि ।

राजा—वयस्य, संलाप इव वर्तते । तदवहिताः शृणुमः ।

(चेटी गमनं नाटयति ।)

आरण्यिका—हला इन्दीवरिके, न शक्नोमि त्वया विना मुहूर्तमप्यत्रासितुम् ।

चेटी—(विहस्य) यादृशमद्य मया देव्या मन्त्रितं श्रुतं, तादृशेन चिरमेव मया विना त्वयासितव्यम् ।

आरण्यिका—(सविषादम्) किं देव्या मन्त्रितम् ?

चेटी—एतत्–"तदैषाहं महाराजेन भणिता यथा, 'यदैषा विन्ध्यकेतुदुहिता वरयोग्या भवति, तदाहं स्मारयितव्यः' इति ।"

राजा—(सहर्षम्) इयं सा विन्ध्यकेतोर्दुहिता ।

आरण्यिका—(सरोषं कर्णौ पिधाय) तद् गच्छ त्वम् । न मम त्वयासम्बद्धप्रलापिन्या प्रयोजनम् ।

(चेट्युपसृत्य पुष्पावचयं नाटयति । आरण्यिका कमलावचयं नाटयति ।)

आरण्यिका—(भ्रमरबाधां नाटयन्ती) हा धिक् । हा धिक् । एते खल्वपरे परित्यज्य कमलिनीं नीलोत्पलवनानि समापतन्तो निपुणतरं

बाधमाना आयासयन्ति मां दुष्टमधुकराः। (उत्तरीयेण मुखं पिधाय, सभयम्) हला इन्दीवरिके, परित्रायस्व माम्। परित्रायस्व माम्।

विदूषकः—भो वयस्य, पूर्णास्ते मनोरथाः। यावदेव गर्भदास्याः सुता नागच्छति, तावदेव त्वमपि तूष्णीको भूत्वोपसर्प।

राजा—साधु वयस्य साधु। कालानुरूपमुपदिष्टम्।

(इत्यारण्यिकासमीपमुपसर्पति।)

आरण्यिका—(पदशब्दाकर्णनं नाटयन्ती) इन्दीवरिके, लघूपसर्प, लघूपसर्प। आकुलीकृतास्मि दुष्टमधुकरैः।

(इति राजानमवलम्बते।)

आरण्यिका—(राजानं दृष्ट्वा ससाध्वसम्) कथं नैषेन्दीवरिका! (सभयं राजानं त्यक्त्वापसरन्ती) इन्दीवरिके, लघ्वागच्छ, लघ्वागच्छ। परित्रायस्व माम्।

विदूषकः—भवति, सकलपृथ्वीपरित्राणसमर्थेन वत्सराजेन परित्रायमाणा चेटीमिन्दीवरिकामाक्रन्दसि!

आरण्यिका—(राजानमवलोक्य, सस्पृहं, सलज्जं चात्मगतम्) अयं खलु स महाराजो यस्याहं तातेन दत्ता। स्थाने खलु तातस्य पक्षपातः। (आकुलतां नाटयति।)

चेटी—आयासिता खल्वारण्यिका दुष्टमधुकरैः। तद् यावदुपसर्पामि। आरण्यिके, मा भीता भव। एषोपगतास्मि।

विदूषकः—भो अपसरापसर। एषा खल्विन्दीवरिकागता। एतं वृत्तान्तं प्रेक्ष्य देव्यै निवेदयेत्। (अङ्गुल्या निर्दिश्य) तदिदमेव कदलीगृहं प्रविश्य मुहूर्तं तिष्ठावः। (उभौ तथा कुरुतः।)

चेटी—(उपसृत्य, कपोलौ स्पृशन्ती) हञ्जे आरण्यिके, कमलसदृशस्य तव वदनस्यायं दोषो यन्मधुकरा एवमपराध्नुवन्ति। (हस्ते गृहीत्वा) तद् गच्छावः। परिणतो दिवसः। (इति निष्क्रान्ते।)

—प्रियदर्शिका

VOCABULARY

अप + राध् [4, 5. P. P. अपराध्यति, अपराध्नोति] To offend. [Generally used with the Locative and sometimes with the Genitive.]

अवचित्य (*Ger.*) Having collected.

असम्बद्धप्रलापिन् (*Adj.*) One that talks at random.

अवहित (*Adj.*) Attentive.

आकुलीकृत (*pp. pass.*) Troubled; confused; nonplussed.

आयासय [आयासयति-ते] To trouble.

आसितव्य (*pot. pass. p.*) Fit to remain or sit down.

आसितुम् (*Inf.*) In order to to remain or sit down.

उत्तरीयम् (*n.*) The upper garment.

उप + सृप् [1. P. P. उपसर्पति] To approach.

कदलीगृहम् (*n.*) A bower of plantain trees.

कमलिनीपत्रग्रहणम् (*n.*) The plucking or taking of lotus leaves.

कालानुरूपम् (*Indecl.*) In a manner suited to the occasion.

गर्भदासी (*f.*) A slave. [A term of contempt or abuse.]

गुल्मान्तरित (*Adj.*) Hidden by the bushes.

चेटी (*f.*) A maidservant.

तूष्णीक (*Adj.*) Quiet; silent.

नाटय [नाटयति-ते] To act; to pretend; to gesticulate.

निपुणतरम् (*Indecl.*) Cleverly; greatly.

निवेदय [निवेदयति-ते] To inform.

पदशब्दाकर्णनम् (*n.*) The hearing of the sound of footsteps.

परिचारिका (*f.*) A maidservant.

परिणत (*pp. pass.*) Ended; come to a close.

पिधाय (*Ger.*) Having covered.

पुष्पावचयः (*m.*) Collecting of flowers.

मन्त्रितम् (*n.*) Speech; what is spoken.

लघु (*Indecl.*) Quickly; soon.

वरयोग्या (*f.*) A marriageable girl.

शेफालिका (*f.*) A kind of flower.

सकाशम्, **सकाशे** (*Indecl.*) Near. [Used with the Genitive of a noun.]

सभयम् (*Indecl.*) Being full of fear.

सम् + आ + पत् [1. P.P. समापतति] 1. To come together. 2. To attack.

सरोषम् (*Indecl.*) Angrily.

सलज्जम् (*Indecl.*) Bashfully.

संलाप: (*m.*) Conversation.

ससाध्वसम् (*Indecl.*) Being confused or perturbed.

सस्पृहम् (*Indecl.*) Yearningly.

स्मारयितव्य (*pot. pass. p.*) Fit to be reminded.

GRAMMAR :—

Conjugation of verbs : Fifth Conjugation.

The following roots of the *Fifth Conjugation* are of frequent occurrence in literature:—

अश् [A. P. अश्नुते] 1. To pervade. 2. To enjoy.

आप् [P. P. आप्नोति] To obtain.

चि [U. P. चिनोति; चिनुते] To collect.

दु [P. P. दुनोति] To give pain.

धु [U. P. धुनोति; धुनुते] To shake.

धू [U. P. धूनोति; धूनुते] To shake.

धृष् [P. P. धृष्णोति] To dare; to challenge; to brave.

राध् [P. P. राध्नोति] To offend.

वृ [U. P. वृणोति-वृणुते] To choose.

शक् [P. P. शक्नोति] To be able.

श्रु [P. P. शृणोति] To hear.

साध् [P. P. साध्नोति] To accomplish.

सु [U. P. सुनोति-सुनुते] To press Soma juice.

स्तृ [P. P. स्तृणोति] To spread; to scatter.

हि [P. P. हिनोति] To send. [Generally accompanied by the prefix प्र.]

Formation of the bases:—

The sign of the Conjugation is नु.

The special *weak* base of the roots of the Fifth Conjugation is formed by adding नु to the root and the special *strong* base is formed by changing this नु to नो.

Special rules :—

(A) Roots ending in *vowels* :—

(1) These behave exactly like the roots of the Eighth Conjugation. The उ of नु is optionally dropped before terminations beginning with म् or व्.

(2) The Parasmaipada termination of the Second Person singular of the Imperative is entirely dropped.

(B) Roots ending in *consonants*:—

(1) The नु of the special base of these roots is changed to नुव् before *weak vowel* terminations.

(2) The Parasmaipada termination of the Second Person singular of the Imperative is हि.

(C) The root श्रु changes itself to शृ before नु or नो.

शक् ending in a *consonant*. | अश् ending in a *consonant*.

Parasmaipada			Ātmanepada		
		PRESENT			
शक्नोमि	शक्नुवः	शक्नुमः	अश्नुवे	अश्नुवहे	अश्नुमहे
शक्नोषि	शक्नुथः	शक्नुथ	अश्नुषे	अश्नुवाथे	अश्नुध्वे
शक्नोति	शक्नुतः	शक्नुवन्ति	अश्नुते	अश्नुवाते	अश्नुवते
		IMPERFECT			
अशक्नवम्	अशक्नुव	अशक्नुम	आश्नुवि	आश्नुवहि	आश्नुमहि
अशक्नोः	अशक्नुतम्	अशक्नुत	आश्नुथाः	आश्नुवाथाम्	आश्नुध्वम्
अशक्नोत्	अशक्नुताम्	अशक्नुवन्	आश्नुत	आश्नुवाताम्	आश्नुवत
		IMPERATIVE			
शक्नवानि	शक्नवाव	शक्नवाम	अश्नवै	अश्नवावहै	अश्नवामहै
शक्नुहि	शक्नुतम्	शक्नुत	अश्नुष्व	अश्नुवाथाम्	अश्नुध्वम्
शक्नोतु	शक्नुताम्	शक्नुवन्तु	अश्नुताम्	अश्नुवाताम्	अश्नुवताम्
		POTENTIAL			
शक्नुयाम्	शक्नुयाव	शक्नुयाम	अश्नुवीय	अश्नुवीवहि	अश्नुवीमहि
शक्नुयाः	शक्नुयातम्	शक्नुयात	अश्नुवीथाः	अश्नुवीयाथाम्	अश्नुवीध्वम्
शक्नुयात्	शक्नुयाताम्	शक्नुयुः	अश्नुवीत	अश्नुवीयाताम्	अश्नुवीरन्

चि ending in a *vowel*.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
चिनोमि	चिनुवः / चिन्वः	चिनुमः / चिन्मः	चिन्वे	चिनुवहे / चिन्वहे	चिनुमहे / चिन्महे
चिनोषि	चिनुथः	चिनुथ	चिनुषे	चिन्वाथे	चिनुध्वे
चिनोति	चिनुतः	चिन्वन्ति	चिनुते	चिन्वाते	चिन्वते

IMPERFECT

अचिनवम्	अचिनुव / अचिन्व	अचिनुम / अचिन्म	अचिन्वि	अचिनुवहि / अचिन्वहि	अचिनुमहि / अचिन्महि
अचिनोः	अचिनुतम्	अचिनुत	अचिनुथाः	अचिन्वाथाम्	अचिनुध्वम्
अचिनोत्	अचिनुताम्	अचिन्वन्	अचिनुत	अचिन्वाताम्	अचिन्वत

IMPERATIVE

चिनवानि	चिनवाव	चिनवाम	चिनवै	चिनवावहै	चिनवामहै
चिनु	चिनुतम्	चिनुत	चिनुष्व	चिन्वाथाम्	चिनुध्वम्
चिनोतु	चिनुताम्	चिन्वन्तु	चिनुताम्	चिन्वाताम्	चिन्वताम्

POTENTIAL

चिनुयाम्	चिनुयाव	चिनुयाम	चिन्वीय	चिन्वीवहि	चिन्वीमहि
चिनुयाः	चिनुयातम्	चिनुयात	चिन्वीथाः	चिन्वीयाथाम्	चिन्वीध्वम्
चिनुयात्	चिनुयाताम्	चिनुयुः	चिन्वीत	चिन्वीयाताम्	चिन्वीरन्

वृ ending in a *vowel*.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
वृणोमि	वृणुवः / वृण्वः	वृणुमः / वृण्मः	वृण्वे	वृणुवहे / वृण्वहे	वृणुमहे / वृण्महे
वृणोषि	वृणुथः	वृणुथ	वृणुषे	वृण्वाथे	वृणुध्वे
वृणोति	वृणुतः	वृण्वन्ति	वृणुते	वृण्वाते	वृण्वते

Parasmaipada	IMPERFECT		Ātmanepada		
अवृणवम्	अवृणुव / अवृण्व	अवृणुम / अवृण्म	अवृण्वि	अवृणुवहि / अवृण्वहि	अवृणुमहि / अवृण्महि
अवृणोः	अवृणुतम्	अवृणुत	अवृणुथाः	अवृण्वाथाम्	अवृणुध्वम्
अवृणोत्	अवृणुताम्	अवृण्वन्	अवृणुत	अवृण्वाताम्	अवृण्वत

IMPERATIVE

वृणवानि	वृणवाव	वृणवाम	वृणवै	वृणवावहै	वृणवामहै
वृणु	वृणुतम्	वृणुत	वृणुष्व	वृण्वाथाम्	वृणुध्वम्
वृणोतु	वृणुताम्	वृण्वन्तु	वृणुताम्	वृण्वाताम्	वृण्वताम्

POTENTIAL

वृणुयाम्	वृणुयाव	वृणुयाम	वृण्वीय	वृण्वीवहि	वृण्वीमहि
वृणुयाः	वृणुयातम्	वृणुयात	वृण्वीथाः	वृण्वीयाथाम्	वृण्वीध्वम्
वृणुयात्	वृणुयाताम्	वृणुयुः	वृण्वीत	वृण्वीयाताम्	वृण्वीरन्

The Present Participles Active :—

The Present Participles Active of the roots of the Fifth Conjugation are formed and declined like those of the roots of the Eighth Conjugation.

E. g. चि — चिन्वत्, चिन्वान; शक् — शक्नुवत्;

अश् — अश्नुवान; वृ — वृण्वत्, वृण्वान.

P. P. चिन्वत्	(*m.*)	N.	चिन्वन्	चिन्वन्तौ	चिन्वन्तः	etc.
	(*f.*)	N.	चिन्वती	चिन्वत्यौ	चिन्वत्यः	,,
	(*n.*)	N.	चिन्वत्-द्	चिन्वती	चिन्वन्ति	,,
A. P. चिन्वान	(*m.*)	N.	चिन्वानः	चिन्वानौ	चिन्वानाः	,,
	(*f.*)	N.	चिन्वाना	चिन्वाने	चिन्वानाः	,,
	(*n.*)	N.	चिन्वानम्	चिन्वाने	चिन्वानानि	,,

LANGUAGE-STUDY :—

Study the different uses of यावत्–तावत् as illustrated in the following examples.

(1) यावत्–तावत् is equivalent to '*before*' used with reference to a future event. [It is usually accompanied by the negative Particle न when used in this sense.]

यावदेव गर्भदास्याः सुता नागच्छति, तावदेव त्वमपि तूष्णीको भूत्वोपसर्प ।

Trans. :—Quietly approach her *before* this vile girl comes.

(2) It is equivalent to '*all*', '*everything*'.

यावच्छक्यं तावद्यते ।

Trans. :—I will do *all* that is Possible.

(3) It is equivalent to '*as long as*', '*so long as*', '*till*'.

यावद्यमन्तरीक्षमुत्पतितुमक्षमस्तावदत्रैव तरुकोटरे जीवितं धारयतु ।

(कादम्बरी)

Trans.:—Let him live here in some hollow of the tree *as long as* he is not able to fly up into the sky.

(4) It is equivalent to '*no sooner......than*', '*as soon as,*' '*scarcely......when*'.

तौ तं प्रति प्रचलितौ यावत्, तावत्तेन शृगालसुतेनाभिहितम् । (पञ्चतन्त्रम्)

Trans.:—*No sooner* did those two advance towards him, *than* the young one of the fox said.

(5) It is equivalent to '*when*', '*while*'.

क्रोधं प्रभो संहर संहरेति यावद्गिरः खे मरुतां चरन्ति ।
तावत्स वह्निर्भवनेत्रजन्मा भस्मावशेषं मदनं चकार ॥ (कुमारसम्भवम्)

Trans.:—*While* the voices of the gods saying, " O Lord, do restrain your anger ", were pervading the skies, the fire produced in the eye of Śiva reduced Madana to ashes.

(6) यावत् and तावत् may also be used as Pronominal Adjectives and in such combinations as are shown in the above

sentences to give the sense of '*as many......as*', '*as much...* *...as*', '*as long......as*', *or* '*as far......as*'.

यावन्ति मम नामधेयस्याक्षराणि तावन्ति दिनानि प्रतीक्षस्व ।

Trans:—Wait for *as many* days *as* there are letters in my name.

यावानवकाशस्तावान् प्रयत्नः ।

Trans.:—Efforts (of human beings) extend *so far as* there is scope (or time).

ADDITIONAL EXERCISES:—

निरपेक्षो न कर्तव्यो भृत्यैः स्वामी कदाचन ।

अस्त्युत्तरापथेऽर्बुदशिखरनाम्नि पर्वते महाविक्रमो नाम सिंहः । अस्य पर्वत-कन्दरमधिशयानस्य केसराग्रं कश्चिन्मूषिकः प्रत्यहं कृन्तति । ततः केसराग्रं लूनं दृष्ट्वा कुपितो विवरान्तर्गतं मूषकमलभमानोऽचिन्तयत् —

"क्षुद्रशत्रुर्भवेद्यस्तु विक्रमान्नैव लभ्यते ।
तमाहन्तुं पुरस्कार्यः सदृशस्तस्य सैनिकः ॥"

इत्यालोच्य तेन ग्रामं गत्वा, विश्वासं कृत्वा, दधिकर्णनामा बिडालो यत्नेनानीय, मांसाहारं दत्वा, स्वकन्दरे स्थापितः । तद्भयान्मूषकोऽपि बिलान्निष्क्रमितुं न शक्नोति । तेनासौ सिंहः सुखेन निद्रां लभते । मूषिकशब्दं यदा यदा शृणोति, तदा तदा सविशेषमांसाहारदानेन तं बिडालं संवर्धयति ।

अथैकदा स मूषिकः क्षुधापीडितो बहिः सञ्चरन् बिडालेन प्राप्तो व्यापादितश्च । अनन्तरं स सिंहो यदा कदाचिदपि तस्य मूषिकस्य शब्दं विवरान्नाशृणोत् तदोपयोगाभावाद् बिडालस्याप्याहारदाने मन्दादरोऽभवत् । ततोऽसावाहारविरहाद् दुर्बलो दधिकर्णोऽवसन्नोऽभवत् ।

—हितोपदेशः

TRANSLATE:—

All at once there arose in the forest a great hue and cry which pervaded the whole forest. Hearing that I covered my-

1. Northern India; 2. Sleeping; 3. To cut; 4. A cat; 5. Dead.

self up with the wing of my father who was near by. After some time the noise subsided. My fear too subsided along with it; and remaining within the hollow, I cast my eyes in that direction.

There stood a huge army before me. In the midst of that huge army of hunters, I saw their chief. He was young in age. His body seemed as if made of iron. All about him there were packs of hounds which were wagging their tails. The hunters had surrounded him on all sides. Such was his form that no one would dare even to approach him. Even a sight of him would cause pain to the hearts of his enemies. His name was Mātaṅgaka. This I heard later on.

New Words :—अकाण्ड एव; कोलाहलः; उद् + चर्; अश्; समीपवर्तिन्; आ + वृ; शम्; कोटरस्थ; प्र + हि; शबर; सैन्य; आयस; समन्तात्; कौलेयकः; गणः; लाङ्गूलम्; परिवृत; धृष्; दु; पश्चात्.

HOME-WORK :—

I. Use the following words in sentences of your own :—
सकाशम्; विना; यथा–तथा; न प्रयोजनम्; धिक्; स्थाने; सदृश.

II. Recognize the following forms :—
गृहीत्वा; आकुलीकृता; पिधाय; समापतन्तः; आसितुम्.

III. Conjugate the following roots fully :—
आप्; श्रु.

IV. लज्जया सहितं यथा स्यात् तथा—सलज्जम् ।

Dissolve the following compounds as indicated above.
सभयम्, सरोषम्,ससाध्वसम्, सस्पृहम्.

अष्टमः पाठः

न मुच्यते ।

भीमसेनः—भोः पुरुष, मुच्यताम् ।

घटोत्कचः—न मुच्यते । मातुराज्ञया गृहीतो ह्येषः ।

भीम०—(आत्मगतम्) कथं मातुराज्ञेति । अहो गुरुशुश्रूषुः खल्वयं तपस्वी । (प्रकाशम्) भोः पुरुष, प्रष्टव्यं खलु तावदस्ति ।

घटो०—वद शीघ्रम् ।

भीम०—का नाम भवतो माता ?

घटो०—श्रूयताम् । हिडिम्बा नाम राक्षसी ।

भीम०—(आत्मगतम्) एवं हिडिम्बायाः पुत्रोऽयम् । सदृशो ह्यस्य गर्वः । (प्रकाशम्) भोः पुरुष, मुच्यताम् ।

घटो०—न मुच्यते ।

भीम०—भो ब्राह्मण, गृह्यतां तव पुत्रः । अहमेनमनुगच्छामि । क्षत्रियकुलोत्पन्नोऽहम् । मम शरीरेण ब्राह्मणशरीरं विनिमातुमिच्छामि ।

घटो०—एवं क्षत्रियोऽयम् । तेन गर्वः । भवतु । इममेव हत्वा नयामि । अथ केनायं निवारितः ?

भीम०—मया ।

घटो०—भवानेवागच्छतु ।

भीम०—यदि ते शक्तिरस्ति बलात्कारेण मां नय ।

घटो०—किं मां प्रत्यभिजानीते भवान् ?

भीम०—मम पुत्र इति जाने ।

घटो०—कथं कथं तव पुत्रोऽहम् !

भीम०—कथं रुष्यति ! मर्षयतु मर्षयतु भवान् । सर्वाः प्रजाः क्षत्रियाणां पुत्रशब्देनाहूयन्ते । अत एव मयाभिहितम् ।

घटो०—भीतानामायुधं गृहीतम्।

भीम०—शपामि सत्येन भयं न जाने।

घटो०—एष ते भयमुपदिशामि। गृहाणायुधम्।

भीम०—आयुधमिति। गृहीतमेतत्।

घटो०—कथमिव।

भीम०—काञ्चनस्तम्भसदृशो रिपूणां निग्रहे रतः।
अयं तु दक्षिणो बाहुरायुधं सदृशं मम॥ १॥

घटो०—इदमुपपन्नं पितुर्मे भीमसेनस्य।

भीम०—अथ कोऽयम् भीमः?
विश्वकर्ता शिवः कृष्णः शक्रः शक्तिधरो यमः।
एतेषु कथ्यतां भद्र केन ते सदृशः पिता॥ २॥

घटो०—सर्वैः।

भीम०—धिगनृतमेतत्।

घटो०—कथं कथमनृतम्! क्षिपति मे गुरुम्। भवतु। इमं स्थूलं वृक्षमुत्पाट्य प्रहरामि। कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम्! भवतु दृष्टम्। एतद्गिरिकूटमुत्पाट्य प्रहरामि। कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम्! भवतु दृष्टम्। अस्ति मातृप्रसादलब्धो मायापाशः। तेन बद्ध्वैनं नयामि। (मन्त्रं जपति) भोः पुरुष,

मायापाशेन बध्नामि विवशो न हि गच्छसि।
राजसे रज्जुभिर्बद्धः शक्रध्वज इवोत्सवे॥ ३॥

(इति मायया बध्नाति।)

भीम०—अस्ति महेश्वरप्रसादलब्धो मायापाशमोक्षो मन्त्रः। तं जपामि। (मन्त्रं जपति)

घटो०—अये पतितः पाशः! भवतु। भोः पुरुष, पूर्वसमयं स्मर।

भीम०—समय इति। एष स्मरामि। गच्छाग्रतः। (उभौ परिक्रामतः।)

घटो०—तिष्ठ तावत्। तवागमनमम्बायै निवेदयामि।

भीम०—बाढम्। गच्छ।

घटो०—(उपसृत्य) अम्ब, अभिवादये घटोत्कचोऽहम्। चिराभिलषितो भवत्या आहारार्थमानीतो मानुषः।

हिडिम्बा—(प्रविश्य) जात, चिरं जीव। कीदृशो मानुष आनीतः?

घटो०—भवति, वाङ्मात्रेण मानुषो न वीर्येण।

हिडिम्बा—यद्येवं पश्यामि तावदेनम्। (उभौ परिक्रामतः।) किमेष मानुष आनीतः?

घटो०—भवति, कोऽयम्?

हिडिम्बा—उन्मत्तक, दैवतं खल्वयम्।

घटो०—आः कस्य दैवतम्?

हिडिम्बा—तव च मम च।

घटो०—कः प्रत्ययः?

हिडिम्बा—एष प्रत्ययः। जयत्वार्यपुत्रः।

—मध्यमव्यायोगः

VOCABULARY

अनृतम् (*n.*) A lie; a falsehood.

अभिहित (*pp. pass.*) Said.

उत्पाट्य (*Ger.*) Having uprooted.

उन्मत्तक (*Adj.*) Intoxicated.

उपपन्न (*pp. pass.*) Fit; proper.

क्षिप् [6. P.P. क्षिपति] 1. To throw. 2. To abuse; to censure.

गिरिकूटम् (*n.*) The peak of a mountain.

गुरुशुश्रूषु (*Adj.*) One desirous of serving the elders.

गृहीत (*pp. pass.*) Seized; caught.

चिराभिलषित (*pp. pass.*) Desired for a long time.

तपस्विन् (*Adj.*) 1. One who performs penance; 2. A poor fellow. [A term expressive of pity or compassion.]

दक्षिण (*Adj.*) Right.

दैवतम् (*n.*) A deity.

निवारित (*pp. pass.*) Stopped.

प्रति + अभि + ज्ञा [9. U. P. प्रत्यभिजानाति–जानीते] To know; to understand; to recognize.

प्रष्टव्य (*pot. pass. p.*) Fit to be asked.

बाढम् (*Indecl.*) Yes; all right.

मानुषः (*m.*) A man.

मायापाशः (*m.*) A magical spell or charm.

मायापाशमोक्ष (*Adj.*) That which frees from a magical spell.

मृष् [10. U. P. मर्षयति-ते] To bear; to forgive.

रज्जुः (*f.*) A rope.

रुष् [4. P. P. रुष्यति] To be angry.

वाङ्मात्रेण (*Indecl.*) Only in words (not in fact).

विनिमातुम् (*Inf.*) In Order to exchange.

विवश (*Adj.*) Helpless.

शक्रध्वजः (*m.*) The banner of Indra.

शप् [1. U. P. शपति-ते] To swear; to curse.

समयः (*m.*) 1. An agreement. 2. Time.

हत्वा (*Ger.*) Having killed.

GRAMMAR :—

Conjugation of verbs : Ninth Conjugation.

The following roots of the *Ninth Conjugation* are of frequent occurrence :—

अश् [P. P. अश्नाति] To eat.

कॄ [U. P. कृणाति- कृणीते] To cut.

क्री [U. P. क्रीणाति-क्रीणीते] To buy.

क्लिश् [P. P. क्लिश्नाति] To trouble; to give pain.

क्षुभ् [P. P. क्षुभ्नाति] To be agitated.

गॄ [P. P. गृणाति] To praise.

ग्रन्थ् [P. P. ग्रथ्नाति] To string together.

ग्रह् [U. P. गृह्णाति-गृह्णीते] To take.

जॄ [P. P. जृणाति] To get old.

ज्ञा [U. P. जानाति-जानीते] To know.

दॄ [P. P. दृणाति] To tear.

धू [U. P. धुनाति-धुनीते] To shake.

पुष् [P. P. पुष्णाति] To nourish.

पू [U. P. पुनाति-पुनीते] To purify.

पॄ [P. P. पृणाति] To fill.

प्री [U. P. प्रीणाति-प्रीणीते] To please.
बन्ध् [P. P. बध्नाति] To tie.
मन्थ् [P. P. मथ्नाति] To churn.
मुष् [P. P. मुष्णाति] To steal.
मृद् [P. P. मृद्नाति] To pound.
ली [P. P. लिनाति] To melt.
लू [U. P. लुनाति-लुनीते] To cut.
वॄ [U. P. वृणाति-वृणीते] To choose.
शॄ [P. P. शृणाति] To drop.
स्तम्भ् [P. P. स्तभ्नाति] 1. To stop; 2. To be proud.
स्तॄ [U. P. स्तृणाति-स्तृणीते] To spread; to scatter.

Formation of the bases :—

The sign of the Conjugation is **नी.**

The special *weak* base of the roots of the Ninth Conjugation is formed by the addition of नी to the roots and the special *strong* base is formed by changing this नी to ना.

Special rules :—

(A) The ई of नी is dropped before all *weak* vowel terminations.

(B) In the case of the roots ending in *consonants* :—

(1) The penultimate nasal, if any, is dropped before नी or ना.

(2) The Parasmaipada termination of the Second Person singular of the Imperative is आन and is applied to the root itself without the sign नी and after dropping the penultimate nasal, if any.

(3) ग्रह् becomes गृह् in forming the special base.

(C) In the case of the roots ending in *vowels* :—

(1) The Parasmaipada termination of the Second Person singular of the Imperative is हि.

(2) The roots धू, पू, ली, लू and those ending in ॠ (long) shorten their final vowel before नी and ना.

(3) The root ज्ञा becomes जा in forming the special base.

प्री ending in a *vowel.*

Parasmaipada		PRESENT		Ātmanepada	
प्रीणामि	प्रीणीवः	प्रीणीमः	प्रीणे	प्रीणीवहे	प्रीणीमहे
प्रीणासि	प्रीणीथः	प्रीणीथ	प्रीणीषे	प्रीणाथे	प्रीणीध्वे
प्रीणाति	प्रीणीतः	प्रीणन्ति	प्रीणीते	प्रीणाते	प्रीणते
		IMPERFECT			
अप्रीणाम्	अप्रीणीव	अप्रीणीम	अप्रीणि	अप्रीणीवहि	अप्रीणीमहि
अप्रीणाः	अप्रीणीतम्	अप्रीणीत	अप्रीणीथाः	अप्रीणाथाम्	अप्रीणीध्वम्
अप्रीणात्	अप्रीणीताम्	अप्रीणन्	अप्रीणीत	अप्रीणाताम्	अप्रीणत
		IMPERATIVE			
प्रीणानि	प्रीणाव	प्रीणाम	प्रीणै	प्रीणावहै	प्रीणामहै
प्रीणीहि	प्रीणीतम्	प्रीणीत	प्रीणीष्व	प्रीणाथाम्	प्रीणीध्वम्
प्रीणातु	प्रीणीताम्	प्रीणन्तु	प्रीणीताम्	प्रीणाताम्	प्रीणताम्
		POTENTIAL			
प्रीणीयाम्	प्रीणीयाव	प्रीणीयाम	प्रीणीय	प्रीणीवहि	प्रीणीमहि
प्रीणीयाः	प्रीणीयातम्	प्रीणीयात	प्रीणीथाः	प्रीणीयाथाम्	प्रीणीध्वम्
प्रीणीयात्	प्रीणीयाताम्	प्रीणीयुः	प्रीणीत	प्रीणीयाताम्	प्रीणीरन्

पू ending in a *vowel.*

Parasmaipada		PRESENT		Ātmanepada	
पुनामि	पुनीवः	पुनीमः	पुने	पुनीवहे	पुनीमहे
पुनासि	पुनीथः	पुनीथ	पुनीषे	पुनाथे	पुनीध्वे
पुनाति	पुनीतः	पुनन्ति	पुनीते	पुनाते	पुनते

Parasmaipada IMPERFECT Ātmanepada

अपुनाम्	अपुनीव	अपुनीम	अपुनि	अपुनीवहि	अपुनीमहि
अपुनाः	अपुनीतम्	अपुनीत	अपुनीथाः	अपुनाथाम्	अपुनीध्वम्
अपुनात्	अपुनीताम्	अपुनन्	अपुनीत	अपुनाताम्	अपुनत

IMPERATIVE

पुनानि	पुनाव	पुनाम	पुनै	पुनावहै	पुनामहै
पुनीहि	पुनीतम्	पुनीत	पुनीष्व	पुनाथाम्	पुनीध्वम्
पुनातु	पुनीताम्	पुनन्तु	पुनीताम्	पुनाताम्	पुनताम्

POTENTIAL

पुनीयाम्	पुनीयाव	पुनीयाम	पुनीय	पुनीवहि	पुनीमहि
पुनीयाः	पुनीयातम्	पुनीयात	पुनीथाः	पुनीयाथाम्	पुनीध्वम्
पुनीयात्	पुनीयाताम्	पुनीयुः	पुनीत	पुनीयाताम्	पुनीरन्

वृ ending in a *vowel*.

Parasmaipada PRESENT Ātmanepada

वृणामि	वृणीवः	वृणीमः	वृणे	वृणीवहे	वृणीमहे
वृणासि	वृणीथः	वृणीथ	वृणीषे	वृणाथे	वृणीध्वे
वृणाति	वृणीतः	वृणन्ति	वृणीते	वृणाते	वृणते

IMPERFECT

अवृणाम्	अवृणीव	अवृणीम	अवृणि	अवृणीवहि	अवृणीमहि
अवृणाः	अवृणीतम्	अवृणीत	अवृणीथाः	अवृणाथाम्	अवृणीध्वम्
अवृणात्	अवृणीताम्	अवृणन्	अवृणीत	अवृणाताम्	अवृणत

IMPERATIVE

वृणानि	वृणाव	वृणाम	वृणै	वृणावहै	वृणामहै
वृणीहि	वृणीतम्	वृणीत	वृणीष्व	वृणाथाम्	वृणीध्वम्
वृणातु	वृणीताम्	वृणन्तु	वृणीताम्	वृणाताम्	वृणताम्

Parasmaipada		POTENTIAL	Ātmanepada		
वृणीयाम्	वृणीयाव	वृणीयाम	वृणीय	वृणीवहि	वृणीमहि
वृणीयाः	वृणीयातम्	वृणीयात	वृणीथाः	वृणीयाथाम्	वृणीध्वम्
वृणीयात्	वृणीयाताम्	वृणीयुः	वृणीत	वृणीयाताम्	वृणीरन्

ज्ञा ending in a *vowel.*

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
जानामि	जानीवः	जानीमः	जाने	जानीवहे	जानीमहे
जानासि	जानीथः	जानीथ	जानीषे	जानाथे	जानीध्वे
जानाति	जानीतः	जानन्ति	जानीते	जानाते	जानते
		IMPERFECT			
अजानाम्	अजानीव	अजानीम	अजानि	अजानीवहि	अजानीमहि
अजानाः	अजानीतम्	अजानीत	अजानीथाः	अजानाथाम्	अजानीध्वम्
अजानात्	अजानीताम्	अजानन्	अजानीत	अजानाताम्	अजानत
		IMPERATIVE			
जानानि	जानाव	जानाम	जानै	जानावहै	जानामहै
जानीहि	जानीतम्	जानीत	जानीष्व	जानाथाम्	जानीध्वम्
जानातु	जानीताम्	जानन्तु	जानीताम्	जानाताम्	जानताम्
		POTENTIAL			
जानीयाम्	जानीयाव	जानीयाम	जानीय	जानीवहि	जानीमहि
जानीयाः	जानीयातम्	जानीयात	जानीथाः	जानीयाथाम्	जानीध्वम्
जानीयात्	जानीयाताम्	जानीयुः	जानीत	जानीयाताम्	जानीरन्

ग्रह् ending in a *connsoant.*

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
गृह्णामि	गृह्णीवः	गृह्णीमः	गृह्णे	गृह्णीवहे	गृह्णीमहे
गृह्णासि	गृह्णीथः	गृह्णीथ	गृह्णीषे	गृह्णाथे	गृह्णीध्वे
गृह्णाति	गृह्णीतः	गृह्णन्ति	गृह्णीते	गृह्णाते	गृह्णते

Parasmaipada		IMPERFECT	Ātmanepada		
अगृह्णाम्	अगृह्णीव	अगृह्णीम	अगृह्णि	अगृह्णीवहि	अगृह्णीमहि
अगृह्णाः	अगृह्णीतम्	अगृह्णीत	अगृह्णीथाः	अगृह्णाथाम्	अगृह्णीध्वम्
अगृह्णात्	अगृह्णीताम्	अगृह्णन्	अगृह्णीत	अगृह्णाताम्	अगृह्णत

IMPERATIVE

गृह्णानि	गृह्णाव	गृह्णाम	गृह्णै	गृह्णावहै	गृह्णामहै
गृहाण	गृह्णीतम्	गृह्णीत	गृह्णीष्व	गृह्णाथाम्	गृह्णीध्वम्
गृह्णातु	गृह्णीताम्	गृह्णन्तु	गृह्णीताम्	गृह्णाताम्	गृह्णताम्

POTENTIAL

गृह्णीयाम्	गृह्णीयाव	गृह्णीयाम	गृह्णीय	गृह्णीवहि	गृह्णीमहि
गृह्णीयाः	गृह्णीयातम्	गृह्णीयात	गृह्णीथाः	गृह्णीयाथाम्	गृह्णीध्वम्
गृह्णीयात्	गृह्णीयाताम्	गृह्णीयुः	गृह्णीत	गृह्णीयाताम्	गृह्णीरन्

बन्ध् ending in a *consonant.* मुष् ending in a *consonant.*

Parasmaipada		PRESENT	Parasmaipada		
बध्नामि	बध्नीवः	बध्नीमः	मुष्णामि	मुष्णीवः	मुष्णीमः
बध्नासि	बध्नीथः	बध्नीथ	मुष्णासि	मुष्णीथः	मुष्णीथ
बध्नाति	बध्नीतः	बध्नन्ति	मुष्णाति	मुष्णीतः	मुष्णन्ति

IMPERFECT

अबध्नाम्	अबध्नीव	अबध्नीम	अमुष्णाम्	अमुष्णीव	अमुष्णीम
अबध्नाः	अबध्नीतम्	अबध्नीत	अमुष्णाः	अमुष्णीतम्	अमुष्णीत
अबध्नात्	अबध्नीताम्	अबध्नन्	अमुष्णात्	अमुष्णीताम्	अमुष्णन्

IMPERATIVE

बध्नानि	बध्नाव	बध्नाम	मुष्णानि	मुष्णाव	मुष्णाम
बधान	बध्नीतम्	बध्नीत	मुषाण	मुष्णीतम्	मुष्णीत
बध्नातु	बध्नीताम्	बध्नन्तु	मुष्णातु	मुष्णीताम्	मुष्णन्तु

Parasmaipada	POTENTIAL	Parasmaipada			
बध्नीयाम्	बध्नीयाव	बध्नीयाम	मुष्णीयाम्	मुष्णीयाव	मुष्णीयाम
बध्नीयाः	बध्नीयातम्	बध्नीयात	मुष्णीयाः	मुष्णीयातम्	मुष्णीयात
बध्नीयात्	बध्नीयाताम्	बध्नीयुः	मुष्णीयात्	मुष्णीयाताम्	मुष्णीयुः

Present Participles Active :—

The Present Participles Active of the roots of the Ninth Conjugation are formed and declined like those of the roots of the Fifth and the Eighth Conjugation.

E. g. प्री – प्रीणत् – प्रीणान; वृ – वृणत् – वृणान;
पू – पुनत् – पुनान ; ज्ञा – जानत् – जानान;
ग्रह् – गृह्णत् – गृह्णान; मुष् – मुष्णत्; बन्ध् – बध्नत्.

(*m.*) – N. प्रीणन् प्रीणन्तौ प्रीणन्तः etc.
(*f.*) – N. प्रीणती प्रीणत्यौ प्रीणत्यः ,,
(*n.*) – N. प्रीणत्-द् प्रीणती प्रीणन्ति ,,

LANGUAGE-STUDY :—

Study carefully the following special uses of the *Instrumental case* :—

(1) The Instrumental is used to indicate the *motive* with which a thing is done.

अध्ययनेनागतोऽस्मि ।

Trans.:—I have come with the intention of studying.

(2) When an action is such that it is completed within a certain period, or that it can be accomplished in a certain period or that it is to take place after the expiry of a certain period, the word denoting the period is put in the Instrumental case. But when the action spreads over a period the Accusative case of the word denoting the period is used.

क्षणेन तद्वनं सर्वं निःशब्दमभवत्तदा । (महाभारतम्)

Trans.:—In a moment the whole of that forest became quiet.

द्वादशवर्षैर्व्याकरणं श्रूयते । (पञ्चतन्त्रम्)

Trans.:—Grammar is studied in twelve years.

राजसूये संवत्सरेणोपावर्तनीयस्तुरगो विसृज्यते ।

Trans.:—In the Rājasūya sacrifice a horse that is to return at the end of one year is let lose.

But,

द्वादशवर्षाणि तदा नहि वर्षति वासवो भूमौ । (पञ्चतन्त्रम्)

(3) When something is sworn, the thing by which a person swears is put in the Instrumental case.

शपामि सत्येन भयं न जाने । (मध्यमव्यायोगः)

Trans.:—In the name of truth I swear that I do not know what fear is.

(4) When a thing is exchanged for another, the thing which is given in exchange for the other is put in the Instrumental case. Similarly the price at which a thing is bought is also put in the Instrumental case.

मम शरीरेण ब्राह्मणशरीरं विनिमातुमिच्छामि । (मध्यमव्यायोगः)

Trans :—I wish to give my body in exchange for the Brahmin's body.

आत्मशरीरं द्विगुणलाभेन स्वामिने प्रयच्छ । (पञ्चतन्त्रम्)

Trans. :—Give your body to the master in return for twice that as profit.

(5) Words expressive of similarity govern the Instrumental case, and whenever resemblance is indicated, the point with regard to which resemblance exists is put in the Instrumental case. But sometimes the Locative also is used in this context.

केन सदृशस्ते पिता । (मध्यमव्यायोगः)

Trans.:—Whom does your father resemble ?

औदार्येण —औदार्ये वा पितरमनुकरोति ।

Trans.:—He is like his father so far as generosity is concerned.

(6) When excellence is spoken of, the point with regard to which excellence exists is put in the Instrumental case

पूर्वान् महाभाग (भक्त्या) तयातिशेषे । (रघुवंशम्)

Trans.:—O fortunate one, you excel your ancestors so far as devotion is concerned.

(7) Whenever a particular condition or state is inferred from a particular mark or symbol, the mark or the symbol is put in the Instrumental case.

कमण्डलूपवीतादिभिर्ब्राह्मणः । (भोजप्रबन्धः)

Trans.:—He must be a Brahmin because he has a pot and a sacred thread.

ADDITIONAL EXERCISES :—

नीतिरत्नानि ।

हर्तुर्याति न गोचरं, किमपि शं पुष्णाति यत्सर्वदा,
ह्यर्थिभ्यः प्रतिपाद्यमानमनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् ।
कल्पान्तेष्वपि न प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं
येषां तान् प्रति मानमुज्झत नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ?
राजन् दुधुक्षसि यदि क्षितिधेनुमेतां,
तेनाद्य वत्समिव लोकममुं पुषाण ।
तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे
नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥

1. Happiness; 2. Always; 3. Hidden or internal wealth; 4. To be desirous of milking; 5. Well.

यद् धात्रा निजभालपट्टलिखितं स्तोकं[1] महद् वा धनं,
तत् प्राप्नोति मरुस्थलेऽपि[2] नितरां, मेरौ ततो नाधिकम्।
तद् धीरो भव, वित्तवत्सु कृपणां[3] वृत्तिं वृथा मा कृथाः
कूपे पश्य पयोनिधावपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम्॥
प्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो,
यद् भर्तुरेव हितमिच्छति तत् कलत्रम्।
तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं[4] य-
देतत् त्रयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते॥
कान्ता-कटाक्ष-विशिखा[5] न लुनन्ति यस्य
चित्तं न निर्दहति कोप-कृशानु[6]-तापः।
कर्षन्ति भूरिविषयाश्च न लोभपाशै-
र्लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं[7] स धीरः॥

—नीतिशतकम्

TRANSLATE :—

Damayantī said to her maid, "O Keśinī, go and find out who that charioteer is. My mind repeatedly tells me that he must be Nala; for when I look at him, I feel happy."

According to her orders she went to Bāhuka and said, "O noble man, welcome to you. Damayantī asks you when you started to come here."

Bāhuka replied, "The noble-souled king Ṛtuparṇa heard from a Brahmin that to-morrow there would be the Svayaṃvara of Damayantī. Therefore with the intention of coming here, he started yesterday having yoked to his chariot speedy horses. I am the charioteer of Ṛtuparṇa. I am sold to Ṛtuparṇa. I do not know where king Nala has gone. O fair one, Nala moves in disguise. Nala did abandon Damayantī; yet it is not proper that she should be angry with him." So saying he wept and tears flowed forth from his eyes like pearls strung together.

---

1. A little; 2. A desert; 3. Humble; 4. Evenly disposed; 5. Arrows; 6. Fire; 7. Whole.

Keśinī told all this news to Damayantī. When she heard it, her heart was agitated (with emotions). But it was overjoyed at the thought that he was Nala.

New Words:—ज्ञा; तुष्टिः; वारंवारम्; स्वागतम्; पुरुषश्रेष्ठ; प्रस्थित; भाविन्; प्रकल्प्य; ह्रस्; श्वस्; विक्रीत; प्रच्छन्न; कोपितुं नार्हेति; वि + लप्; ग्रन्थ्; क्षुभ्; भावना; तुष्.

HOME-WORK:—

I. Answer in Sanskrit:—

(1) किमर्थं भीमो घटोत्कचमनुगन्तुमैच्छत् ?

(2) किमायुधं गृहीतं भीमेन ?

(3) मायापाशेन बद्धोऽपि कथमात्मानं मोचितवान् भीमः ?

(4) कथं भीमो हिडिम्बाया घटोत्कचस्य च दैवतम् ?

(5) कः समयः कृत आसीत् भीमेन ?

II. Conjugate fully the following roots:—लू & अश्.

III. Change the voice of the following sentences:—

1. मातुराज्ञया गृहीतो ह्येषः ।
2. ब्राह्मण, गृह्यतां तव पुत्रः ।
3. यदि शक्तिरस्ति, बलात्कारेण मां नय ।
4. सर्वाः प्रजाः क्षत्रियाणां पुत्रशब्देनाहूयन्ते ।
5. कथमनेनापि न शक्यते हन्तुम् ?

नवमः पाठः

'आः, ममापि नाम दुर्योधनस्य शङ्कास्थानं पाण्डवाः !'

राजा—तत्किमित्यनास्तीर्णे कठिनशिलातलमध्यास्ते देवी ? अध्यासितुं तव पर्याप्तमेव ममोरुयुग्मम् ।

(प्रविश्य सम्भ्रान्तः)

कञ्चुकी—देव, भग्नं भग्नम् !

राजा—केन ?

कञ्चुकी—भीमेन ।

राजा—कस्य ?

कञ्चुकी—भवतः ।

राजा—आः ! किं प्रलपसि ?

भानुमती—आर्य, किमनिष्टं मन्त्रयसे ?

राजा—धिक् प्रलापिन्, वृद्धापसद ! कोऽयमद्य ते व्यामोहः ?

कञ्चुकी—देव, न खलु कश्चिद्व्यामोहः । सत्यमेव ब्रवीमि । भग्नं भीमेन भवतो मरुता रथकेतनम् ।

राजा—बलवत्समीरणवेगाकम्पिते भुवने भग्नः स्यन्दनकेतुः । तत्किमित्युद्धतं प्रलपसि भग्नं भग्नमिति ?

कञ्चुकी—देव, न किञ्चित् । किं तु शमनार्थमस्यानिमित्तस्य विज्ञापयितव्यो देव इति स्वामिभक्तिर्मां मुखरयति ।

राजा—ननु गच्छ । पुरोहितसुमित्राय निवेदय ।

कञ्चुकी—यदाज्ञापयति देवः । (निष्क्रान्तः ।)

प्रतीहारी—(प्रविश्य) जयतु जयतु महाराजः ! महाराज, महादेवी खल्वेषा सिन्धुराजमाता दुःशला च प्रतीहारभूमौ तिष्ठति ।

राजा—(विचिन्त्यात्मगतम्) किं जयद्रथमाता दुःशला चेति ! कच्चिदभिमन्युवधामर्षितैः पाण्डुपुत्रैर्नात्याहितमाचेष्टितं भवेत् । (प्रकाशम्) गच्छ । प्रवेशय शीघ्रम् ।

प्रतीहारी—यद्देव आज्ञापयति। (निष्क्रान्ता।)

(ततः प्रविशति सम्भ्रान्ता जयद्रथमाता दुःशला च।)

(उभे सास्रं दुर्योधनस्य पादयोः पततः।)

माता—परित्रायतां परित्रायतां कुमारः।

(दुःशला रोदिति।)

राजा—(ससम्भ्रममुत्थाप्य) अम्ब, समाश्वसिहि समाश्वसिहि। किमत्याहितम्? अपि कुशलं जयद्रथस्य?

माता—जात, कुतः कुशलम्?

राजा—कथमिव?

माता—अद्य खलु पुत्रवधामर्षितेन गाण्डीविनानस्तमिते सूर्ये तस्य वधः प्रतिज्ञातः।

राजा—इदं तदश्रुपातकारणमम्बाया दुःशलायाश्च! पुत्रशोकादुन्मत्तस्य किरीटिनः प्रलापैरेवमवस्था! अहो मुग्धत्वमबलानाम्! अम्ब, कृतं विषादेन। वत्से दुःशले, अलमश्रुपातेन। कुतश्चायं तस्य धनञ्जयस्य प्रभावो महाराजजयद्रथस्य विपत्तिमुत्पादयितुम्?

माता—जात, जात, ते हि पुत्रवधामर्षिता अनपेक्षितशरीरा वीराः परिक्रामन्ति।

राजा—(सोपहासम्) एवमेतत्। सर्वजनप्रसिद्धैवामर्षिता पाण्डवानाम्।

माता—असमाप्तप्रतिज्ञाभारस्यात्मवधोऽस्य प्रतिज्ञातः।

राजा—यद्येवमलमानन्दस्थानेपि ते विषादेन। ननु वक्तव्यमुत्सन्नः सानुजो युधिष्ठिर इति। अन्यच्च मातः, का शक्तिरस्ति धनञ्जयस्यान्यस्य वा नामापि ग्रहीतुं ते तनयस्य?

भानुमती—आर्यपुत्र, यद्यप्येवं तथापि गुरुकृतप्रतिज्ञाभारः स्थानं खलु शङ्कायाः।

माता—साधु, कालोचितं भणितं भानुमत्या।

राजा—आः, ममापि नाम दुर्योधनस्य शङ्कास्थानं पाण्डवाः! कः कोऽत्र भोः। जैत्रं मे रथमुपकल्पय तावत्।

कञ्चुकी—(प्रविश्य) देव, सज्जोऽयं रथस्ते ।

राजा—देवि, प्रविश त्वमभ्यन्तरमेव । यावदहमपि तस्य प्रगल्भ-पाण्डवस्याशस्त्रपूतं मरणमुपदिशामि ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

—वेणीसंहारम्

VOCABULARY

अत्याहितम् (*n.*) A great calamity.

अधि+आस् [2. A. P. अध्यास्ते] To occupy. [Used with the Accusative of a noun.]

अनपेक्षितशरीर (*Adj.*) One who does not care for the safety of one's body.

अनस्तमित (*Adj.*) Not set or gone down

अनास्तीर्ण (*Adj.*) Uncovered; bare.

अनिमित्तम् (*n.*) A bad omen.

अभिमन्युवधामर्षित (*Adj.*) Infuriated at the killing of Abhimanyu.

अभ्यन्तरम् (*n.*) A harem.

अशस्त्रपूत (*Adj.*) Not purified by the touch of a weapon.

असमाप्तप्रतिज्ञाभार (*Adj.*) One who has not fulfilled one's vow.

उत्थाप्य (*Ger.*) Having raised or lifted.

उत्सन्न (*pp. pass.*) Routed.

उद्धत (*pp. pass.*) Puffed up; haughty; impudent.

ऊरुयुग्मम् (*n.*) Pair of thighs.

कच्चित् (*Indecl.*) I hope.

किरीटिन् / **गाण्डीविन्** (*m.*) Names of Arjuna.

गुरुकृतप्रतिज्ञाभार (*Adj.*) One who has taken up the heavy burden of a vow.

जैत्र (*Adj.*) Victorious.

पर्याप्त (*pp. pass.*) Enough; sufficient.

प्रगल्भ (*Adj.*) Haughty.

प्रतिज्ञात (*pp. pass.*) Vowed.

प्रतीहारभूमिः (*f.*) The region about the gate.

प्रलापिन् (*Adj.*) A prattler.

मुग्धत्वम् (*n.*) 1. Foolishness. 2. Charm.

रथकेतनम् (*n.*) The banner of the chariot.

वृद्धापसदः (*m.*) A wretch of an old man.

व्यामोहः (*m.*) Infatuation.

शङ्कास्थानम् (*n.*) An object of suspicion or fear.
सज्ज (*pp. pass.*) Ready.
सम् + आ + श्वस् [2. P. P. समाश्वसिति] To take heart.
स्यन्दनकेतुः (*m.*) The banner of the chariot.
सास्रम् (*Indecl.*) With tears in the eyes.
सोपहासम् (*Indecl.*) Jokingly.

GRAMMAR :—

Conjugation of Verbs : Second Conjugation.

Some important roots of the *Second Conjugation* ending in आ—

ख्या [P. P. ख्याति] To tell.
दा [P. P. दाति] To cut.
पा [P. P. पाति] To protect.
भा [P. P. भाति] To shine.
या [P. P. याति] To go.
रा [P. P. राति] To give.
वा [P. P. वाति] To blow.
स्ना [P. P. स्नाति] To bathe.

Here are some more important roots of the *Second Conjugation* :—

अद् [P. P. अत्ति] To eat.
अधि+इ [A. P. अधीते] To study.
अन् [P. P. अनिति] To breathe.
आ+शास् [A. P. आशास्ते] To hope; to expect.
आस् [A. P. आस्ते] To sit down.
इ [P. P. एति] To go.
जक्ष् [P. P. जक्षिति] To eat.
ब्रू [U. P. ब्रवीति, ब्रूते] To speak.
रु [P. P. रौति, रवीति] To cry.
रुद् [P. P. रोदिति] To cry; to weep.
वस् [A. P. वस्ते] To put on; to wear.
विद् [P. P. वेत्ति] To know.
शी [A. P. शेते] To sleep; to lie down.
श्वस् [P. P. श्वसिति] To breathe.
सू [A. P. सूते] To give birth to.
स्तु [U. P. स्तौति, स्तवीति; स्तुते, स्तुवीते] To praise.
स्वप् [P. P. स्वपिति] To sleep.

No sign is added to the roots of the *Second Conjugation.* The terminations are directly applied to the roots. But almost all roots of the Second Conjugation excepting those ending in आ are irregular. Therefore instead of giving the complicated rules about the formation of the bases and the derivation of the forms, we have conjugated the roots fully. All roots of the Second Conjugation ending in आ are Parasmaipadin. These roots take हि in the Imperative Second Person singular as their termination and optionally substitute उस् in the Imperfect Third Person plural.

या Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
यामि	यावः	यामः	यानि	याव	याम
यासि	याथः	याथ	याहि	यातम्	यात
याति	यातः	यान्ति	यातु	याताम्	यान्तु
IMPERFECT			POTENTIAL		
अयाम्	अयाव	अयाम	यायाम्	यायाव	यायाम
अयाः	अयातम्	अयात	यायाः	यायातम्	यायात
अयात्	अयाताम्	अयान्, अयुः	यायात्	यायाताम्	यायुः

All roots of the Second Conjugation ending in आ are conjugated like या.

अद् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
अद्मि	अद्वः	अद्मः	अदानि	अदाव	अदाम
अत्सि	अत्थः	अत्थ	अद्धि	अत्तम्	अत्त
अत्ति	अत्तः	अदन्ति	अत्तु	अत्ताम्	अदन्तु
IMPERFECT			POTENTIAL		
आदम्	आद्व	आद्म	अद्याम्	अद्याव	अद्याम
आदः	आत्तम्	आत्त	अद्याः	अद्यातम्	अद्यात
आदत्	आत्ताम्	आदन्	अद्यात्	अद्याताम्	अद्युः

विद् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
वेद्मि	विद्वः	विद्मः	वेदानि	वेदाव	वेदाम
वेत्सि	वित्थः	वित्थ	विद्धि	वित्तम्	वित्त
वेत्ति	वित्तः	विदन्ति	वेत्तु	वित्ताम्	विदन्तु
IMPERFECT			POTENTIAL		
अवेदम्	अविद्व	अविद्म	विद्याम्	विद्याव	विद्याम
अवेः, अवेत्-द्	अवित्तम्	अवित्त	विद्याः	विद्यातम्	विद्यात
अवेत्-द्	अवित्ताम्	अविदुः	विद्यात्	विद्याताम्	विद्युः

Besides these, the root विद् has optional forms in the Present and the Imperative. They are as follows :—

PRESENT			IMPERATIVE		
वेद	विद्व	विद्म	विदांकरवाणि	विदांकरवाव	विदांकरवाम
वेत्थ	विदथुः	विद	विदांकुरु	विदांकुरुतम्	विदांकुरुत
वेद	विदतुः	विदुः	विदांकरोतु	विदांकुरुताम्	विदांकुर्वन्तु

इ Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
एमि	इवः	इमः	अयानि	अयाव	अयाम
एषि	इथः	इथ	इहि	इतम्	इत
एति	इतः	यन्ति	एतु	इताम्	यन्तु
IMPERFECT			POTENTIAL		
आयम्	ऐव	ऐम	इयाम्	इयाव	इयाम
ऐः	ऐतम्	ऐत	इयाः	इयातम्	इयात
ऐत्	ऐताम्	आयन्	इयात्	इयाताम्	इयुः

अधि + इ Ātmanepadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
अधीये	अधीवहे	अधीमहे	अध्ययै	अध्ययावहै	अध्ययामहै
अधीषे	अधीयाथे	अधीध्वे	अधीष्व	अधीयाथाम्	अधीध्वम्
अधीते	अधीयाते	अधीयते	अधीताम्	अधीयाताम्	अधीयताम्
IMPERFECT			POTENTIAL		
अध्यैयि	अध्यैवहि	अध्यैमहि	अधीयीय	अधीयीवहि	अधीयीमहि
अध्यैथाः	अध्यैयाथाम्	अध्यैध्वम्	अधीयीथाः	अधीयीयाथाम्	अधीयीध्वम्
अध्यैत	अध्यैयाताम्	अध्यैयत	अधीयीत	अधीयीयाताम्	अधीयीरन्

शी Ātmanepadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
शये	शेवहे	शेमहे	शयै	शयावहै	शयामहै
शेषे	शयाथे	शेध्वे	शेष्व	शयाथाम्	शेध्वम्
शेते	शयाते	शेरते	शेताम्	शयाताम्	शेरताम्
IMPERFECT			POTENTIAL		
अशयि	अशेवहि	अशेमहि	शयीय	शयीवहि	शयीमहि
अशेथाः	अशयाथाम्	अशेध्वम्	शयीथाः	शयीयाथाम्	शयीध्वम्
अशेत	अशयाताम्	अशेरत	शयीत	शयीयाताम्	शयीरन्

रुद् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
रोदिमि	रुदिवः	रुदिमः	रोदानि	रोदाव	रोदाम
रोदिषि	रुदिथः	रुदिथ	रुदिहि	रुदितम्	रुदित
रोदिति	रुदितः	रुदन्ति	रोदितु	रुदिताम्	रुदन्तु
IMPERFECT			POTENTIAL		
अरोदम्	अरुदिव	अरुदिम	रुद्याम्	रुद्याव	रुद्याम
अरोदीः—अरोदः	अरुदितम्	अरुदित	रुद्याः	रुद्यातम्	रुद्यात
अरोदीत्—अरोदत्	अरुदिताम्	अरुदन्	रुद्यात्	रुद्याताम्	रुद्युः

The roots श्वस्, स्वप्, अन् and जक्ष् are conjugated like रुद्.

E. g. श्वस् :—	PRESENT—	श्वसिमि	श्वसिवः	श्वसिमः	etc.
स्वप् :—	„	स्वपिमि	स्वपिवः	स्वपिमः	„
अन् :—	„	अनिमि	अनिवः	अनिमः	„
जक्ष् :—	„	जक्षिमि	जक्षिवः	जक्षिमः	„

But the root जक्ष् alone has the following forms in the Third Person plurals. The rest of the forms are like those of रुद्. (See also next lesson.)

	Present	Imperfect	Imperative	Potential
Third Person plural	जक्षति	अजक्षुः	जक्षतु	जक्ष्युः

आस् Ātmanepadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
आसे	आस्वहे	आस्महे	आसै	आसावहै	आसामहै
आस्से	आसाथे	आध्वे	आस्स्व	आसाथाम्	आध्वम्
आस्ते	आसाते	आसते	आस्ताम्	आसाताम्	आसताम्
IMPERFECT			POTENTIAL		
आसि	आस्वहि	आस्महि	आसीय	आसीवहि	आसीमहि
आस्थाः	आसाथाम्	आध्वम्	आसीथाः	आसीयाथाम्	आसीध्वम्
आस्त	आसाताम्	आसत	आसीत	आसीयाताम्	आसीरन्

The roots वस् and आ+शास् (to hope) are conjugated like आस्. But the root शास् (to rule) is conjugated in a different way and will be dealt with in the next lesson. The Present Participle Active of the root आस् is आसीन (irregular).

ब्रू Ubhayapadin.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
ब्रवीमि	ब्रूवः	ब्रूमः	ब्रुवे	ब्रूवहे	ब्रूमहे
ब्रवीषि, आत्थ	ब्रूथः, आहथुः	ब्रूथ	ब्रूषे	ब्रुवाथे	ब्रूध्वे
ब्रवीति, आह	ब्रूतः, आहतुः	ब्रुवन्ति आहुः	ब्रूते	ब्रुवाते	ब्रुवते

IMPERFECT

अब्रवम्	अब्रूव	अब्रूम	अब्रुवि	अब्रूवहि	अब्रूमहि
अब्रवीः	अब्रूतम्	अब्रूत	अब्रूथाः	अब्रुवाथाम्	अब्रूध्वम्
अब्रवीत्	अब्रूताम्	अब्रुवन्	अब्रूत	अब्रुवाताम्	अब्रुवत

IMPERATIVE

ब्रवाणि	ब्रवाव	ब्रवाम	ब्रवै	ब्रवावहै	ब्रवामहै
ब्रूहि	ब्रूतम्	ब्रूत	ब्रूष्व	ब्रुवाथाम्	ब्रूध्वम्
ब्रवीतु	ब्रूताम्	ब्रुवन्तु	ब्रूताम्	ब्रुवाताम्	ब्रुवताम्

POTENTIAL

ब्रूयाम्	ब्रूयाव	ब्रूयाम	ब्रुवीय	ब्रुवीवहि	ब्रुवीमहि
ब्रूयाः	ब्रूयातम्	ब्रूयात	ब्रुवीथाः	ब्रुवीयाथाम्	ब्रुवीध्वम्
ब्रूयात्	ब्रूयाताम्	ब्रूयुः	ब्रुवीत	ब्रुवीयाताम्	ब्रुवीरन्

सू Ātmanepadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
सुवे	सूवहे	सूमहे	सुवै	सुवावहै	सुवामहै
सूषे	सुवाथे	सूध्वे	सूष्व	सुवाथाम्	सूध्वम्
सूते	सुवाते	सुवते	सूताम्	सुवाताम्	सुवताम्
IMPERFECT			POTENTIAL		
असुवि	असूवहि	असूमहि	सुवीय	सुवीवहि	सुवीमहि
असूथाः	असुवाथाम्	असूध्वम्	सुवीथाः	सुवीयाथाम्	सुवीध्वम्
असूत	असुवाताम्	असुवत	सुवीत	सुवीयाताम्	सुवीरन्

स्तु Ubhayapadin.

PRESENT

Parasmaipada			Ātmanepada		
स्तौमि	स्तुवः	स्तुमः	स्तुवे	स्तुवहे	स्तुमहे
स्तौषि	स्तुथः	स्तुथ	स्तुषे	स्तुवाथे	स्तुध्वे
स्तौति	स्तुतः	स्तुवन्ति	स्तुते	स्तुवाते	स्तुवते

IMPERFECT

अस्तवम्	अस्तुव	अस्तुम	अस्तुवि	अस्तुवहि	अस्तुमहि
अस्तौः	अस्तुतम्	अस्तुत	अस्तुथाः	अस्तुवाथाम्	अस्तुध्वम्
अस्तौत्	अस्तुताम्	अस्तुवन्	अस्तुत	अस्तुवाताम्	अस्तुवत

IMPERATIVE

स्तवानि	स्तवाव	स्तवाम	स्तवै	स्तवावहै	स्तवामहै
स्तुहि	स्तुतम्	स्तुत	स्तुष्व	स्तुवाथाम्	स्तुध्वम्
स्तौतु	स्तुताम्	स्तुवन्तु	स्तुताम्	स्तुवाताम्	स्तुवताम्

POTENTIAL

स्तुयाम्	स्तुयाव	स्तुयाम	स्तुवीय	स्तुवीवहि	स्तुवीमहि
स्तुयाः	स्तुयातम्	स्तुयात	स्तुवीथाः	स्तुवीयाथाम्	स्तुवीध्वम्
स्तुयात्	स्तुयाताम्	स्तुयुः	स्तुवीत	स्तुवीयाताम्	स्तुवीरन्

This root has optional forms in all the four Tenses (and Moods) except in the Ātmanepada of the Potential.

स्तु Ubhayapadin. (Optional forms.)

PRESENT

Parasmaipada			Ātmanepada		
स्तवीमि	स्तुवीवः	स्तुवीमः	स्तुवे	स्तुवीवहे	स्तुवीमहे
स्तवीषि	स्तुवीथः	स्तुवीथ	स्तुवीषे	स्तुवाथे	स्तुवीध्वे
स्तवीति	स्तुवीतः	स्तुवन्ति	स्तुवीते	स्तुवाते	स्तुवते

IMPERFECT

अस्तवम्	अस्तुवीव	अस्तुवीम	अस्तुवि	अस्तुवीवहि	अस्तुवीमहि
अस्तवीः	अस्तुवीतम्	अस्तुवीत	अस्तुवीथाः	अस्तुवाथाम्	अस्तुवीध्वम्
अस्तवीत्	अस्तुवीताम्	अस्तुवन्	अस्तुवीत	अस्तुवाताम्	अस्तुवत

Parasmipada	IMPERATIVE		Ātmanepada		
स्तवानि	स्तवाव	स्तवाम	स्तवै	स्तवावहै	स्तवामहै
स्तुवीहि	स्तुवीतम्	स्तुवीत	स्तुवीष्व	स्तुवाथाम्	स्तुवीध्वम्
स्तवीतु	स्तुवीताम्	स्तुवन्तु	स्तुवीताम्	स्तुवाताम्	स्तुवताम्

POTENTIAL

स्तुवीयाम्	स्तुवीयाव	स्तुवीयाम	**स्तुवीय**	**स्तुवीवहि**	**स्तुवीमहि**
स्तुवीयाः	स्तुवीयातम्	स्तुवीयात	**स्तुवीथाः**	**स्तुवीयाथाम्**	**स्तुवीध्वम्**
स्तुवीयात्	स्तुवीयाताम्	स्तुवीयुः	**स्तुवीत**	**स्तुवीयाताम्**	**स्तुवीरन्**

The forms given above in black type are not the optional forms, but they are the same as those given before. They have been repeated so that no incompleteness may be experienced in conjugating the root.

The root रु is conjugated like स्तु, but only in the Parasmaipada. It too has optional forms like स्तु.

LANGUAGE-STUDY :—

I. **कच्चिदभिमन्युवधामर्षितैः पाण्डुपुत्रैर्नात्याहितमाचेष्टितं भवेत्।**

Study carefully the use of **कच्चित्** in the above sentence. It expresses a pious wish or introduces an indirect question in a polite manner. It may be translated by the phrase, "*I hope.*" The above sentence may be translated as follows :—

Trans.:—I hope that the sons of Pāṇḍu, enraged at the death of Abhimanyu, have not brought about any untoward incident.

In the following instance **कच्चित्** introduces an indirect question.

कच्चिदभिमतमास्वादितमभ्यन्तरे भवता। (कादम्बरी)

Trans.:—I hope you could eat something after your own taste in the harem.

II. Study the following sentences with particular attention *to the style of the language* :—

1 कुतश्चायं धनञ्जयस्य प्रभावो जयद्रथस्य विपत्तिमुत्पादयितुम् ?

2 का शक्तिरस्ति धनञ्जयस्य नामापि ग्रहीतुं ते तनयस्य ?

3 आः, ममापि नाम दुर्योधनस्य शङ्कास्थानं पाण्डवाः !

4 यद्येवमलमानन्दस्थानेपि विषादेन ।

5 सर्वजनप्रसिद्धैवामर्षिता पाण्डवानाम् ।

6 स्वामिभक्तिर्मां मुखरयति ।

7 अहो मुग्धत्वमबलानाम् !

8 तस्य प्रगल्भपाण्डवस्याशस्त्रपूतं मरणमुपदिशामि ।

PECULIAR CONSTRUCTIONS :—

1 किमिति कठिनशिलातलमध्यास्ते देवी ?

2 धिक् प्रलापिन् वृद्धापसद !

ADDITIONAL EXERCISES :—

तदेवं गते कश्चित् कवितेव तनुमाश्रितः प्राप्तो विद्वान् । तं दृष्ट्वा सा विद्वत्परिषद्भयकौतुकयोः पात्रमासीत् । स च सर्वान् प्रणिपत्य प्राह —"कुत्र भोजनृपः" इति । ते तमाहुः —"इदानीमेव सौधान्तरगतः" इति । ततः कोऽपि राजपुरुषस्तद्विद्रस्स्वरूपं द्रागाज्ञे निवेदयामास । राजा च तं महापुरुषं मन्यमानः सभामभ्ययात् । स च "स्वस्ति" इत्याह राजानम् । राजा च तमालिङ्ग्य प्रणम्य निजकरकमलेन तस्करकमलमवलम्ब्य सौधान्तरं गत्वा प्रोत्तुङ्गगवाक्ष उपविष्टः प्राह—"विप्र, भवन्नाम्ना कान्यक्षराणि सौभाग्यावलम्बितानि । कस्य वा देशस्य भवद्विरहः सुजनान् बाधते" इति । ततः कविर्लिखति राज्ञो हस्ते "कालिदासः" इति । राजा वाचयित्वा पादयोः पतति ।

ततस्तत्रासीनयोरासीत् सन्ध्या । राजा "कवे, सन्ध्यां वर्णय" इत्याह ।

---

1. A palace; 2. At once; 3. A window situated at a high level.

कालिदासः—व्यसनिन इव विद्या क्षीयते पङ्कजश्री-
गुणिन इव विदेशे दैन्यमायान्ति भृङ्गाः।
कुनृपतिरिव लोकं पीडयत्यन्धकारो
धनमिव कृपणस्य व्यर्थतामेति चक्षुः॥

पुनश्च राजानं स्तौति कविः—

"उपचारः कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदा[1] पुरुषाः।
उत्पन्नसौहृदानामुपचारः कैतवं[2] भवति॥
सुकवेः शब्दसौभाग्यं सत्कविर्वेत्ति नापरः।
वन्ध्या[3] न हि विजानाति परां दौहृदसम्पदम्[4]॥" इति।

ततः क्रमेण भोजकालिदासयोः प्रीतिरजायत।

—भोजप्रबन्धः

HOME-WORK :—

I. Dissolve the compounds given below as indicated :—

(a) लज्जया सहितम् यथा स्यात् तथा—सलज्जम्। Similarly dissolve:—

सोपहासम्; सास्रम्; सविषादम्; ससम्भ्रमम्।

(b) स्यन्दनस्य केतुः – स्यन्दनकेतुः। Similarly dissolve :—

पाण्डुपुत्रः; सिन्धुराजमाता; अश्रुपातकारणम्; पुत्रशोकः; पुत्रवधः; शङ्कास्थानम्।

(c) न आस्तीर्णम् – अनास्तीर्णम्। Similarly dissolve :—

असमाप्तम्; अस्थानम्; अशस्त्रपूतम्; अनिष्टम्; अनस्तमितः; अनिमित्तम्।

II. Write grammatical notes on the words given below and use them in sentences of your own :—

अलम्; कृतम्; अपि; स्थानम्।

III. Show the difference in the meanings of कश्चित्, कच्चित्, and क्वचित्...क्वचित्. by using them in sentences of your own.

---

1. As long as friend-ship has not sprung up; 2. Hypocrisy; 3. A barren woman; 4. The desires of pregnancy.

दशमः पाठः

राज्ञो भोजस्यौदार्यम् ।

एकदा राजा धारानगरे विचरन् क्वचिच्छिवालये प्रसुप्तं पुरुषद्वयमपश्यत् । तयोरेको विगतनिद्रो वक्ति—'अहो, त्वं ममास्तरासन्न एव कस्त्वं प्रसुप्तोऽसि जागर्षि नो वा ।' ततस्त्वपर आह—'विप्र, प्रणतोऽस्मि । अहमपि ब्राह्मणपुत्रस्त्वामत्र प्रथमरात्रौ शयानं वीक्ष्य प्रदीप्ते प्रदीपे कमण्डलूपवीतादिभिर्ब्राह्मणं ज्ञात्वा भवदास्तरासन्न एवाहं प्रसुप्तः । इदानीं त्वद्वचनमाकर्ण्य प्रबुद्धोऽस्मि ।' प्रथमः प्राह—'वत्स, यदि त्वं प्रणतोऽसि ततो दीर्घायुर्भव । वद कुत आगम्यते, किं ते नाम, अत्र च किं कार्यम् ।' द्वितीयः प्राह—'विप्र, भास्कर इति मे नाम । पश्चिमसमुद्रतीरे प्रभासतीर्थसमीपे वसतिर्मम । तत्र भोजस्य वितरणं बहुभिर्वर्णितम् । ततो याचितुमहमागतः । त्वं मम वृद्धत्वात् पितृकल्पोऽसि । त्वमपि स्वपरिचयं वद ।' स आह—'वत्स, शाकल्य इति मे नाम, मयैकशिलानगर्या आगम्यते भोजं प्रति द्रविणाशया । वत्स, त्वयानुक्तमपि दुःखं त्वयि ज्ञायते । कीदृशं तद्वद ।' ततो भास्करः प्राह—'तात, किं ब्रवीमि दुःखम् ?

क्षुत्क्षामा शिशवः शवा इव भृशं मन्दाशया बान्धवा
लिप्ता झर्झरघर्घरी जतुलवैर्नो मां तथा बाधते ।
गेहिन्या त्रुटितांशुकं घटयितुं कृत्वा सकाकुस्मितं
कुप्यन्ती प्रतिवेश्म लोकगृहिणी सूचिं यथा याचिता ॥'

राजा श्रुत्वा सर्वाभरणान्युत्तार्य तस्मै दत्वा प्राह—'भास्कर, सीदन्त्यतीव ते बालाः । झटिति देशं याहि ।' ततः शाकल्यः प्राह—

'अत्युद्धृता वसुमती दलितोऽरिवर्गः
क्रोडीकृता बलवता बलिराजलक्ष्मीः ।
एकत्र जन्मनि कृतं यदनेन यूना
जन्मत्रये तदकरोत् पुरुषः पुराणः ॥'

ततो राजा शाकल्याय लक्षत्रयं दत्तवान् ।

—भोजप्रबन्धः

VOCABULARY

अभ्युद्धृत (*Adj.*) Raised very high; brought to great prosperity.

अनुक्त (*Adj.*) What is not spoken.

आस्तरासन्न (*Adj.*) What is near the mat.

उत्तार्य (*Ger.*) Having taken down.

क्रोडीकृत (*pp. pass.*) Brought within the fold of one's arms.

क्वचित् (*Indecl.*) Somewhere.

क्षुत्क्षाम (*Adj.*) Oppressed with hunger.

गेहिनी (*f.*) A wife.

घटयितुम् (*Inf.*) In order to join together or patch up.

जतुलवः (*m.*) A piece of lac.

झटिति (*Indecl.*) At once.

झर्झरघर्घरी (*f.*) A broken pot.

त्रुटितांशुकम् (*n.*) A torn garment.

दलित (*pp. pass.*) Ground down.

द्रविणाशा (*f.*) Desire for wealth.

पितृकल्प (*Adj.*) One who is in the place of father.

पुराणः पुरुषः (*m.*) 1. An old man. 2. The Primeval Being; an epithet of Viṣṇu.

पुरुषद्वयम् (*n.*) Two men.

प्रतिवेश्म (*Indecl.*) From house to house.

प्रथमरात्रिः (*f.*) 1. The first part of the night. 2. The first night.

बलिराजलक्ष्मीः (*f.*) The glory of king Bali.

मन्दाशय (*Adj.*) 1. Unfortunate. 2. Cold-hearted.

लिप्त (*pp. pass.*) Besmeared.

लोकगृहिणी (*f.*) The wife of a neighbour.

विगतनिद्र (*Adj.*) One disturbed in sleep.

वितरणम् (*n.*) The act of giving; generosity.

सकाकुस्मितम् (*Indecl.*) With voice trembling with emotion and a (forced) smile.

सूचिः (*f.*) A needle.

GRAMMAR :—

Conjugation of verbs: Second Conjugation.

The following roots of the *Second Conjugation* are important :—

चकास् [P. P. चकास्ति] To shine.
चक्ष् [A. P. चष्टे] To speak.
जागृ [P. P. जागर्ति] To be awake; to wake.
दिह् [U. P. देग्धि, दिग्धे] To besmear.
दुह् [U. P. दोग्धि, दुग्धे] To milk.
द्विष् [U. P. द्वेष्टि, द्विष्टे] To hate.
मृज् [P. P. मार्ष्टि] To cleanse; to wipe.
लिह् [U. P. लेढि, लीढे] To lick.
वच् [P. P. वक्ति] To speak.
शास [P. P. शास्ति] 1. To rule. 2. To teach.
हन् [U. P. हन्ति, हते] To kill; to strike.

The roots शास्, जक्ष्, चकास्, जागृ and दरिद्रा are Parasmaipadin and drop the nasal from the terminations of the Third Person plural of the Present and the Imperative and substitute उस् in the Third person Plural of the Imperfect.

शास् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
शास्मि	शिष्वः	शिष्मः	शासानि	शासाव	शासाम
शास्सि	शिष्ठः	शिष्ठ	शाधि	शिष्टम्	शिष्ट
शास्ति	शिष्टः	शासति	शास्तु	शिष्टाम्	शासतु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अशासम्	अशास्व	अशास्म	शिष्याम्	शिष्याव	शिष्याम
अशाः, अशात्-द्	अशिष्टम्	अशिष्ट	शिष्याः	शिष्यातम्	शिष्यात
अशात्-द्	अशिष्टाम्	अशासुः	शिष्यात्	शिष्याताम्	शिष्युः

चकास् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
चकास्मि	चकास्वः	चकास्मः	चकासानि	चकासाव	चकासाम
चकास्सि	चकास्थः	चकास्थ	चकाद्धि } चकाधि }	चकास्तम्	चकास्त
चकास्ति	चकास्तः	चकासति	चकास्तु	चकास्ताम्	चकासतु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अचकासम्	अचकास्व	अचकास्म	चकास्याम्	चकास्याव	चकास्याम
अचकाः } अचकात्-द् }	अचकास्तम्	अचकास्त	चकास्याः	चकास्यातम्	चकास्यात
अचकात्-द्	अचकास्ताम्	अचकासुः	चकास्यात्	चकास्याताम्	चकास्युः

जागृ Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
जागर्मि	जागृवः	जागृमः	जागराणि	जागराव	जागराम
जागर्षि	जागृथः	जागृथ	जागृहि	जागृतम्	जागृत
जागर्ति	जागृतः	जाग्रति	जागर्तु	जागृताम्	जाग्रतु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अजागरम्	अजागृव	अजागृम	जागृयाम्	जागृयाव	जागृयाम
अजागः (र्)	अजागृतम्	अजागृत	जागृयाः	जागृयातम्	जागृयात
अजागः (र्)	अजागृताम्	अजागरुः	जागृयात्	जागृयाताम्	जागृयुः

चक्ष् Ātmanepadin.

PRESENT			IMPERFECT		
चक्षे	चक्ष्वहे	चक्ष्महे	अचक्षि	अचक्ष्वहि	अचक्ष्महि
चक्षे	चक्षाथे	चड्ढ्वे	अचष्ठाः	अचक्षाथाम्	अचड्ढ्वम्
चष्टे	चक्षाते	चक्षते	अचष्ट	अचक्षाताम्	अचक्षत

IMPERATIVE			POTENTIAL		
चक्षै	चक्षावहै	चक्षामहै	चक्षीय	चक्षीवहि	चक्षीमहि
चक्ष्व	चक्षाथाम्	चड्ढ्वम्	चक्षीथाः	चक्षीयाथाम्	चक्षीध्वम्
चष्टाम्	चक्षाताम्	चक्षताम्	चक्षीत	चक्षीयाताम्	चक्षीरन्

मृज् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
मार्ज्मि	मृज्वः	मृज्मः	मार्जानि	मार्जाव	मार्जाम
मार्क्षि	मृष्ठः	मृष्ठ	मृड्ढि	मृष्टम्	मृष्ट
मार्ष्टि	मृष्टः	मृजन्ति, मार्जन्ति	मार्ष्टु	मृष्टाम्	मृजन्तु, मार्जन्तु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अमार्जम्	अमृज्व	अमृज्म	मृज्याम्	मृज्याव	मृज्याम
अमार्ट्-ड्	अमृष्टम्	अमृष्ट	मृज्याः	मृज्यातम्	मृज्यात
अमार्ट्-ड्	अमृष्टाम्	अमृजन्, अमार्जन्	मृज्यात्	मृज्याताम्	मृज्युः

वच् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
वच्मि	वच्वः	वच्मः	वचानि	वचाव	वचाम
वक्षि	वक्थः	वक्थ	वग्धि	वक्तम्	वक्त
वक्ति	वक्तः	ब्रुवन्ति	वक्तु	वक्ताम्	ब्रुवन्तु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अवचम्	अवच्व	अवच्म	वच्याम्	वच्याव	वच्याम
अवक्	अवक्तम्	अवक्त	वच्याः	वच्यातम्	वच्यात
अवक्	अवक्ताम्	अब्रुवन्	वच्यात्	वच्याताम्	ब्रूयुः

The root वच् is defective and has no forms in the Third Person plurals; therefore the corresponding forms of ब्रू are

substituted in their places. But the Present Participle Active of वच् is वचत्.

लिह् Ubhayapadin.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
लेह्मि	लिह्वः	लिह्मः	लिहे	लिह्वहे	लिह्महे
लेक्षि	लीढः	लीढ	लिक्षे	लिहाथे	लीढ्वे
लेढि	लीढः	लिहन्ति	लीढे	लिहाते	लिहते

IMPERFECT

अलेहम्	अलिह्व	अलिह्म	अलिहि	अलिह्वहि	अलिह्महि
अलेट्-ड्	अलीढम्	अलीढ	अलीढाः	अलिहाथाम्	अलीढ्वम्
अलेट्-ड्	अलीढाम्	अलिहन्	अलीढ	अलिहाताम्	अलिहत

IMPERATIVE

लेहानि	लेहाव	लेहाम	लेहै	लेहावहै	लेहामहै
लीढि	लीढम्	लीढ	लिक्ष्व	लिहाथाम्	लीढ्वम्
लेढु	लीढाम्	लिहन्तु	लीढाम्	लिहाताम्	लिहताम्

POTENTIAL

लिह्याम्	लिह्याव	लिह्याम	लिहीय	लिहीवहि	लिहीमहि
लिह्याः	लिह्यातम्	लिह्यात	लिहीथाः	लिहीयाथाम्	लिहीध्वम्
लिह्यात्	लिह्याताम्	लिह्युः	लिहीत	लिहीयाताम्	लिहीरन्

दुह् Ubhayapadin.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
दोह्मि	दुह्वः	दुह्मः	दुहे	दुह्वहे	दुह्महे
धोक्षि	दुग्धः	दुग्ध	धुक्षे	दुहाथे	धुग्ध्वे
दोग्धि	दुग्धः	दुहन्ति	दुग्धे	दुहाते	दुहते

Parasmaipada		IMPERFECT		Ātmanepada	
अदोहम्	अदुह्व	अदुह्म	अदुहि	अदुह्वहि	अदुह्महि
अधोक्-ग्	अदुग्धम्	अदुग्ध	अदुग्धाः	अदुहाथाम्	अधुग्ध्वम्
अधोक्-ग्	अदुग्धाम्	अदुहन्	अदुग्ध	अदुहाताम्	अदुहत

IMPERATIVE

दोहानि	दोहाव	दोहाम	दोहै	दोहावहै	दोहामहै
दुग्धि	दुग्धम्	दुग्ध	धुक्ष्व	दुहाथाम्	धुग्ध्वम्
दोग्धु	दुग्धाम्	दुहन्तु	दुग्धाम्	दुहाताम्	दुहताम्

POTENTIAL

दुह्याम्	दुह्याव	दुह्याम	दुहीय	दुहीवहि	दुहीमहि
दुह्याः	दुह्यातम्	दुह्यात	दुहीथाः	दुहीयाथाम्	दुहीध्वम्
दुह्यात्	दुह्याताम्	दुह्युः	दुहीत	दुहीयाताम्	दुहीरन्

The root दिह् is conjugated like दुह्. The forms of दिह् can be derived from the forms of दुह् by substituting दे, धे, and दि, धि for दो, धो and दु, धु respectively.

द्विष् Ubhayapadin.

Parasmaipada		PRESENT		Ātmanepada	
द्वेष्मि	द्विष्वः	द्विष्मः	द्विषे	द्विष्वहे	द्विष्महे
द्वेक्षि	द्विष्ठः	द्विष्ठ	द्विक्षे	द्विषाथे	द्विड्ढ्वे
द्वेष्टि	द्विष्टः	द्विषन्ति	द्विष्टे	द्विषाते	द्विषते

IMPERFECT

अद्वेषम्	अद्विष्व	अद्विष्म	अद्विषि	अद्विष्वहि	अद्विष्महि
अद्वेट्-ड्	अद्विष्टम्	अद्विष्ट	अद्विष्ठाः	अद्विषाथाम्	अद्विड्ढ्वम्
अद्वेट्-ड्	अद्विष्टाम्	अद्विषन्-अद्विषुः	अद्विष्ट	अद्विषाताम्	अद्विषत

IMPERATIVE

Parasmaipada			Ātmanepada		
द्वेषाणि	द्वेषाव	द्वेषाम	द्वेषै	द्वेषावहै	द्वेषामहै
द्विड्ढि	द्विष्टम्	द्विष्ट	द्विक्ष्व	द्विषाथाम्	द्विड्ढ्वम्
द्वेष्टु	द्विष्टाम्	द्विषन्तु	द्विष्टाम्	द्विषाताम्	द्विषताम्

POTENTIAL

Parasmaipada			Ātmanepada		
द्विष्याम्	द्विष्याव	द्विष्याम	द्विषीय	द्विषीवहि	द्विषीमहि
द्विष्याः	द्विष्यातम्	द्विष्यात	द्विषीथाः	द्विषीयाथाम्	द्विषीध्वम्
द्विष्यात्	द्विष्याताम्	द्विष्युः	द्विषीत	द्विषीयाताम्	द्विषीरन्

हन् Ubhayapadin.

PRESENT

Parasmaipada			Ātmanepada		
हन्मि	हन्वः	हन्मः	घ्ने	हन्वहे	हन्महे
हंसि	हथः	हथ	हसे	घ्नाथे	हध्वे
हन्ति	हतः	घ्नन्ति	हते	घ्नाते	घ्नते

IMPERFECT

Parasmaipada			Ātmanepada		
अहनम्	अहन्व	अहन्म	अघ्नि	अहन्वहि	अहन्महि
अहन्	अहतम्	अहत	अहथाः	अघ्नाथाम्	अहध्वम्
अहन्	अहताम्	अघ्नन्	अहत	अघ्नाताम्	अघ्नत

IMPERATIVE

Parasmaipada			Ātmanepada		
हनानि	हनाव	हनाम	हनै	हनावहै	हनामहै
जहि	हतम्	हत	हस्व	घ्नाथाम्	हध्वम्
हन्तु	हताम्	घ्नन्तु	हताम्	घ्नाताम्	घ्नताम्

POTENTIAL

Parasmaipada			Ātmanepada		
हन्याम्	हन्याव	हन्याम	घ्नीय	घ्नीवहि	घ्नीमहि
हन्याः	हन्यातम्	हन्यात	घ्नीथाः	घ्नीयाथाम्	घ्नीध्वम्
हन्यात्	हन्याताम्	हन्युः	घ्नीत	घ्नीयाताम्	घ्नीरन्

Present Participles Active :—

The Present Participles Active of the roots of the *Second Conjugation* are formed by the addition of अत् in the Parasmaipada and आन in the Ātmanepada to the *weak* base of the root. In other words we have to add अत् in the Parasmaipada and आन in the Ātmanepada to the base to which the termination of the Present Third Person plural is added and exactly in the same manner too. (But शी and वच् have शयान and वचत् for their Present Participles Active.)

E. g. यात्, विदत्, अदत्, यत्, अधीयान, शयान, रुदत्, आसीन (irregular), ब्रुवत्, ब्रुवाण, सुवान, स्तुवत्, स्तुवान, शासत्, चकासत्, जाग्रत्, चक्षाण, मृजत् or मार्जत्, वचत्, लिहत्, लिहान, दुहत्, दुहान, द्विषत्, द्विषाण, घ्नत् (घ्नान).

Their declension :—

(a) As the Present Participles of the roots belonging to the Ātmanepada end in अ they are regularly declined like adjectives ending in अ i. e. like भूप in the Masculine, like सीता after changing the final अ to आ in the Feminine, and like वन in the Neuter.

(b) The Present Participles of the roots ending in आ being Parasmaipadin, are declined like those of the roots belonging to the Sixth Conjugation i. e. like विशत्. Thus :—

यात् (*m.*)—	N.	यान्	यान्तौ	यान्तः	
	Ac.	यान्तम्	यान्तौ	यातः	
	V.	याता	याद्भ्याम्	याद्भिः	etc.

यात् (*n.*)—	N. Ac. V.	यात्	याती, यान्ती	यान्ति	„

The rest like the Masculine.

While forming the Feminine bases of these, न् is optionally inserted before the final त् and the bases thus formed are declined like जननी. Thus :—

यात्—याती or यान्ती; पात्—पाती or पान्ती; etc.

(c) The Present Participles Active of all other roots belonging to the Parasmaipada excepting those of the roots शास्, जक्ष्, चकास्, जागृ and दरिद्रा are declined regularly like कुर्वत् in all the three genders. Thus :—

विदत् Masculine.	N.	विदन्	विदन्तौ	विदन्तः
	Ac.	विदन्तम्	विदन्तौ	विदतः
	I.	विदता	विदद्भ्याम्	विदद्भिः etc.

विदत् Neuter.	N.Ac. & V.	विदत्-द्	विदती	विदन्ति
	The rest like विदत् (*m.*).			

विदत् Feminine.	N.	विदती	विदत्यौ	विदत्यः
विदत्+ई=विदती	Ac.	विदतीं	विदत्यौ	विदतीः etc.

(d) The Present Participles of शास्, जक्ष्, चकास्, जागृ and दरिद्रा are declined as follows :—

शासत् Masculine.	N. & V.	शासत्-द्	शासतौ	शासतः
	Ac.	शासतम्	शासतौ	शासतः
	I.	शासता	शासद्भ्याम्	शासद्भिः

The rest like विदत् (*m.*).

शासत् Neuter.	N.,Ac. & V.	शासत्	शासती	शासति or शासन्ति
	The rest like शासत् (*m.*).			

शासत् Feminine.	N.	शासती	शासत्यौ	शासत्यः
शासत्+ई=शासती	Ac.	शासतीं	शासत्यौ	शासतीः etc.

N. B. Mark that न् is not inserted while forming the Feminine base but is optionally inserted in the Nom., Acc. and Voc. plurals.

ADDITIONAL EXERCISES:—

ततः कदाचिद्द्वारपालकः प्रणम्य भोजं प्राह—'राजन्, द्रविडदेशात् कोऽपि लक्ष्मीधरनामा कविर्द्वारमध्यास्ते' इति। राजा 'प्रवेशय' इत्याह। स चागत्य तत्र राजानं 'स्वस्ति' इत्युक्त्वा तदाज्ञयोपविष्टः प्राह—'देव, इयं ते पण्डित-मण्डिता सभा। त्वं साक्षाद्विष्णुरसि। ततः किं नाम पाण्डित्यं मम। तथापि किंचिद्वच्मि—

'भोजप्रतापं तु विधाय धात्रा शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः किम्।
हरेः करोऽभूत् पविरम्बरे च भानुः पयोधेरुदरे कृशानुः॥' इति।

ततस्तेन परिषच्चमत्कृता। राजा च तस्य प्रत्यक्षरलक्षमयच्छत्। पुनः कविराह—'देव, मया सकुटुम्बेनात्र निवासाशया समागतम्' इति। ततो राजा मुख्यामात्यं प्राह—'अस्मै गृहं दीयताम्' इति। ततो निखिलमपि नगरं विलोक्य कमपि मूर्खममात्यो नापश्यत्, यं निरस्य विदुषे गृहं दीयते। तत्र सर्वत्र भ्रमन् कस्यचित् कुविन्दस्य गृहं वीक्ष्य कुविन्दं प्राह—'कुविन्द, गृहान्निःसर। तव गृहं विद्वानेति' इति। ततः कुविन्दो राजभवनमासाद्य राजानं प्रणम्य प्राह—'देव, भवदमात्यो मां मूर्खं कृत्वा गृहान्निःसारयति। त्वं तु पश्य मूर्खः पण्डितो वेति।

काव्यं करोमि नहि, चारुतरं करोमि,
यत्नात् करोमि यदि, चारुतरं करोमि।
भूपालमौलिमणिमण्डितपादपीठ
हे साहसाङ्क कवयामि वयामि यामि॥

ततो राजा त्वंकारवादेन वदन्तं कुविन्दं प्राह—'ललिता ते पदपङ्क्तिः, कविताभाधुर्यं च शोभनं, परंतु कवित्वं विचार्य वक्तव्यम्' इति। ततः कुपितः कुविन्दः प्राह—'देव, अत्रोत्तरं भाति। किन्तु न वदामि' इति। राजा प्राह—'अस्ति चेदुत्तरं ब्रूहि' इति। ततः कुविन्दः प्राह—

---

1. Prowess; 2. Thrown out; 3. The thunderbolt; 4. The fire; 5.The chief minister; 6. A weaver; 7. Whose footstool is beautified by the crest jewels of the kings; 8. To compose poems; 9. To weave.

'बाल्ये सुतानां कलहेऽङ्गनाभिस्स्तुतौ कवीनां समरे भटानाम् ।
त्वङ्कारयुक्ता हि गिरः प्रशस्ताः कस्ते प्रभो मोह इह स्मर त्वम् ॥'

ततो राजा 'साधु, भोः कुविन्द' इत्युक्त्वा तस्याक्षरलक्षमयच्छत्।

—भोजप्रबन्धः

HOME-WORK :—

I. Change the voice of the following :—

(1) मयैकशिलानगर्या आगम्यते ।

(2) त्वयानुक्तमपि दुःखं त्वयि ज्ञायते ।

(3) राजा प्रसुप्तं पुरुषद्वयमपश्यत् ।

(4) गेहिन्या लोकगृहिणी सूचिं याचिता ।

(5) राजा शाकल्याय लक्षत्रयं दत्तवान् ।

II. Recognize the following forms :—

प्राह, प्रसुप्तः, प्रणत, वीक्ष्य, कुप्यन्ती, यूना.

एकादशः पाठः

रघोरौदार्यम् ।

अथैकदा वरतन्तुशिष्यः कौत्सो गुरुदक्षिणार्थी रघुं प्राप्तः। विश्वजित्यध्वरे निःशेषविश्राणितकोषो रघुर्हिरण्मयस्य पात्रस्याभावान्मृण्मये पात्रेऽर्घ्यं निधाय तं प्रत्युदगच्छत्। तं विधिवदर्चयित्वा कृताञ्जली रघुरपृच्छत्—

"हे कुशाग्रबुद्धे, अपि कुशली ते गुरुः? अपि महर्षिणा त्वं गृहायानुमतः ? अप्याज्ञया शासितुरात्मना वा प्राप्तोसि सम्भावयितुं वनान्माम्? नियुङ्क्ष्व मां कार्ये। नियोगं कर्तुमुत्सुखं मे मनः" इति।

अर्घ्यपात्रानुमितव्ययस्य रघोरुदारामपि वाचं निशम्य स्वार्थसम्पादने दुर्बलाशः कौत्सोऽवदत्—

"सर्वत्र नो वार्तमवेहि राजन् नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानां।
सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा॥

"हे महाभाग, त्वं भक्त्या पूर्वानतिशेषे। किन्तु व्यतीतकालस्त्वामहमुपस्थित इति मे मनः खिन्ते। त्वं तीर्थेष्वृद्धिं प्रतिपादयित्वा कोषमरिणक्।

"स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिञ्चनत्वं मखजं व्यनक्ति।
पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः॥

"तस्मात्

"स्वस्त्यस्तु ते निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्घनं नार्दति चातकोऽपि।"

इति। ततः

एतावदुक्त्वा प्रतियातुकामं शिष्यं महर्षेर्नृपतिर्निषिध्य।
किं वस्तु विद्वन् गुरवे प्रदेयं त्वया कियद्वेति तमन्वयुङ्क्त॥

सोऽवदत्—

"समाप्तविद्येन मया महर्षिर्गुरुदक्षिणायै विज्ञापितः। स मेऽस्खलितां भक्तिमेव गुरुदक्षिणामगणयत्। तथाप्यहं विज्ञापितवान्।

निर्बन्धसञ्जातरुषा गुरुणाहमुक्तः 'विद्यापरिसंख्यया वित्तस्य चतुर्दशकोटी आहर' इति।"

तमाह राजा—

"स त्वं प्रशस्ते महिते मदीये वसंश्चतुर्थोऽग्निरिवाग्न्यगारे।
द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन् यावद्यते साधयितुं त्वदर्थम्॥"

राजा तु पृथ्वीमात्तसारामवेक्ष्य कुबेरनगरीं वित्तार्थं रुन्ध्यामिति निश्चित्य रथं कल्पितवान्। तदभिज्ञाय कुबेर उदविनक् तस्य कोषगृहे च हिरण्मयीं वृष्टिमकरोत्। तां च प्रातः प्रयाणाभिमुखाय तस्मै कोषगृहे नियुक्ताः किङ्करा अशंसन्। तं समस्तमेव हेमराशिं भूपतिः कौत्सायादिशत्। सोऽपि सुप्रीतः "पुत्रं लभस्वात्मगुणानुरूपम्" इत्याशीर्वाचं प्रायुनक् ततो गुरोः सकाशमगच्छच्च।

VOCABULARY

अकिञ्चनत्वम् (*n.*) Poverty.

अग्न्यगारम् (*n.*) A sacrificial parlour.

अति+शी [2. A. P. अतिशेते] To excel.

अध्वरः (*m.*) A sacrifice.

अनुमत (*pp. pass.*) Permitted; consented.

अनु+युज् [7. U. P. अनुयुनक्ति; अनुयुङ्क्ते] To ask.

अभिज्ञाय (*Ger.*) Having come to know.

अर्घ्यपात्रानुमितव्यय (*Adj.*) Whose expenditure is inferred from the vessels used for worship.

अर्द् [1. P.P. अर्दति] To beg; to ask.

अर्हत् (*Adj.*) A worthy person. [Declined like तरत्].

अव+इ [2. P.P. अवैति] To know; to understand.

अस्खलित (*pp. pass.*) Steady; unstinted.

आत्तसार (*Adj.*) One whose essence (wealth) is taken out.

आत्मगुणानुरूप (*Adj.*) Worthy of oneself.

आवरणम् (*n.*) Covering.

आशीर्वाक् (*f.*) A blessing.

उद्+विज् [7. P. P. उद्विनक्ति] To tremble; to fear.

उपस्थित (*pp. pass.*) Approached.
ऋद्धिः (*f.*) Prosperity; wealth.
एकनराधिपः (*m.*) The sole monarch.
कलाक्षयः (*m.*) The fading of the digits.
कुशलिन् (*Adj.*) Happy.
कुशाग्रबुद्धि (*Adj.*) Clever; intelligent.
कृताञ्जलि (*Adj.*) One who has folded one's hands.
गुरुदक्षिणार्थिन् (*Adj.*) One who asks for something in order to pay one's preceptor.
चतुर्दशकोटिः (*f.*) Fourteen crores.
तमिस्रा (*f.*) 1. The night. 2. Darkness.
तीर्थः (*m.*) A worthy man.
त्वदर्थः (*m.*) Your object or purpose.
दुर्बलाश (*Adj.*) One whose hopes are giving way.
द्वित्र (*Adj.*) Two or three.
नियुक्त (*pp. pass.*) Appointed.
नि + युज् [7. U. P. नियुनक्ति, नियुङ्क्ते] To appoint; to unite.
निर्गलिताम्बुगर्भ (*Adj.*) One that has dropped one's watery contents.
निर्बन्धसञ्जातरुष् (*Adj.*) One enraged at importunities.
निशम्य (*Ger.*) Having heard.
निःशेषविश्राणितकोष (*Adj.*) One who has given away all one's store.
पर्यायपीत (*Adj.*) Alternately drunk.
प्रति + उद् + गम् [1. P. P. प्रत्युद्गच्छति] To go forward; to receive; to greet.
प्रतिपादयित्वा (*Ger.*) Having given.
प्रतियातुकाम (*Adj.*) Desirous of going back.
प्रदेय (*pot. pass. p.*) Fit to be given.
प्रयाणाभिमुख (*Adj.*) One about to start on an expedition.
प्र + युज् [7. U. P. प्रयुनक्ति, प्रयुङ्क्ते] To use.
मखज (*Adj.*) Caused by a sacrifice.
महर्षिः (*m.*) A great sage.
महित (*pp. pass.*) Worshipped.
मृण्मय (*Adj.*) Made of clay.
वार्तम् (*n.*) Well-being; happiness.
वि + अञ्ज् [7. P. P. व्यनक्ति] To show; to manifest.

वित्तार्थम् (*Indecl.*) For the sake of wealth.

विधिवत् (*Indecl.*) Accorping to rites.

विद्यापरिसंख्या (*f.*) The number of lores.

विश्वजित् (*m.*) The name of a sacrifice.

व्यतीतकाल (*Adj.*) One that is out of season or late; belated.

शरद्घनः (*m.*) The autumnal cloud.

शासितृ (*Adj.*) 1. The ruler. 2. The teacher.

श्लाघ्यतर (*Adj.*) Very praise-worthy.

समाप्तविद्य (*Adj.*) One who has completed one's course of study.

सम्भावयितुम् (*Inf.*) In order to honour.

हिमांशुः (*m*). The moon.

हिरण्मय (*Adj.*) Made of gold. [Feminine base **हिरण्मयी.**]

हेमराशिः (*m.*) A heap of gold.

GRAMMAR :—

Conjugation of Verbs : Seventh Conjugation.

The following roots of the *Seventh Conjugation* are most commonly used in literature :—

अञ्ज् [P. P. अनक्ति] To annoint.

इन्ध् [A. P. इन्द्धे] To kindle.

क्षुद् [U. P. क्षुणत्ति; क्षुन्ते] To pound.

खिद् [A. P. खिन्ते] To be sad or dejected.

छिद् [U. P. छिनत्ति; छिन्ते] To cut.

तृह् [P. P. तृणेढि] To kill.

पिष् [P. P. पिनष्टि] To grind.

पृच् [P. P. पृणक्ति] To associate.

भञ्ज् [P. P. भनक्ति] To break.

भिद् [U. P. भिनत्ति; भिन्ते] To break; to split open.

भुज् [P. P. भुनक्ति] To enjoy.

भुज् [A. P. भुङ्क्ते] To eat.

युज् [U. P. युनक्ति; युङ्क्ते] To join; to unite.

रिच् [U. P. रिणक्ति; रिङ्क्ते] To empty.

विच् [U. P. विनक्ति; विङ्क्ते] To divide; to distribute.

विज् [P. P. विनक्ति] To tremble.

विद् [A. P. विन्ते] To reason upon; to understand.
रुध् [U. P. रुणद्धि; रुन्द्धे] To obstruct; to attack.
शिष् [P. P. शिनष्टि] To distinguish.
हिंस् [P. P. हिनस्ति] To kill.

Formation of the bases :—

The sign of the conjugation is न्.

The special *weak* base of the roots belonging to this conjugation is formed by the insertion of न् before the final letter when the root has no penultimate nasal (or *Anuswāra*). If the root has a penultimate nasal (or *Anuśwāra,*) the crude form itself will be the *weak* base. (The न् thus inserted changes to the nasal of the class to which the following letter belongs.)

The special *strong* base is formed by the insertion of न before the final letter when the root has no penultimate nasal (or *Anuswāra*). If the root has a penultimate nasal (or *Anuswāra*), the strong base is formed by dropping the nasal (or the *Anuswāra*) and inserting न in its place.

E. g.	Root	Strong base	Weak base
	भुज्	भुनज्	भुञ्ज्
	अञ्ज्	अनज्	अञ्ज्
	रिच्	रिणच्	रिञ्च्
	पिष्	पिनष्	पिंष्
	हिंस्	हिनस्	हिंस्

Special rules :—

(1) The Parasmaipadin termination of the Imperative Second Person singular is धि.

(2) The root तृह् is irregular. Its strong and weak bases are as follows :—

Root	Strong base	Weak base
तृह्	तृणेह् (before consonants)	तृंह्
	तृणह् (before vowels)	

भिद् Ubhayapadin.

PRESENT

Parasmaipada			Ātmanepada		
भिनद्मि	भिन्द्वः	भिन्द्मः	भिन्दे	भिन्द्वहे	भिन्द्महे
भिनत्सि	भिन्त्थः	भिन्त्थ	भिन्त्से	भिन्दाथे	भिन्द्ध्वे
भिनत्ति	भिन्त्तः	भिन्दन्ति	भिन्त्ते	भिन्दाते	भिन्दते

IMPERFECT

अभिनदम्	अभिन्द्व	अभिन्द्म	अभिन्दि	अभिन्द्वहि	अभिन्द्महि
अभिनः / अभिनत्	अभिन्त्तम्	अभिन्त्त	अभिन्त्थाः	अभिन्दाथाम्	अभिन्द्ध्वम्
अभिनत्	अभिन्त्ताम्	अभिन्दन्	अभिन्त्त	अभिन्दाताम्	अभिन्दत

IMPERATIVE

भिनदानि	भिनदाव	भिनदाम	भिनदै	भिनदावहै	भिनदामहै
भिन्द्धि	भिन्त्तम्	भिन्त्त	भिन्त्स्व	भिन्दाथाम्	भिन्द्ध्वम्
भिनत्तु	भिन्त्ताम्	भिन्दन्तु	भिन्त्ताम्	भिन्दाताम्	भिन्दताम्

POTENTIAL

भिन्द्याम्	भिन्द्याव	भिन्द्याम	भिन्दीय	भिन्दीवहि	भिन्दीमहि
भिन्द्याः	भिन्द्यातम्	भिन्द्यात	भिन्दीथाः	भिन्दीयाथाम्	भिन्दीध्वम्
भिन्द्यात्	भिन्द्याताम्	भिन्द्युः	भिन्दीत	भिन्दीयाताम्	भिन्दीरन्

The roots क्षुद्, खिद्, छिद् and विद् are conjugated similarly in their respective *Padas*.

क्षुद् (P. P.) Present—क्षुणद्मि क्षुन्द्वः क्षुन्द्मः etc. । Imperfect—अक्षुणदम् अक्षुन्द्व अक्षुन्द्म etc. । Imperative—क्षुणदानि क्षुणदाव क्षुणदाम etc. । Potential—क्षुन्द्याम् क्षुन्द्याव क्षुन्द्याम etc. ।

(A. P.) Present—क्षुन्दे क्षुन्द्वहे क्षुन्ध्महे etc. । Imperfect—अक्षुन्दि अक्षुन्द्वहि अक्षुन्ध्महि etc. । Imperative—क्षुणदै क्षुणदावहै क्षुणदामहै etc. । Potential—क्षुन्दीय क्षुन्दीवहि क्षुन्दीमहि etc. ।

छिद् (P. P.) Present—छिनद्मि छिन्द्वः छिन्द्मः etc. । Imperfect—अच्छिनदम् अच्छिन्द्व अच्छिन्द्म etc. । Imperative—छिनदानि छिनदाव छिनदाम etc. । Potential—छिन्द्याम् छिन्द्याव छिन्द्याम etc. ।

(A. P.) Present—छिन्दे छिन्द्वहे छिन्द्महे etc. । Imperfect—अच्छिन्दि अच्छिन्द्वहि अच्छिन्द्महि etc. । Imperative—छिनदै छिनदावहै छिनदामहै etc. । Potential—छिन्दीय छिन्दीवहि छिन्दीमहि etc. ।

रुध् Ubhayapadin.

Parasmaipada — PRESENT — Ātmanepada

रुणध्मि	रुन्ध्वः	रुन्ध्मः	रुन्धे	रुन्ध्वहे	रुन्ध्महे
रुणत्सि	रुन्द्धः	रुन्द्ध	रुन्त्से	रुन्धाथे	रुन्द्ध्वे
रुणद्धि	रुन्द्धः	रुन्धन्ति	रुन्द्धे	रुन्धाते	रुन्धते

IMPERFECT

अरुणधम्	अरुन्ध्व	अरुन्ध्म	अरुन्धि	अरुन्ध्वहि	अरुन्ध्महि
अरुणः / अरुणत्	अरुन्द्धम्	अरुन्द्ध	अरुन्द्धाः	अरुन्धाथाम्	अरुन्द्ध्वम्
अरुणत्	अरुन्द्धाम्	अरुन्धन्	अरुन्द्ध	अरुन्धाताम्	अरुन्धत

IMPERATIVE

रुणधानि	रुणधाव	रुणधाम	रुणधै	रुणधावहै	रुणधामहै
रुन्द्धि	रुन्द्धम्	रुन्द्ध	रुन्त्स्व	रुन्धाथाम्	रुन्द्ध्वम्
रुणद्धु	रुन्द्धाम्	रुन्धन्तु	रुन्द्धाम्	रुन्धाताम्	रुन्धताम्

POTENTIAL

रुन्ध्याम्	रुन्ध्याव	रुन्ध्याम	रुन्धीय	रुन्धीवहि	रुन्धीमहि
रुन्ध्याः	रुन्ध्यातम्	रुन्ध्यात	रुन्धीथाः	रुन्धीयाथाम्	रुन्धीध्वम्
रुन्ध्यात्	रुन्ध्याताम्	रुन्ध्युः	रुन्धीत	रुन्धीयाताम्	रुन्धीरन्

The root इन्ध् is conjugated similarly.

युज् Ubhayapadin.

PRESENT

Parasmaipada			Ātmanepada		
युनज्मि	युञ्ज्वः	युञ्ज्मः	युञ्जे	युञ्ज्वहे	युञ्ज्महे
युनक्षि	युङ्क्थः	युङ्क्थ	युङ्क्षे	युञ्जाथे	युङ्ग्ध्वे
युनक्ति	युङ्क्तः	युञ्जन्ति	युङ्क्ते	युञ्जाते	युञ्जते

IMPERFECT

अयुनजम्	अयुञ्ज्व	अयुञ्ज्म	अयुञ्जि	अयुञ्ज्वहि	अयुञ्ज्महि
अयुनक्	अयुङ्क्तम्	अयुङ्क्त	अयुङ्क्थाः	अयुञ्जाथाम्	अयुङ्ग्ध्वम्
अयुनक्	अयुङ्क्ताम्	अयुञ्जन्	अयुङ्क्त	अयुञ्जाताम्	अयुञ्जत

IMPERATIVE

युनजानि	युनजाव	युनजाम	युनजै	युनजावहै	युनजामहै
युङ्ग्धि	युङ्क्तम्	युङ्क्त	युङ्क्ष्व	युञ्जाथाम्	युङ्ग्ध्वम्
युनक्तु	युङ्क्ताम्	युञ्जन्तु	युङ्क्ताम्	युञ्जाताम्	युञ्जताम्

POTENTIAL

युञ्ज्याम्	युञ्ज्याव	युञ्ज्याम	युञ्जीय	युञ्जीवहि	युञ्जीमहि
युञ्ज्याः	युञ्ज्यातम्	युञ्ज्यात	युञ्जीथाः	युञ्जीयाथाम्	युञ्जीध्वम्
युञ्ज्यात्	युञ्ज्याताम्	युञ्ज्युः	युञ्जीत	युञ्जीयाताम्	युञ्जीरन्

The roots पृच्, रिच्, विज्, अञ्ज्, भञ्ज्, भुज् and विच् are conjugated similarly in their respective *Padas*.

पिष् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERFECT		
पिनष्मि	पिंष्वः	पिंष्मः	अपिनषम्	अपिंष्व	अपिंष्म
पिनक्षि	पिंष्ठः	पिंष्ठ	अपिनट्-ड्	अपिंष्टम्	अपिंष्ट
पिनष्टि	पिंष्टः	पिंषन्ति	अपिनट्-ड्	अपिंष्टाम्	अपिंषन्

IMPERATIVE			POTENTIAL		
पिनषाणि	पिनषाव	पिनषाम	पिंष्याम्	पिंष्याव	पिंष्याम
पिण्ड्ढि	पिंष्टम्	पिंष्ट	पिंष्याः	पिंष्यातम्	पिंष्यात
पिनष्टु	पिंष्टाम्	पिंषन्तु	पिंष्यात्	पिंष्याताम्	पिंष्युः

The root शिष् is conjugated like पिष्.

हिंस् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
हिनस्मि	हिंस्वः	हिंस्मः	हिनसानि	हिनसाव	हिनसाम
हिनस्सि	हिंस्थः	हिंस्थ	हिन्धि	हिंस्तम्	हिंस्त
हिनस्ति	हिंस्तः	हिंसन्ति	हिनस्तु	हिंस्ताम्	हिंसन्तु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अहिनसम्	अहिंस्व	अहिंस्म	हिंस्याम्	हिंस्याव	हिंस्याम
अहिनः } अहिनत् }	अहिंस्तम्	अहिंस्त	हिंस्याः	हिंस्यातम्	हिंस्यात
अहिनत्	अहिंस्ताम्	अहिंसन्	हिंस्यात्	हिंस्याताम्	हिंस्युः

तृह् Parasmaipadin.

PRESENT			IMPERATIVE		
तृणेह्मि	तृंह्वः	तृंह्मः	तृणहानि	तृणहाव	तृणहाम
तृणेक्षि	तृण्ढः	तृण्ढ	तृण्ढि	तृण्ढम्	तृण्ढ
तृणेढि	तृण्ढः	तृंहन्ति	तृणेढु	तृण्ढाम्	तृंहन्तु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अतृणहम्	अतृंह्व	अतृंह्म	तृंह्याम्	तृंह्याव	तृंह्याम
अतृणेट्-ड्	अतृण्ढम्	अतृण्ढ	तृंह्याः	तृंह्यातम्	तृंह्यात
अतृणेट्-ड्	अतृण्ढाम्	अतृंहन्	तृंह्यात्	तृंह्याताम्	तृंह्युः

Present Participles Active :—

The Present Participles Active of the roots of the Seventh Conjugation are formed and declined like those of the roots of the Eighth Conjugation.

E. g. छिद् – छिन्दत्, छिन्दान; रुध् – रुन्धत्, रुन्धान; युज् – युञ्जत्, युञ्जान.

(*m.*) N.	छिन्दन्	छिन्दन्तौ	छिन्दन्तः	etc.
(*n.*) N.	छिन्दत्-द्	छिन्दती	छिन्दन्ति	"
(*f.*) N.	छिन्दती	छिन्दत्यौ	छिन्दत्यः	"

LANGUAGE-STUDY :—

I. Study carefully the different uses of **यावत्** illustrated below :—

(1) It indicates a '*period of time*' within which an action is completed or can be completed.

द्वित्राण्यहान्यर्हसि सोढुमर्हन्
यावद्यते साधयितुं त्वदर्थम् । (रघुवंशम्)

Trans. :—Worthy sir, please wait for two or three days *within which time* I will try to obtain your desired object.

(2) It has the sense of '*as far as*', '*up to*'.

रामः — तत् कियन्तमवधिं यावत् ?

लक्ष्मणः—यावदार्याया हुताशने विशुद्धिः ।

Trans. :— Rāma—How far has it been done (painted) ?
Laxmaṇa—*As far as* the purification of the queen in the fire.

N. B. When used in this sense **यावत्** generally governs the Accusative of the word denoting the period. For this very reason **अवधिं** is in the Accusative. Also see,

सन्ध्याकालं यावद्वने भ्रान्ताः । (पञ्चतन्त्रम्)

Trans. :—They roamed about in the forest *till* sunset.

(3) It also means '*in the meanwhile*.'

प्रविशत्वार्या। यावदहमपि शीर्षानुलेपनं त्वरयामि। (स्वप्नवासवदत्तम्)

Trans.:—May your ladyship enter. *In the meanwhile* I will hurry up with the ointment for the head.

(4) It also means '*therefore*', '*so*'.

नात्र कश्चिज्जनः। यावन्मुहूर्तकं स्थित्वा दृष्टिं हृदयं च तोषयामि।

(स्वप्नवासवदत्तम्)

Trans.:—There is no one here. *So* I will wait for a moment and gratify my eyes and heart.

(5) It also means '*just*'.

इमे नो गृहाः। तद्यावत् प्रविशामि।

Trans.:—This is our house. I will *just* enter it.

II. Locative Absolute Construction:—

सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा।

Trans.:— How can darkness (or the night) obscure the eyes of the world *when the sun is shining*?

The above sentence illustrates what is known as the *Locative Absolute construction.* The sentence falls into two distinct parts—सूर्ये तपति and

आवरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा.

In the first part सूर्य and तपत् (the Substantive and the Participle Adjective) are both put in the Locative case. This itself is the *absolute phrase* and the sense expressed by it is that which is expressed by an Adverb clause of *time.* The second part contains the principal subject and the finite verb of the sentence.

Therfore it will be seen (from the above illustration) that the Locative Absolute is used—

(1) When an action is begun just when another is completed or when one action is started while another is going on and—

(2) when the subjects of the two actions are quite distinct.

Further it must be noted that the two parts into which the sentence distinctly falls denote two distinct actions, one prior and the other subsequent, and that these two parts are not brought together by any connective. The special use of the Locative case itself brings out the relation between the two parts.

The above sentence may be expanded thus :—

[यदा सूर्यस्तपति] [तदावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिस्रा ।]

Thus when there are two actions such that one takes place when another is going on or when another is just completed, and the subjects of the two actions are distinct, the verb denoting the prior action is changed into a participle; and this participle, the subjcet of the prior action and the qualifying adjectives of the subject are all put in the Locative case. The absolute phrase thus obtained is added on to the sentence describing the subsequent action.

Very often एव or मात्रे (or both together) are added on to the *absolute phrase* in order to give emphasis or to show the quick succession of the subsequent action.

E. g. उदित एव वासराधीशे, चन्द्रो निष्प्रभोऽभवत् ।
उदितमात्र एव वासराधीशे चन्द्रो निष्प्रभोऽभवत् ।

Trans. :—The moment the sun rose, the moon became pale.

But if the subject of the prior action is in any way connected with the subsequent action (either by a case relation or even through the use of a pronoun) the construction will be faulty.

फलान्याहर्तुं गते लक्ष्मणे, लक्ष्मणः (स वा) शूर्पणखामपश्यत्।

All such constructions are faulty because Laxmaṇa the subject of the prior action is connected with the subsequent action.

The Locative Absolute is also used to express a condition.

E. g. मम युद्धवैमुख्ये सति कथं ते मन्येरन्। (महावीरचरितम्)

Trans. :—What will they think of me *I if were* to be averse to fighting ?

III. The Genitive Absolute Construction :—

In this construction the Genitive case is used instead of the Locative. The sense given is one of '*defiance*' or '*disregard*'; and the construction can be rendered into English by the phrase '*in spite of*' or '*in defiance of*'. In every other respect it is exactly similar to the Locative Absolute Construction.

E. g. नन्दाः पशव इव हताः पश्यतो राक्षसस्य। (मुद्राराक्षसम्)

Trans. :—The Nandas were butchered like beasts before the very eyes of Rākśasa (i. e. in spite of the fact or in total defiance of the fact that Rākśasa was looking on).

Here too, the subject of the absolute phrase must have nothing to do with the action denoted by the main verb.

The words एव or अपि are added to the absolute phrase for the sake of emphasis.

E. g. जीवतोऽपि मे, लङ्का विनाशं गता।

Trans. :—Even when I am alive, Lañkā has gone to destruction.

ADDITIONAL EXERCISES :—

विपदं सहमानस्य धैर्येणैव प्रयोजनम्।
सम्पदं तूपभुञ्जानो गुणग्राममपेक्षते॥
न केवलं प्रयुञ्जानः परेश्वपकृतिं स्वयम्।
क्रियमाणामरुन्धानोऽप्यन्यैर्भवति दोषभाक्॥

1. Harm; 2. Not stopping; 3. Guilty.

लाङ्गूलचालनमधश्चरणावपातं
भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च ।
श्वा पिण्डदस्य कुरुते गजपुङ्गवस्तु
धीरं विलोकयति चाटुशतैश्च भुङ्क्ते ॥

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाविशतु गच्छतु वा यथेष्टम् ।
अद्यैव वा मरणमस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥

कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं
कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति ।
तां चाप्येतां मातरं मङ्गलानां
धेनुं धीराः सूनृतां वाचमाहुः ॥

तृष्णां छिन्धि भज क्षमां जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः
सत्यं ब्रूह्यनुयाहि साधुपदवीं सेवस्व विद्वज्जनम् ।
मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय प्रच्छादय स्वान् गुणान्
कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां लक्षणम् ॥

TRANSLATE :—

There is an adage in Sanskrit that a house without a wife is worse than a forest. Rāma fully experienced the truth of it. Rāma became dejected in the absence of Sītā. His mind became disgusted with worldly life; and his very existence became a burden to him. He broke the bow of Śiva for her sake, and even bore all the difficulties of forest life. He killed Rāvaṇa and all his followers for her sake, and also bore the pangs of separation at that time. This separation which was not to end at all (almost) broke his heart. He felt as if his

1. A dog; 2. Caresses; 3. From the path of justice; 4. Destroys poverty; 5. Sweet; 6. Love; 7. The footsteps of the good; 8. An enemy.

whole body was besmeared with poison. He had abandoned her only to please the people.

New Words :—अति + रिच्; कान्तारम्; लोकोक्तिः; खिद्; उद् + विज्; जीवितम्; सम् + त्रस्; चापः; भञ्ज्; सह्; सपरिवार; तृह्; तदानींतन; निरवधि; भिद्; दिग्ध.

HOME-WORK :—

I. Write grammatical notes on the following sentences :—

(a) एषा सिन्धुराजमाता दुःशला च प्रतीहारभूमौ तिष्ठति। ततः प्रविशति जयद्रथमाता दुःशला च।

(b) स्वस्त्यस्तु ते।

(c) नाथे कुतस्त्वय्यशुभं प्रजानाम्?

II. Conjugate the following roots :—अञ्ज् & विद्.

III. वरतन्तोः शिष्यः इति वरतन्तुशिष्यः।

Similarly dissolve :—

स्वार्थसम्पादनम्; कलाक्षयः; शरद्घनः; अग्न्यगारम्; कुबेरनगरी; कोषगृहम्; हेमराशिः।

IV. कृता अञ्जलिः येन सः कृताञ्जलिः।

Similarly dissolve :—

व्यतीतकालः; समाप्तविद्यः; अनपेक्षितशरीराः।

द्वादशः पाठः

ग्रीष्मवर्णनम् ।

प्रचण्डसूर्यः स्पृहणीयचन्द्रमाः
सदावगाहक्षमवारिसञ्चयः ॥
दिनान्तरम्योऽभ्युपशान्तमन्मथो
निदाघकालोऽयमुपागतः प्रिये ॥ १ ॥

निशाः शशाङ्कक्षतनीलराजयः
क्वचिद्विचित्रं जलयन्त्रमन्दिरम् ॥
मणिप्रकाराः सरसं च चन्दनम्
शुचौ प्रिये यान्ति जनस्य सेव्यताम् ॥ २ ॥

मृगाः प्रचण्डातपतापिता भृशं
तृषा महत्या परिशुष्कतालवः ॥
वनान्तरे तोयमिति प्रधाविता
निरीक्ष्य भिन्नाञ्जनसन्निभं नभः ॥ ३ ॥

विशुष्ककण्ठाहृतसीकराम्भसो
गभस्तिभिर्भानुमतोऽभितापिताः ॥
प्रवृद्धतृष्णोपहता जलार्थिनो
न दन्तिनः केसरिणोऽपि बिभ्यति ॥ ४ ॥

विवस्वता तीक्ष्णतरांशुमालिना
सपङ्कतोयात् सरसोऽभितापितः ।
उत्प्लुत्य भेकस्तृषितस्य भोगिनः
फणातपत्रस्य तले निषीदति ॥ ५ ॥

पटुतरदवदाहोच्छुष्कसस्यप्ररोहाः
परुषपवनवेगोत्क्षिप्तसंशुष्कपर्णाः ॥
दिनकरपरितापक्षीणतोयाः समन्ता-
द्विदधति भयमुच्चैर्वीक्ष्यमाणा वनान्ताः ॥ ६ ॥

श्वसिति विहगवर्गः शीर्णपर्णद्रुमस्थः
कपिकुलमुपयाति क्लान्तमद्रेर्निकुञ्जम् ॥
भ्रमति गवययूथः सर्वतस्तोयमिच्छ-
ञ्छरभकुलमजिह्मं प्रोद्धरत्यम्बु कूपात् ॥ ७ ॥

ज्वलति पवनवृद्धः पर्वतानां दरीषु
स्फुटति पटुनिनादः शुष्कवंशस्थलीषु ॥
प्रसरति तृणमध्ये लब्धवृद्धिः क्षणेन
ग्लपयति मृगवर्गं प्रान्तलग्नो दवाग्निः ॥ ८ ॥

गजगवयमृगेन्द्रा वह्निसंतप्तदेहाः
सुहृद इव समेता द्वन्द्वभावं विहाय ॥
हुतवहपरिखेदादाशु निर्गत्य कक्षा-
द्विपुलपुलिनदेशां निम्नगामाश्रयन्ते ॥ ९ ॥

कमलवनचिताम्बुः पाटलामोदरम्यः
सुखसलिलनिषेकः सेव्यचन्द्रांशुहारः ॥
व्रजतु तव निदाघो बन्धुमित्रैर्युतस्य
निशि सुललितगीतैर्हर्म्यपृष्ठे सुखेन ॥ १० ॥

—ऋतुसंहारम्

VOCABULARY

अजिह्म (*Adj.*) Straight; not crooked.

अभ्युपशान्तमन्मथ (*Adj.*) That in which the sentiment of love has subsided.

उत्प्लुत्य (*Ger.*) Having jumped.

कक्षः (*m.*) The interior of the forest.

कमलवनचिताम्बु (*Adj.*) That in which lakes are full of clusters of lotuses.

केसरिन् (*m.*) A lion.

क्लान्त (*pp. pass.*) Tired.

गभस्तिः (*m. & f.*) A ray.

गवययूथः (*m.*) A herd of bisons.

ग्लपय [ग्लपयति] To cause to fade or faint.

जलयन्त्रमन्दिरम् (*n.*) A house with a fountain in it; a shower-bath.

तीक्ष्णतरांशुमालिन् (*Adj.*) One having a network of very hot rays.

दन्तिन् (*m.*) An elephant.

दिनकरपरितापक्षीणतोय (*Adj.*) One whose water is dried up by the heat of the sun.

दवाग्निः (*m.*) A forest conflagration.

दिनान्तरम्य (*Adj.*) Wherein the end of the day (evening) is charming.

नभस् (*n.*) The sky.

निदाघः, निदाघकालः (*m.*) The summer.

निम्नगा (*f.*) A river.

नि + सद् [1. P. P. निषीदति] To sit down.

पटुतरवदादहोच्छुष्टसस्यप्ररोह (*Adj.*) Wherein the vegetation is parched up by the heat of the quickly spreading forest conflagration.

पटुनिनाद (*Adj.*) That which crackles or sounds incessantly.

परुषपवनवेगोत्क्षिप्तसंशुष्कपर्ण (*Adj.*) Wherein the dry leaves are blown up by the force of the rough wind.

पवनवृद्ध (*Adj.*) Increased due to wind.

पाटलामोदरम्य (*Adj.*) Pleasing on account of the fragrance of Pātala flowers.

प्रचण्डसूर्य (*Adj.*) Wherein the sun is unbearable.

प्रान्तलग्न (*Adj.*) That which has touched (burnt) the border.

फणातपत्रम् (*n.*) The umbrella in the form of hood.

भानुमत् (*m.*) The sun.

भिन्नाञ्जनसन्निभ (*Adj.*) Looking like a (freshly) cut ball of collyrium.

भेकः (*m.*) A frog.

भोगिन् (*m.*) A serpent.

वि + धा [3. U. P. विदधाति, विधत्ते] To produce.

विपुलपुलिनदेश (*Adj.*) Having expansive banks.

विवस्वत् (*m.*) The sun.

विशुष्ककण्ठाहृतसीकराम्भस (*Adj.*) One that sucks up particles of water with a parched throat.

शरभकुलम् (*n.*) A herd of some fabulous animals.

शशाङ्कक्षतनीलराजि (*Adj.*) That in which the blue masses (of darkness) are worn out by the moon.

शीर्णपर्णद्रुमस्थ (*Adj*) Sitting upon trees that have dropped their leaves.

शुचिः (*m.*) The hot season.

शुष्कवंशस्थली (*f.*) A place full of dry bamboos.

सदावगाहक्षमवारिसञ्चय (*Adj.*) Wherein it is possible to bathe in the (cold) water of lakes, rivers etc. at all times.

समन्तात् (*Indecl.*) On all sides.

सुखसलिलनिषेक (*Adj.*) Wherein (cold) baths are enjoyable.

स्पृहणीयचन्द्रमस् (*Adj.*) Wherein the moon is charming.

सेव्यचन्द्रांशुहार (*Adj.*) Wherein the necklaces (of pearls) and moon-beams are enjoyable.

सेव्यता (*f.*) Fitness for use or enjoyment.

हर्म्यपृष्ठम् (*n.*) The terrace of a mansion.

GRAMMAR:—

Conjugation of Verbs: Third Conjugation.

Formation of the bases:—

The sign of the conjugation is Reduplication.

The special bases of the roots of the Third Conjugation are formed by Reduplication which consists in doubling the initial letter according to the rules given below.

Rules of Reduplication:—

(1) If the root begins with a vowel, the initial vowel is doubled. If the root begins with a consonant the initial consonant is doubled along with the following vowel.

E. g. इष् – इइष् – ईष्; पत् – पपत्; ज्वल् – जज्वल्.

The syllable thus prefixed is called the *Reduplicated Syllable.*

(2) If the Reduplicated Syllable ends in a long vowel, it is shortened.

E. g. नी – नीनी – निनी; दा – दादा—ददा.

(3) In the Reduplicated Syllable अ is substituted for ऋ, ॠ or ऌ; इ for ए or ऐ and उ for ओ or औ.

E. g. तृ – तृतृ – ततृ, पॄ – पॄपॄ – पॄपॄ – पपॄ,

वेप् – वेवेप् – विवेप्, सो – सोसो – सुसो, etc.

(4) The unaspirate is substituted for the aspirate in the Reduplicated Syllable.

E. g. भी – भीभी – भिभी – बिभी,

धा – धाधा – धधा – दधा,

छिद् – छिछिद् – चिच्छिद्, etc.

(5) Palatals are substituted for corresponding Gutturals in the Reduplicated Syllable; similarly ज् is substituted for ह्.

E. g. कृ – कृकृ – ककृ – चकृ.

खन् – खखन् – कखन् – चखन्.

गम् – गगम् – जगम्.

हस – हहस – जहस.

हृ – हृहृ – हहृ – जहृ.

(6) If the root begins with a conjunct consonant, the first member of the conjunct consonant together with the following vowel is doubled.

E. g. त्यज् – तत्यज्; स्वञ्ज् – सस्वञ्ज्; etc.

Exception :—

If the root begins with a conjunct consonant and if the first member of the conjunct consonant is a sibilant and if this sibilant is immediately followed by a hard consonant, instead of doubling the sibilant the following hard consonant is doubled.

E. g. स्था – थास्था – थस्था – तस्था;

स्तम्भ् – तस्तम्भ्; स्फुट् – फुस्फुट् – पुस्फुट्;

स्फुर् – फुस्फुर् – पुस्फुर् etc.

Special rules :—

(1) The Parasmaipadin terminations of the Third Person plural of the Present and the Imperative are अति and अतु respectively.

(2) The Parasmaipadin termination of the Third Person plural of the Imperfect is उस् before which the final vowel takes its *Guṇa* substitute.

(3) The Parasmaipadin termination of the Imperative Second Person singular is हि.

(4) The final ई of ह्री is changed to इय् before weak vowel terminations.

(5) The final vowels of the bases जिही, जहि, जही and मिमी are dropped before weak vowel terminations. Similarly the final vowel is dropped before the Parasmaipadin terminations of the Potential.

N. B. It will be noted from the forms given hereafter that the Reduplicated base itself is the *weak* base and in most cases the *strong* base is formed by changing the radical vowel to its *Guṇa* substitute. The minor changes are too many to be detailed. Therefore before giving the conjugations of the roots their *strong* and *weak* bases have been given and their peculiarities are also noted.

Some important roots of the *Third Conjugation* :—

दा [U. P. ददाति, दत्ते] To give.
धा [U. P. दधाति, धत्ते] To hold; to place.
निज् [U. P. नेनेक्ति, नेनिक्ते] To cleanse.
पृ [P. P. पिपर्ति] To fill.
पॄ [P. P. पिपर्ति] To fill.
भी [P. P. बिभेति] To fear.
भृ [U. P. बिभर्ति, बिभृते] To bear; to support.
मा [A. P. मिमीते] To measure.
विज् [U. P. वेवेक्ति, वेविक्ते] To separate.
विष् [U. P. वेवेष्टि, वेविष्टे] To pervade.
हा [P. P. जहाति] To abandon.
हा [A. P. जिहीते] To go.
हु [P. P. जुहोति] To sacrifice; to offer oblations.
ह्री [P. P. जिह्रेति] To be ashamed; to feel shy.

दा (U. P.) strong base—ददा; weak base—दद्.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
ददामि	दद्वः	दद्मः	ददे	दद्वहे	दद्महे
ददासि	दत्थः	दत्थ	दत्से	ददाथे	दद्ध्वे
ददाति	दत्तः	ददति	दत्ते	ददाते	ददते

IMPERFECT

अददाम्	अदद्व	अदद्म	अददि	अदद्वहि	अदद्महि
अददाः	अदत्तम्	अदत्त	अदत्थाः	अददाथाम्	अदद्ध्वम्
अददात्	अदत्ताम्	अददुः	अदत्त	अददाताम्	अददत

IMPERATIVE

ददानि	ददाव	ददाम	ददै	ददावहै	ददामहै
देहि	दत्तम्	दत्त	दत्स्व	ददाथाम्	दद्ध्वम्
ददातु	दत्ताम्	ददतु	दत्ताम्	ददाताम्	ददताम्

POTENTIAL

दद्याम्	दद्याव	दद्याम	ददीय	ददीवहि	ददीमहि
दद्याः	दद्यातम्	दद्यात	ददीथाः	ददीयाथाम्	ददीध्वम्
दद्यात्	दद्याताम्	दद्युः	ददीत	ददीयाताम्	ददीरन्

भृ (U. P.) strong base—बिभर् ; weak base—बिभृ.

Parasmaipada		PRESENT	Ātmanepada		
बिभर्मि	बिभृवः	बिभृमः	बिभ्रे	बिभृवहे	बिभृमहे
बिभर्षि	बिभृथः	बिभृथ	बिभृषे	बिभ्राथे	बिभृध्वे
बिभर्ति	बिभृतः	बिभ्रति	बिभृते	बिभ्राते	बिभ्रते

IMPERFECT

अबिभरम्	अबिभृव	अबिभृम	अबिभ्रि	अबिभृवहि	अबिभृमहि
अबिभः-र्	अबिभृतम्	अबिभृत	अबिभृथाः	अबिभ्राथाम्	अबिभृध्वम्
अबिभः-र्	अबिभृताम्	अबिभरुः	अबिभृत	अबिभ्राताम्	अबिभ्रत

Parasmaipada IMPERATIVE Ātmanepada

बिभराणि	बिभराव	बिभराम	बिभरै	बिभरावहै	बिभरामहै
बिभृहि	बिभृतम्	बिभृत	बिभृष्व	बिभ्राथाम्	बिभृध्वम्
बिभर्तु	बिभृताम्	बिभ्रतु	बिभृताम्	बिभ्राताम्	बिभ्रताम्

POTENTIAL

बिभृयाम्	बिभृयाव	बिभृयाम	बिभ्रीय	बिभ्रीवहि	बिभ्रीमहि
बिभृयाः	बिभृयातम्	बिभृयात	बिभ्रीथाः	बिभ्रीयाथाम्	बिभ्रीध्वम्
बिभृयात्	बिभृयाताम्	बिभृयुः	बिभ्रीत	बिभ्रीयाताम्	बिभ्रीरन्

The root पॄ (P. P.) is conjugated similarly, its strong base being—**पिपर्**, and the weak base being **पिपृ.**

निज् (U. P.) strong base—**नेनेज्** (before consonants) **नेनिज्** (before vowels); weak base—**नेनिज्.**

Parasmaipada PRESENT Ātmanepada

नेनेजिम	नेनिज्वः	नेनिज्मः	नेनिजे	नेमिज्वहे	नेनिज्महे
नेनेक्षि	नेनिक्थः	नेनिक्थ	नेनिक्षे	नेनिजाथे	नेनिग्ध्वे
नेनेक्ति	नेनिक्तः	नेनिजति	नेनिक्ते	नेनिजाते	नेनिजते

IMPERFECT

अनेनिजम्	अनेनिज्व	अनेनिज्म	अनेनिजि	अनेनिज्वहि	अनेनिज्महि
अनेनेक्	अनेनिक्तम्	अनेनिक्त	अनेनिक्थाः	अनेनिजाथाम्	अनेनिग्ध्वम्
अनेनेक्	अनेनिक्ताम्	अनेनिजुः	अनेनिक्त	अनेनिजाताम्	अनेनिजत

IMPERATIVE

नेनिजानि	नेनिजाव	नेनिजाम	नेनिजै	नेनिजावहै	नेनिजामहै
नेनिग्धि	नेनिक्तम्	नेनिक्त	नेनिक्ष्व	नेनिजाथाम्	नेनिग्ध्वम्
नेनेक्तु	नेनिक्ताम्	नेनिजतु	नेनिक्ताम्	नेनिजाताम्	नेनिजताम्

Parasmaipada	POTENTIAL		Ātmanepada		
नेनिज्याम्	नेनिज्याव	नेनिज्याम	नेनिजीय	नेनिजीवहि	नेनिजीमहि
नेनिज्याः	नेनिज्यातम्	नेनिज्यात	नेनिजीथाः	नेनिजीयाथाम्	नेनिजीध्वम्
नेनिज्यात्	नेनिज्याताम्	नेनिज्युः	नेनिजीत	नेनिजीयाताम्	नेनिजीरन्

The root विज् (U. P.) is conjugated similarly, its strong base being वेवेज् (before consonants) and वेविज् (before vowels), and the weak base being वेविज्.

धा (U. P.) strong base—दधा; weak base—दध् (before vowels, semi-vowels and nasals) धत् (before consonants).

Parasmaipada	PRESENT		Ātmanepada		
दधामि	दध्वः	दध्मः	दधे	दध्वहे	दध्महे
दधासि	धत्थः	धत्थ	धत्से	दधाथे	धद्ध्वे
दधाति	धत्तः	दधति	धत्ते	दधाते	दधते
	IMPERFECT				
अदधाम्	अदध्व	अदध्म	अदधि	अदध्वहि	अदध्महि
अदधाः	अधत्तम्	अधत्त	अधत्थाः	अदधाथाम्	अधद्ध्वम्
अदधात्	अधत्ताम्	अदधुः	अधत्त	अदधाताम्	अदधत
	IMPERATIVE				
दधानि	दधाव	दधाम	दधै	दधावहै	दधामहै
धेहि	धत्तम्	धत्त	धत्स्व	दधाथाम्	धद्ध्वम्
दधातु	धत्ताम्	दधतु	धत्ताम्	दधाताम्	दधताम्
	POTENTIAL				
दध्याम्	दध्याव	दध्याम	दधीय	दधीवहि	दधीमहि
दध्याः	दध्यातम्	दध्यात	दधीथाः	दधीयाथाम्	दधीध्वम्
दध्यात्	दध्याताम्	दध्युः	दधीत	दधीयाताम्	दधीरन्

हु (P. P.) strong base—**जुहो**; weak base—**जुहु.**

PRESENT			IMPERATIVE		
जुहोमि	जुहुवः	जुहुमः	जुहवानि	जुहवाव	जुहवाम
जुहोषि	जुहुथः	जुहुथ	जुहुधि	जुहुतम्	जुहुत
जुहोति	जुहुतः	जुह्वति	जुहोतु	जुहुताम्	जुह्वतु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अजुहवम्	अजुहुव	अजुहुम	जुहुयाम्	जुहुयाव	जुहुयाम
अजुहोः	अजुहुतम्	अजुहुत	जुहुयाः	जुहुयातम्	जुहुयात
अजुहोत्	अजुहुताम्	अजुहवुः	जुहुयात्	जुहुयाताम्	जुहुयुः

हा (A. P.) strong base—**जिहा**; weak base—**जिही.**

PRESENT			IMPERATIVE		
जिहे	जिहीवहे	जिहीमहे	जिहै	जिहावहै	जिहामहै
जिहीषे	जिहाथे	जिहीध्वे	जिहीष्व	जिहाथाम्	जिहीध्वम्
जिहीते	जिहाते	जिहते	जिहीताम्	जिहाताम्	जिहताम्

IMPERFECT			POTENTIAL		
अजिहि	अजिहीवहि	अजिहीमहि	जिहीय	जिहीवहि	जिहीमहि
अजिहीथाः	अजिहाथाम्	अजिहीध्वम्	जिहीथाः	जिहीयाथाम्	जिहीध्वम्
अजिहीत	अजिहाताम्	अजिहत	जिहीत	जिहीयाताम्	जिहीरन्

पॄ (P. P.) strong base—**पिपर्**; weak base—**पिपॄ.** (The final ॠ of this is changed to उर् before vowels and to ऊर् before consonants.)

PRESENT			IMPERFECT		
पिपर्मि	पिपूर्वः	पिपूर्मः	अपिपरम्	अपिपूर्व	अपिपूर्म
पिपर्षि	पिपूर्थः	पिपूर्थ	अपिपः (र्)	अपिपूर्तम्	अपिपूर्त
पिपर्ति	पिपूर्तः	पिपुरति	अपिपः (र्)	अपिपूर्ताम्	अपिपरुः

IMPERATIVE			POTENTIAL		
पिपराणि	पिपराव	पिपराम	पिपूर्याम्	पिपूर्याव	पिपूर्याम
पिपूर्हि	पिपूर्तम्	पिपूर्त	पिपूर्याः	पिपूर्यातम्	पिपूर्यात
पिपर्तु	पिपूर्ताम्	पिपुरतु	पिपूर्यात्	पिपूर्याताम्	पिपूर्युः

मा (A. P.) strong base—**मिमा**; weak base—**मिमी.**

PRESENT			IMPERATIVE		
मिमे	मिमीवहे	मिमीमहे	मिमै	मिमावहै	मिमामहै
मिमीषे	मिमाथे	मिमीध्वे	मिमीष्व	मिमाथाम्	मिमीध्वम्
मिमीते	मिमाते	मिमते	मिमीताम्	मिमाताम्	मिमताम्

IMPERFECT			POTENTIAL		
अमिमि	अमिमीवहि	अमिमीमहि	मिमीय	मिमीवहि	मिमीमहि
अमिमीथाः	अमिमाथाम्	अमिमीध्वम्	मिमीथाः	मिमीयाथाम्	मिमीध्वम्
अमिमीत	अमिमाताम्	अमिमत	मिमीत	मिमीयाताम्	मिमीरन्

विष् (U. P.) strong base—**वेवेष्** (before consonants) and **वेविष्** (before vowels); weak base—**वेविष्**.

PRESENT

Parasmaipada			Ātmanepada		
वेवेष्मि	वेविष्वः	वेविष्मः	वेविषे	वेविष्वहे	वेविष्महे
वेवेक्षि	वेविष्ठः	वेविष्ठ	वेविक्षे	वेविषाथे	वेविड्ढ्वे
वेवेष्टि	वेविष्टः	वेविषति	वेविष्टे	वेविषाते	वेविषते

IMPERFECT

अवेविषम्	अवेविष्व	अवेविष्म	अवेविषि	अवेविष्वहि	अवेविष्महि
अवेवेट्-ड्	अवेविष्टम्	अवेविष्ट	अवेविष्ठाः	अवेविषाथाम्	अवेविड्ढ्वम्
अवेवेट्-ड्	अवेविष्टाम्	अवेविषुः	अवेविष्ट	अवेविषाताम्	अवेविषत

IMPERATIVE

वेविषाणि	वेविषाव	वेविषाम	वेविषै	वेविषावहै	वेविषामहै
वेविड्ढि	वेविष्टम्	वेविष्ट	वेविक्ष्व	वेविषाथाम्	वेविड्ढ्वम्
वेवेष्टु	वेविष्टाम्	वेविषतु	वेविष्टाम्	वेविषाताम्	वेविषताम्

Parasmaipada	POTENTIAL		Ātmanepada		
वेविष्याम्	वेविष्याव	वेविष्याम	वेविषीय	वेविषीवहि	वेविषीमहि
वेविष्याः	वेविष्यातम्	वेविष्यात	वेविषीथाः	वेविषीयाथाम्	वेविषीध्वम्
वेविष्यात्	वेविष्याताम्	वेविष्युः	वेविषीत	वेविषीयाताम्	वेविषीरन्

भी (P. P.) strong base—**बिभे**; weak base—**बिभि** or **बिभी.**

PRESENT			IMPERATIVE		
बिभेमि	बिभिवः / बिभीवः	बिभिमः / बिभीमः	बिभयानि	बिभयाव	बिभयाम
बिभेषि	बिभिथः / बिभीथः	बिभिथ / बिभीथ	बिभिहि / बिभीहि	बिभितम् / बिभीतम्	बिभित / बिभीत
बिभेति	बिभितः / बिभीतः	बिभ्यति	बिभेतु	बिभिताम् / बिभीताम्	बिभ्यतु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अबिभयम्	अबिभिव / अबिभीव	अबिभिम / अबिभीम	बिभियाम् / बिभीयाम्	बिभियाव / बिभीयाव	बिभियाम / बिभीयाम
अबिभेः	अबिभितम् / अबिभीतम्	अबिभित / अबिभीत	बिभियाः / बिभीयाः	बिभियातम् / बिभीयातम्	बिभियात / बिभीयात
अबिभेत्	अबिभिताम् / अबिभीताम्	अबिभयुः	बिभियात् / बिभीयात्	बिभियाताम् / बिभीयाताम्	बिभियुः / बिभीयुः

हा (P. P.) strong base—**जहा**; weak base—**जहि** or **जही.**

PRESENT			IMPERFECT		
जहामि	जहिवः / जहीवः	जहिमः / जहीमः	अजहाम्	अजहिव / अजहीव	अजहिम / अजहीम
जहासि	जहिथः / जहीथः	जहिथ / जहीथ	अजहाः	अजहितम् / अजहीतम्	अजहित / अजहीत
जहाति	जहितः / जहीतः	जहति	अजहात्	अजहिताम् / अजहीताम्	अजहुः

IMPERATIVE			POTENTIAL		
जहानि	जहाव	जहाम	जह्याम्	*जह्याव	जह्याम
जहाहि, जहिहि, जहीहि	जहितम्, जहीतम्	जहित, जहीत	जह्याः	जह्यातम्	जह्यात
जहातु	जहिताम्, जहीताम्	जहतु	जह्यात्	जह्याताम्	जह्युः

ह्री (P. P.) strong base—जिह्रे; weak base—जिह्री.

PRESENT			IMPERATIVE		
जिह्रेमि	जिह्रीवः	जिह्रीमः	जिह्रयाणि	जिह्रयाव	जिह्रयाम
जिह्रेषि	जिह्रीथः	जिह्रीथ	जिह्रीहि	जिह्रीतम्	जिह्रीत
जिह्रेति	जिह्रीतः	जिह्रियति	जिह्रेतु	जिह्रीताम्	जिह्रियतु

IMPERFECT			POTENTIAL		
अजिह्रयम्	अजिह्रीव	अजिह्रीम	जिह्रीयाम्	जिह्रीयाव	जिह्रीयाम
अजिह्रेः	अजिह्रीतम्	अजिह्रीत	जिह्रीयाः	जिह्रीयातम्	जिह्रीयात
अजिह्रेत्	अजिह्रीताम्	अजिह्रयुः	जिह्रीयात्	जिह्रीयाताम्	जिह्रीयुः

Present Participles Active :—

The Present Participles Active of the roots of the Third Conjugation are formed by the addition of अत् in the Parasmaipada and आन in the Ātmanepada to the weak base of the root.

E. g. ददत्; बिभ्रत्; बिभ्यत्; जहत्; पिप्रत्; पिपुरत्; ददान; मिमान; वेविजान; जिहान.

The Ātmanepadin Participles are regularly declined in all the three genders like adjectives ending in अ.

But the Parasmaipadin Participles ending in अत् are declined like the Present Participle of शास् (2nd Conj.) and not like the Present Participles of the Fifth or the Eighth Conjugation. Thus :—

ददत् (Masculine)

N.	ददत्	ददतौ	ददतः
Ac.	ददतम्	ददतौ	ददतः
I.	ददता	ददद्भ्याम्	ददद्भिः etc.

ददत् (Feminine)

ददत् + ई = ददती to be declined like **जननी.**

ददत् (Neuter)

N., Ac. & V. ददत्-द् ददती ददति—ददन्ति

The rest like ददत् (*m.*)

LANGUAGE-STUDY :—

न दन्तिनः केसरिणोऽपि बिभ्यति ।

Trans. :—The elephants are not afraid of even the lion.

The words **भय, भीति, भीत, भी,** etc. indicating fear govern the Ablative of the source of fear.

ADDITIONAL EXERCISES :—

विद्या ददाति विनयं विनयाद्याति पात्रताम् ।
पात्रत्वाद्धनमाप्नोति धनाद्धर्मं ततः सुखम् ॥
काचः काञ्चनसंसर्गाद्धत्ते मारकेतीं द्युतिम् ।
तथा सत्सन्निधानेन मूर्खो याति प्रवीणताम् ॥
यद्ददासि विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नासि दिने दिने ।
तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षसि ॥
कुर्वन् परहितं गूढश्चोरवत् सुजनो भवेत् ।
तदुत्थां कीर्तिमाकर्ण्य जिह्रीयाज्जनसंसदि ॥
सुहृदामुपकारकारणाद् द्विषतामप्यपकारकारणात् ।
नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को न बिभर्ति केवलम् ॥

---

1. Worth; 2. Of the emerald; 3. Lustre; 4. Arising from that; 5. An assembly of people.

धनेन किं यो न ददाति नाश्नुते बलेन किं यश्च रिपून्न बाधते ।
श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत् किमात्मना यो न जितेन्द्रियो भवेत् ॥

वहति विषधरान् पटीरजन्मा शिरसि मसीपटलं दधाति दीपः ।
विधुरपि भजतेतरां कलङ्कं पिशुनजनं खलु बिभ्रति क्षितीन्द्राः ॥

ददतु ददतु गालीर्गालिमन्तो भवन्तो
वयमपि तदभावाद् गालिदानेऽसमर्थाः ।
जगति विदितमेतद्दीयते विद्यमानं
न हि शशकविषाणं कोऽपि कस्मै ददाति ॥

पापान्निवारयति योजयते हिताय
गुह्यं च गूहति गुणान् प्रकटीकरोति ।
आपद्गतं च न जहाति ददाति काले
सन्मित्रलक्षणमिदं प्रवदन्ति सन्तः ॥

वेदानुद्धरते, जगन्निवहते, भूगोलमुद्बिभ्रते,
दैत्यान्दारयते, बलिं छलयते, क्षत्रक्षयं कुर्वते ।
पौलस्त्यं जयते, हलं कलयते, कारुण्यमातन्वते,
म्लेच्छान्मूर्च्छयते, दशाकृतिकृते कृष्णाय तुभ्यं नमः ॥

TRANSLATE :—

The water of the ocean gets heated by the rays of the sun. It is then changed into vapour which rises up into the sky. It is this vapour that appears to us in the form of clouds.

The thundering of the clouds is so terrible that not only women and children but also men are afraid of it. At the sight of the cloud the peacock begins to dance, and the lion replies to it by roaring when he hears its thunder.

The clouds take different shapes. Some of them are white and some others are dark. When they are laden with water, they become dark.

---

1. The sandal-tree; 2. The moon; 3. Abusive language; 4. A horn; 5. What is fit to be hidden; 6. To one who bears the plough.

The cloud is called 'jalada' because it gives water. It drinks the salt water of the ocean and gives it back to the world after making it sweet. Good people undergo troubles but they always do good to the world. The cloud stores water within it for a long time. When the earth is oppressed by the heat of the summer it gives water and cools it.

The wealth of the good is for the benefit of the world.

New Words :—सिन्धुः; बाष्पः; उद् + हा; परि + नम्; न केवलं... किन्तु; भी; दा; क्षार; सम् + धा; विभूतिः ।

HOME-WORK :—

I. (a) प्रचण्डः सूर्यः यस्मिन् सः प्रचण्डसूर्यः ।

Similarly dissolve :—

स्पृहणीयचन्द्रमाः; अभ्युपशान्तमन्मथः; सुखसलिलनिषेकः; सेव्यचन्द्रांशुहारः ।

(b) निदाघस्य कालः इति निदाघकालः ।

Similarly dissolve :—

जलयन्त्रमन्दिरम् ; मणिप्रकाराः; दिनकरपरितापः; गवययूथः; शरभकुलम्; तृणमध्यम्; मृगवर्गः; द्वन्द्वभावः; हुतवहपरिखेदः; हर्म्यपृष्ठम् ।

II. The effect which the hot season has on birds, beasts, men and Nature have been described in the poem given in this lesson. Briefly narrate them; and taking this as your model briefly describe in Sanskrit the effects of the cold season.

APPENDIX

VERBAL DERIVATIVES.

Note:—In arranging the roots in the alphabetical order the prefixes added to the roots with the plus sign have been discarded.

Root	Past Passive Participle	Gerund	Infinitive
अञ्ज्	अक्त	अञ्जित्वा; अङ्क्त्वा; अक्त्वा	अञ्जितुम्; अङ्क्तुम्
वि+अञ्ज्	व्यक्त	व्यज्य	व्यञ्जितुम्; व्यङ्क्तुम्
अश् (5th Conj.)	अष्ट	अशित्वा; अष्ट्वा	अशितुम्; अष्टुम्
अश् (9th Conj.)	अशित	अशित्वा	अशितुम्
आप्	आप्त	आप्त्वा	आप्तुम्
आस्	आसित	आसित्वा	आसितुम्
इ	इत	इत्वा	एतुम्
अधि+इ	अधीत	अधीत्य	अध्येतुम्
इन्ध्	इद्ध	इन्धित्वा	इन्धितुम्
कृ (8th Conj.)	कृत	कृत्वा	कर्तुम्
क्री	क्रीत	क्रीत्वा	क्रेतुम्
क्लिश्	क्लिशित; क्लिष्ट	क्लिशित्वा; क्लिष्ट्वा	क्लेशितुम्; क्लेष्टुम्
क्षण्	क्षत	क्षणित्वा; क्षत्वा	क्षणितुम्
क्षिण्	क्षित	क्षिणित्वा; क्षेणित्वा क्षित्वा	क्षेणितुम्
क्षुद्	क्षुण्ण	क्षुत्त्वा	क्षोत्तुम्
क्षुभ्	क्षुभित; क्षुब्ध	क्षुभित्वा; क्षोभित्वा	क्षोभितुम्
खिद्	खिन्न	खित्त्वा	खेत्तुम्
ग्रन्थ्	ग्रथित	ग्रथित्वा; ग्रन्थित्वा	ग्रन्थितुम्

Root	Past Passive Participle	Gerund	Infinitive
ग्रह्	गृहीत	गृहीत्वा	ग्रहीतुम्
चि	चित	चित्वा	चेतुम्
छिद्	छिन्न	छित्त्वा	छेत्तुम्
जागृ	जागरित	जागरित्वा	जागरितुम्
ज्ञा	ज्ञात	ज्ञात्वा	ज्ञातुम्
तन्	तत	तनित्वा; तत्वा	तनितुम्
दा (2nd Conj.)	दात	दात्वा	दातुम्
दा (3rd Conj.)	दत्त	दत्त्वा	दातुम्
आ+दा (3rd Conj.)	आत्त	आदाय	आदातुम्
दिह्	दिग्ध	दिग्ध्वा	देग्धुम्
दुह्	दुग्ध	दुग्ध्वा	दोग्धुम्
दॄ	दीर्ण	दीर्त्वा	दरितुम्; दरीतुम्
द्विष्	द्विष्ट	द्विष्ट्वा	द्वेष्टुम्
धा	हित	हित्वा	धातुम्
धू (5th Conj.)	धूत	धूत्वा	धोतुम्; धवितुम्
धू (9th Conj.)	धून	धूत्वा	धोतुम्; धवितुम्
धृष्	धर्षित, धृष्ट	धर्षित्वा	धर्षितुम्
निज्	निक्त	निक्त्वा	नेक्तुम्
पा (2nd Conj.)	पात	पात्वा	पातुम्
पिष्	पिष्ट	पिष्ट्वा	पेष्टुम्
पुष् (9th Conj.)	पुषित	पुषित्वा	पोषितुम्
पू	पूत	पूत्वा; पवित्वा	पवितुम्
पृ	पृत	पृत्वा	पर्तुम्
पॄ (3rd Conj.)	पूर्ण; पूर्त	पूर्त्वा	परितुम्; परीतुम्
प्री (9th Conj.)	प्रीत	प्रीत्वा	प्रेतुम्
बन्ध्	बद्ध	बद्ध्वा	बन्द्धुम्

Root	Past Passive Participle	Gerund	Infinitive
ब्रू	उक्त	उक्त्वा	वक्तुम्
भञ्ज्	भग्न	भक्त्वा; भङ्क्त्वा	भङ्क्तुम्
भिद्	भिन्न	भित्त्वा	भेत्तुम्
भी	भीत	भीत्वा	भेतुम्
भुज्	भुक्त	भुक्त्वा	भोक्तुम्
भृ	भृत	भृत्वा	भर्तुम्
मन्थ्	मथित	मन्थित्वा	मन्थितुम्
मा (3rd Conj.)	मित	मित्वा	मातुम्
मुष्	मुषित	मुषित्वा	मोषितुम्
मृज्	मृष्ट	मार्जित्वा; मृष्ट्वा	मार्जितुम्; मार्ष्टुम्
मृद्	मृदित	मृदित्वा	मर्दितुम्
या	यात	यात्वा	यातुम्
यु (9th Conj.)	युत	युत्वा	योतुम्
युज्	युक्त	युक्त्वा	योक्तुम्
रिच्	रिक्त	रिक्त्वा	रेक्तुम्
रुद्	रुदित	रुदित्वा	रोदितुम्
रुध्	रुद्ध	रुद्ध्वा	रोद्धुम्
लिह्	लीढ	लीढ्वा	लेढुम्
विद् (2nd Conj.)	विदित	विदित्वा	वेदितुम्
विष् (3rd Conj.)	विष्ट	विष्ट्वा	वेष्टुम्
वृ (5th & 9th Conj.)	वृत	वृत्वा	वरितुम्; वरीतुम्
शक्	शक्त	शक्त्वा	शक्तुम्
शास्	शिष्ट	शासित्वा; शिष्ट्वा	शासितुम्
शी	शयित	शयित्वा	शयितुम्
श्रु	श्रुत	श्रुत्वा	श्रोतुम्
श्वस्	श्वसित	श्वसित्वा	श्वसितुम्

Root	Past Passive Participle	Gerund	Infinitive
सू	सूत	सूत्वा	सोतुम्; सवितुम्
स्तम्भ्	स्तब्ध	स्तम्भित्वा; स्तब्ध्वा	स्तम्भितुम्
स्तु	स्तुत	स्तुत्वा	स्तोतुम्
स्तॄ (9th Conj.)	स्तीर्ण	स्तीर्त्वा	स्तरितुम्; स्तरीतुम्
स्ना	स्नात	स्नात्वा	स्नातुम्
स्वप्	सुप्त	सुप्त्वा	स्वप्तुम्
हन्	हत	हत्वा	हन्तुम्
हा (P. P.)	हीन	हित्वा	हातुम्
हा (A. P.)	हान	हात्वा	हातुम्
हि	हित	हित्वा	हेतुम्
हु	हुत	हुत्वा	होतुम्
ह्री	ह्रीत, ह्रीण	ह्रीत्वा	ह्रेतुम्

GLOSSARY

अ

अकाण्डे (*Indecl.*) At once.

अकिञ्चनत्व (*n.*) Poverty.

अक्षम (*Adj.*) Unable.

अग्न्यगार (*n.*) A sacrificial parlour.

अजिम्ह (*Adj.*) Straight; not crooked.

अञ्जन (*n.*) Collyrium.

अति + रिच् [7. U. P. अतिरिणक्ति-रिङ्क्ते] To excel. [In this sense it is usually in the Passive and governs the Ablative of what is surpassed.]

अति + शी [2. A. P. अतिशेते] To excel.

अतीत (*pp. pass.*) Gone beyond.

अत्याहित (*n.*) A great calamity.

अत्युद्धृत (*pp. pass.*) Raised high; made very prosperous.

अत्रभवत् (*Pron.*) Your Honour.

अधि + इ [2. A. P. अधीते] To study; to learn.

अध्वर (*m.*) A sacrifice.

अनस्तमित (*Adj.*) Not gone down or set.

अनास्तीर्ण (*Adj.*) Uncovered; bare.

अनिमित्त (*n.*) A bad omen.

अनु + इष् [1. P. P. अन्वेषति] To search.

अनुक्त (*Adj.*) Not expressed.

अनु + गै [1. P. P. अनुगायति] To sing after another.

अनुज्ञा (*f.*) Permission; an order.

अनुमत (*pp. pass.*) Permitted; assented.

अनु + युज् [7. U. P. अनुयुनक्ति, अनुयुङ्क्ते] To ask.

अनुरूप (*Adj.*) Fit; proper.

अनृत (*n.*) A lie; a falsehood.

अन्तरेण (*Indecl.*) 1. Except. 2 Regarding. [Used with the Accusative of a noun.]

अन्तिकम् (*Indecl.*) Near. [Used with the Genitive of a noun.]

अन्तेवासिन् (*m.*) A pupil.

अन्धस् (*n.*) Food.

अपकृत (*n.*) Harm; injustice.
अप+राध् [4. 5. P. P. अपराध्यति, अपराध्नोति] To offend. [Used with the Genitive or the Locative of a noun.]
अपराधिन् (*Adj.*) Guilty.
अप+हृ [1. P. P. अपहरति] To snatch away.
अप्रतिबुद्ध (*Adj.*) Foolish; ignorant.
अभयवाच् (*f.*) A promise of safety.
अभिज्ञाय (*Ger.*) Having come to know.
अभि+पत् [1. P. P. अभिपतति] To attack.
अभिहित (*pp. pass.*) Uttered; said.
अभ्यन्तर (*n.*) The harem.
अभ्यर्चित (*pp. pass.*) Worshipped.
अम्भस् (*n.*) Water.
अर्थ् [10. A. P. अर्थयते] To beg; to ask.
अर्द् [1. P. P. अर्दति] To ask.
अर्पित (*pp. pass.*) Given; offered.
अर्ह् [1. P. P. अर्हति] To deserve.
अर्हत् (*Adj.*) Worthy.
अलस (*Adj.*) Lazy.
अल्पायुस् (*Adj.*) Short-lived.
अव+इ [2. P. P. अवैति] To know.
अवचित्य (*Ger.*) Having collected.
अवतंसक (*n.*) An ear-ornament.
अव+लुप् [4. P. P. अवलुप्यति] To snatch away; to deceive.
अश् [5. A. P. अश्नुते] To pervade; to enjoy.
अश् [9. P. P. अश्नाति] To eat.
अंशुक (*n.*) A piece of cloth; a garment.
अशोकस्तबक (*m.*) A cluster of Aśoka flowers.
अस्मादृश–श् (*Adj.*) One like us.
असम्बद्धप्रलापिन् (*Adj.*) A prattler.
अस्खलित (*Adj.*) Steady; unstinted.
अहन् (*n.*) A day.
अहित (*m.*) An enemy.
अहो बत (*Indecl.*) Oh! Alas!

आ

आकाशमार्ग (*m.*) The aerial path.
आकुलीकृत (*pp.pass.*) Confused; perturbed.
आ+क्षिप् [6. P. P. आक्षिपति] To object; to slight.
आक्षिप्त (*pp. pass.*) Pounced or swooped upon.

आख्या (*f.*) A name.

आज्ञापित (*pp. pass.*) Ordered.

आतपत्र (*n.*) An umbrella.

आतिथ्य (*n.*) Hospitality.

आत्तसार (*Adj.*) The essence (wealth) of which has been taken away.

आत्मन् (*m.*) The soul. (*Pron.*) Self (reflexive). [In this sense it is always in the singular.]

आत्मस्थ (*Adj.*) That which is in oneself.

आदाय (*Ger.*) Having taken.

आप् [5. P. P. आप्नोति] To obtain.

आमन्त्र्य (*Ger.*) Having taken leave of.

आमिष (*n.*) Flesh.

आयस (*Adj.*) Made of iron.

आयासय [आयासयति] To trouble.

आयुष्मत् (*Adj.*) Long-lived. [A term of address.]

आराव (*m.*) Noise; crying.

आरोपयितुम् (*Inf.*) In order to cause one to ascend.

आर्त (*Adj.*) Unhappy.

आर्य / **आर्या** } [A respectful term of address.] An Aryan.

आ + लिख् [1. P. P. आलिखति] To draw lines; to write.

आ + लिङ्ग् [1. P. P. आलिङ्गति] To embrace.

आलोचित (*pp. pass.*) Thought.

आवरणम् (*n.*) A covering.

आ + वृ [5. U. P. आवृणोति, आवृणुते] To cover.

आशीर्वाच् (*f.*) A blessing.

आस् [2. A. P. आस्ते] To sit down.

आस्तरा (*f.*) A mat.

आ + स्वाद् [1. A. P. आस्वादते] To taste.

आसितव्य (*pot. pass. p.*) Fit to sit down.

आसितुम् (*Inf.*) In order to sit down.

आ + ह्वे [1. U. P. आह्वयति-ते] To call; to invite.

इ

इ [2. P. P. एति] To go.

इयत् (*Indecl.* & *Pron.*) This much; thus far.

इष्ट (*pp. pass.*) Desired.

ई

ईक्ष् [1. A. P. ईक्षते] To see.

ईदृश-श् (*Adj.*) Such; of this kind.

उ

उत्क्षिप्त (*pp. pass.*) Thrown out or up.

उत्+डी [1. A. P. उड्डयते] To fly.
उत्तरीय (*n.*) An upper garment.
उत्तीर्य (*Ger.*) Having descended or crossed.
उत्पाटित (*pp. pass.*) Uprooted.
उत्पाट्य (*Ger.*) Having uprooted.
उत्प्लुत्य (*Ger.*) Having jumped.
उत्+सह् [1. A. P. उत्सहते] To be able.
उत्सन्न (*pp. pass.*) Routed; completely destroyed.
उदर्चिस् (*m.*) Fire.
उदार (*Adj.*) Generous.
उद्+चर् [1. P. P. उच्चरति] To pronounce; to rise up.
उद्देश (*m.*) 1. A place. 2. A motive.
उद्धतम् (*Indecl.*) Haughtily; impudently.
उद्भूत (*pp. pass.*) Produced.
उद्यत (*pp. pass.*) Ready; prepared.
उद्यम्य (*Ger.*) Having raised.
उद्योगिन्*(*Adj.*) Busy; active.
उद्+विज् [7. P. P. उद्विनक्ति] To tremble; to be afraid of.
उद्+हा [3. A. P. उज्जिहीते] To jump up; to rise up.
उन्मत्तक (*Adj.*) Intoxicated.
उन्मत्ती+कृ [उन्मत्तीकरोति-कुरुते] To intoxicate.
उपपन्न (*pp. pass.*) Proper.
उप+भुज् [7. U. P. उपभुनक्ति-भुङ्क्ते] To enjoy.
उप+सृप् [1. P. P. उपसर्पति] To approach.
उपस्थित (*pp. pass.*) Approached.
उप+हस् [1. P. P. उपहसति] To laugh at; to ridicule.
उभय (*Pron.*) Both.
उल्लास (*m.*) Ecstasy; great joy.
उषस् (*f.*) The dawn.
उष्ट्र (*m.*) A camel.

ऊ

ऊर्मि (*f.*) A wave; a ripple.
ऊरुयुग्म (*n.*) A pair of thighs.

ऋ

ऋद्धि (*f.*) Prosperity; wealth.

ए

एकनराधिप (*m.*) A sovereign king.
एतादृश-श् (*Adj.*) Such; of this kind.
एतावत् (*Indecl.* & *Pron.*) Thus far; so much.
एवंप्राय (*Adj.*) Of this kind.

क

कक्ष (*m.*) A side; the interior of a forest.

कच्चित् (*Indecl.*) I hope.

कञ्चुकिन् (*m.*) An attendant in a harem.

कण्टकभुज् (*m.*) A camel.

कथनीय (*pot. pass. p.*) Fit to be narrated.

कदलीगृह (*n.*) A bower of plantain-trees.

कर्तव्य (*pot. pass. p.*) Fit to be done. (*n.*) Duty.

कर्मन् (*n.*) Work.

कलाक्षय (*m.*) The loss of digits.

कष्टमय (*Adj.*) Full of troubles.

कानन (*n.*) A forest.

कान्तार (*n.*) A forest.

कान्तिमत् (*Adj.*) Lustrous; bright.

कामम् (*Indecl.*) Granting that.

कामुक (*m.*) A lewd person.

कार्मुक (*n.*) A bow.

कार्य (*pot. pass. p.*) Fit to be done. (*n.*) Duty.

कालान्तरेण (*Indecl.*) In the course of time.

कालानुरूपम् (*Indecl.*) In a manner suited to the occasion.

किं पुनर् (*Indecl.*) How much more? How much less?

किमपि (*Indecl.*) Indescribably.

कियत् (*Indecl. & Pron.*) How far; how many.

किराती (*f.*) A woman belonging to the Kirāta caste.

किरीटिन् (*m.*) A name of Arjuna.

कुक्षि (*m.*) The stomach.

कीदृश-श् (*Adj.*) What sort of; like what or whom.

कुशलिन् (*Adj.*) Happy; healthy.

कुशाग्रबुद्धि (*Adj.*) Intelligent; clever.

कुसुमशालिन् (*Adj.*) Full of flowers.

कुसुमोत्कट (*Adj.*) Full of flowers.

कूट (*n.*) 1. A trick. 2. A peak.

कूल (*n.*) A bank; a dam.

कृ [8. U. P. करोति, कुरुते] To do.

कृताञ्जलि (*Adj.*) One who has folded one's hands.

कृत्वा (*Ger.*) Having done.

कृपा (*f.*) Compassion; favour.

केसरिन् (*m.*) A lion.

कोटर (*m.*) A hollow.

कोटरस्थ (*Adj.*) Staying in a hollow.

कोपितुम् (*Inf.*) In order to get angry.

कोलाहल (*m.*) A hubbub; a noise.
कोश (*m.*) A treasure or a treasury.
कौलेयक (*m.*) A dog.
क्रमेलक (*m.*) A camel.
क्रव्य (*n.*) Flesh.
क्री [9. U. P. क्रीणाति, क्रीणीते] To buy.
क्रोडीकृत (*pp. pass.*) Brought within the fold of one's arms.
क्लान्त (*pp. pass.*) Tired.
क्लिश् [9. P. P. क्लिश्नाति] To trouble.
क्वचित् (*Indecl.*) In some place; rarely.
क्षतजार्द्र (*Adj.*) Wet with blood.
क्षयिन् (*Adj.*) Consumptive.
क्षार (*Adj.*) Salt; brackish.
क्षिप् [6. P. P. क्षिपति] 1. To throw. 2. To abuse; to speak ill of.
क्षीण (*pp. pass.*) Emaciated.
क्षुत्क्षाम (*Adj.*) Parched with hunger.
क्षुध् (*f.*) Hunger.
क्षुभ् [9. P. P. क्षुभ्नाति] To be agitated.
क्षुर (*m.*) 1. An arrow. 2. A razor.

ख

खड्ग (*m.*) A sword.
खन् [1. U. P. खनति-ते] To dig.
खाद् [1. P. P. खादति] To eat.
खिद् [7. A. P. खिन्ते] To grieve; to be sad.
खिन्न (*pp. pass.*) Grieved; sad.
ख्या [2. P. P. ख्याति] To tell; to speak.

ग

गण (*m.*) A group.
गणिका (*f.*) A courtezan.
गन्धवत् (*Adj.*) Fragrant.
गभस्ति (*m.* & *f.*) A ray.
गर्भदासी (*f.*) A born slave. [A term of contempt or abuse.]
गाण्डीविन् (*m.*) A name of Arjuna.
गिरिकूट (*n.*) A peak of a mountain.
गिरिप्रस्थ (*m.*) A slope of a mountain.
गुणवत् (*Adj.*) Meritorious.
गुरुशुश्रूषु (*Adj.*) One desirous of serving the elders.
गुल्म (*m.*) A thicket.
गृध्ररूप (*Adj.*) One having the from of a vulture.
गृहीत (*pp. pass.*) Taken.
गेहिनी (*f.*) A wife.

ग्रन्थ् [9. P. P. ग्रथ्नाति] To string together.

ग्रह् [9. U. P. गृह्णाति, गृह्णीते] To take; to seize.

ग्लपय [ग्लपयति] To cause to fade or faint.

घ

घटयितुम् (*Inf.*) In order to unite.

घर्घरी (*f.*) A pot.

घस् [1. P. P.] To eat. [This root has no forms of its own. It is used as a substitute for अद् in the Passive.]

घृणा (*f.*) Compassion; pity.

च

चक्ष् [2. A. P. चष्टे] To tell; to speak.

चक्षुस् (*n.*) An eye.

चन्द्रमस् (*m.*) The moon.

चर्मन् (*n.*) The skin.

चाप (*m.*) A bow.

चापहस्त (*Adj.*) Carrying a bow in the hand.

चार (*m.*) A spy.

चि [5. U. P. चिनोति, चिनुते] To collect.

चिन्त् [10. U. P. चिन्तयति–ते] To think; to contemplate.

चिन्तापर (*Adj.*) One who is lost in thought.

चुर् [10. U. P. चोरयति-ते] To steal.

चूत (*m.*) A mango-tree. (*n.*) A mango.

चेटी (*f.*) A maidservant.

छ

छिद् [7. U. P. छिनत्ति, छिन्ते] To cut.

ज

जगत् (*n.*) The world.

जतुलव (*m.*) A piece of lac.

जन्मन् (*n.*) Birth.

जम्बुक, जम्बूक (*m.*) A jackal.

जल्प् [1. P. P. जल्पति] To prattle.

जल्पित (*n.*) A prattle.

जागरण (*n.*) Keeping awake (at night).

जागृ [2. P. P. जागर्ति] To be awake.

जाति (*f.*) A caste; a class.

जीवित (*n.*) Life.

जैत्र (*Adj.*) Victorious.

ज्ञा [9. U. P. जानाति, जानीते] To know; to understand.

ज्ञेय (*pot. pass. p.*) Fit to be known.

झ

झञ्झामरुत् (*m.*) A stormy wind.

झटिति (*Indecl.*) At once.

त

तड् [10. U. P. ताडयति-ते] To beat; to strike.

तडाग (*m.*) A lake.

ततस्ततः (*Indecl.*) Everywhere.

तत्रभवत् (*Pron.*) Your Honour.

तदवलम्बिनी (*f.*) One who depends upon that or him.

तदानींतन (*Adj.*) Relating to that time.

तन् [8. U. P. तनोति, तनुते] To stretch; to perform (a sacrifice).

तपस् (*n.*) Penance.

तपस्विन् (*Adj.*) 1. An ascetic. 2. A poor fellow.

तमिस्रा (*f.*) 1. The night. 2. Darkness.

तरलहृदय (*Adj.*) Fickle-minded.

तर्ज् [10. A. P. तर्जयते] To threaten; to intimidate.

तस्कर (*m.*) A thief.

तादृश–श् (*Adj.*) Such; of that kind.

तावत् (*Indecl. & Pron.*) So far; so much.

तीर्थ (*m.*) A respectable and worthy man.

तीव्र (*Adj.*) Acute; sharp.

तुष् [4. P. P. तुष्यति] To be pleased.

तुष्टि (*f.*) Satisfaction.

तूष्णीक (*Adj.*) Silent.

तूष्णीम् (*Indecl.*) Silently.

तृष् (*f.*) Thirst.

तृह् [7. P. P. तृणढि] To kill.

तॄ [1. P. P. तरति] To cross.

तेजस् (*n.*) Light; lustre.

तोयमुच् (*m.*) A cloud.

त्वरायुक्त (*Adj.*) Hasty.

त्वादृश–श् (*Adj.*) One who is like you.

द

दक्षिण (*Adj.*) Right.

दन्तिन् (*m.*) An elephant.

दलित (*pp. pass.*) Pounded; crushed.

दवाग्नि (*m.*) A forest conflagration.

दंश् [1. P. P. दशति] To bite.

दस्यु (*m.*) A thief.

दा [3. U. P. ददाति, दत्ते] To give.

दिग्ध (*pp. pass.*) Besmeared.

दिश् (*f.*) A direction; a quarter.

दिह् [2. U. P. देग्धि, दिग्धे] To besmear.

दीनदीन (*Adj.*) Very pitiable.

दीर्घायुस् (*Adj.*) Long-lived.

दु [5. P. P. दुनोति] To give pain.

दुकूल (*n.*) A garment; a silk-cloth.

दुःखिन् (*Adj.*) Unhappy; sad.

दुर्बल (*Adj.*) Weak.

दुर्लभ (*Adj.*) Difficult to obtain.

दुष्कर (*Adj.*) Difficult to perform.

दुह् [2. U. P. दोग्धि, दुग्धे] To milk.

दूषय [दूषयति] To pollute; to defile.

दृप्तत्व (*n.*) Pride; haughtiness.

दैवत (*n.*) A deity.

दोलायते [*Denominative verb*] To swing.

द्यूत (*n.*) Gambling.

द्यूतकार (*m.*) A gambler.

द्यूतासक्त (*Adj.*) One who is addicted to gambling.

द्रविणाशा (*f.*) A desire for wealth.

द्रुम (*m.*) A tree.

द्विज (*m.*) 1. A Brahmin. 2. A bird.

द्वित्र (*Adj.*) Two or three.

ध

धनिक (*m.*) 1. A creditor. 2. A rich man.

धनिन् (*Adj.*) 1. A rich man. 2. A master.

धनुस् (*n.*) A bow.

धन्य (*Adj.*) Blessed.

धर्मविद् (*Adj.*) One who knows one's duty.

धामन् (*n.*) 1. A house. 2. Lustre.

धिक् + कृ [8. U. P. धिक्करोति-कुरुते] To treat with contempt.

धीमत् (*Adj.*) Wise; clever.

धु, धू [5. U. P. धु–धूनोति, धु–धूनुते] To shake.

धूर्त (*m.*) A shrewd man.

धृत (*pp. pass.*) Held; caught.

धृष् [5. P. P. धृष्णोति] To dare; to brave.

न

नग (*m.*) A mountain.

नभस् (*n.*) The sky.

नाटय [नाटयति] To gesticulate.

निदाघ, निदाघकाल (*m.*) The summer.

निन्द् [1. P. P. निन्दति] To blame.

निपुणतरम् (*Indecl.*) Cleverly; persistently.

निम्नगा (*f.*) A river.

नियन्तुम् (*Inf.*) In order to restrain.

नियुक्त (*pp. pass.*) Appointed.

नि+युज् [7. U. P. नियुनक्ति, नियुङ्क्ते] To appoint; to join.

निरपेक्ष (*Adj.*) Indifferent; one who has no expectations.

निरवधि (*Adj.*) Endless.

निर्+अस् [4. P. P. निरस्यति] To expel; to throw out.

निर्भिद्य (*Ger.*) Having broken.

निवारित (*pp. pass.*) Stopped; prohibited.

निवेदय [निवेदयति] To tell; to relate.

निशम्य (*Ger.*) Having heard.

निशीथ (*m.*) The midnight.

निश्चित (*pp. pass.*) Determined.

निष्करुण (*Adj.*) Wicked; pitiless.

निष्प्रभ (*Adj.*) Lack-lustre; faded.

नि+सद् [6. P. P. निषीदति] To sit down.

निसर्ग (*m.*) Nature.

निःसारित (*pp. pass.*) Expelled.

नूनम् (*Indecl.*) Indeed.

नृत् [4. P. P. नृत्यति] To dance.

प

पक्ष (*m.*) 1. A side. 2. A wing. 3. A fortnight.

पक्षिन् (*m.*) A bird.

पङ्कज (*n.*) A lotus.

पम्पा (*f.*) The name of a lake.

परा+जी [1. A. P. पराजयते] To defeat.

पराभूत (*pp. pass.*) Defeated.

परिक्षीण (*pp. pass.*) Worn out; wasted.

परिचारिका (*f.*) A maidservant.

परिणत (*pp. pass.*) Ended; ripened.

परि+नम् [1. P. P. परिणमति] To be transformed; to ripen.

परिवृत (*pp. pass.*) Surrounded.

परिव्राज् (*m.*) A recluse.

पर्याप्त (*Adj.*) Enough; sufficient.

पवन (*m.*) The wind.

पश्चात् (*Indecl.*) Afterwards; behind.

पा [2. P. P. पाति] To protect.

पादपस्थ (*Adj.*) Sitting or staying on the tree.

पाश (*m.*) A string.

पितृकल्प (*Adj.*) One who is in the position of the father.

पिधाय (*Ger.*) Having covered.
पुरतः (*Indecl.*) In front.
पुरवासिन् (*Adj.*) One who dwells in a city; a citizen.
पुराण (*Adj.*) Old.
पुष् [9. P. P. पुष्णाति] To nourish.
पुष्पवत् (*Adj.*) Possessed of flowers.
पुष्पवर्ष (*n.*) A shower of flowers.
पुष्पशालिन् (*Adj.*) Possesed of flowers.
पुष्पावचय (*m.*) A collection or the collecting of flowers.
पुष्पिताग्र (*Adj.*) One whose top has bloomed.
पू [9. U. P. पुनाति, पुनीते] To purify.
पूजार्ह (*Adj.*) One deserving worship.
पूर् [10. U. P. पूरयति-ते] To fill; to fulfil.
प्रकल्प्य (*Ger.*) Having equipped or got ready.
प्रगल्भ (*Adj.*) Bold; proud.
प्रच्छ् [1. P. P. पृच्छति] To ask.
प्रच्छन्न (*pp. pass.*) Hidden; covered; disguised.
प्रति + अभि + ज्ञा [9. U. P. प्रत्यभिजानाति, प्रत्यभिजानीते] To recognize; to know.
प्रतिवेश्म (*Indecl.*) From house to house.
प्रत्यय (*m.*) Confidence; proof.
प्रति+उद्+गम् [1. P. P. प्रत्युद्गच्छति] To greet; to welcome.
प्रतिज्ञात (*pp. pass.*) Promised vowed.
प्रतिपादयित्वा (*Ger.*) Having given.
प्रतियातुकाम (*Adj.*) Desirous of returning.
प्रत्यूष (*m.*) The dawn.
प्रदेय (*pot. pass. p.*) Fit to be given.
प्रथमम् (*Indecl.*) First; firstly.
प्रथमरात्रि (*f.*) 1. The first night. 2. The first part of the night.
प्रभावशालिन् (*Adj.*) Powerful.
प्र+युज् [7. U. P. प्रयुनक्ति; प्रयुङ्क्ते] To use; to employ.
प्रलापिन् (*m.*) A prattler.
प्रष्टव्य (*pot. pass. p.*) Fit to be asked.
प्रसाद (*m.*) Favour.
प्रसार्य (*Ger.*) Having stretched.
प्र+हस् [1. P. P. प्रहसति] To laugh at; to ridicule.
प्र+हि [5. P. P. प्रहिणोति] To send.

प्रहित (*pp. pass.*) Sent.
प्राज्ञ (*m.*) A wise man.
प्राप्त (*pp. pass.*) Obtained; reached.
प्री [9. U. P. प्रीणाति, प्रीणीते] To please; to propitiate.
प्रेमन् (*m. & n.*) Love; affection.

फ

फुल्ल (*Adj.*) Bloomed.

ब

बन्ध् [9. P. P. बध्नाति] To bind; to tie.
बर्ह (*m. & n.*) The tail of a peacock.
बर्हिन् (*m.*) A peacock.
बलवत् (*Adj.*) Strong. (*Indecl.*) Greatly.
बलात् (*Indecl.*) Forcibly; perforce.
बहु + मन् [4. 8. A. P. बहुमन्यते बहुमनुते] To honour; to respect.
बाढम् (*Indecl.*) Yes; indeed.
बाणपथ (*m.*) The range of an arrow.
बाष्प (*m.*) Vapour.
बुभुक्षित (*pp. pass.*) Hungry.
ब्रह्मन् (*m.*) A Brahmin. (*n.*) The Highest Being.
ब्रू [2 U. P. ब्रवीति, ब्रूते] To speak.

भ

भक्ष्य (*n.*) An eatable; an edible.
भग्न (*pp. pass.*) Broken.
भगवत् (*Adj.*) A revered person.
भञ्ज् [7 P. P. भनक्ति] To break.
भद्र (*m.*) A term of address.
भवत् (*Pron.*) Your Honour.
भवादृश-दृश् (*Adj.*) One who is like you.
भाण्डपति (*m.*) A merchant.
भानुमत् (*m.*) The sun.
भावना (*f.*) Feeling; sentiment.
भाविन् (*Adj.*) What is to be or to take place.
भिद् [7. P. P. भिनत्ति] To break.
भी [3. P. P. बिभेति] To fear. [Used with the Ablative of the source of fear.]
भुज् [7. P. P. भुनक्ति] To enjoy.
भुज् [7. A. P. भुङ्क्ते] To eat.
भुजगी (*f.*) A female serpent.
भुजङ्ग (*m.*) 1. A paramour; a hanger-on. 2. A serpent.
भूभुज्, भूभृत् (*m.*) A king.
भूरि (*Adj.*) Plenty.
भोगिन् (*m.*) A serpent.
भेक (*m.*) A frog.

भोजित (*pp. pass.*) Fed; made to eat.

भ्रष्ट (*pp. pass.*) Fallen; left behind.

म

मखज (*Adj.*) Arising from a sacrifice.

मद् (*m.*) Intoxication; pride.

मदयति [*Denominative verb*] To intoxicate.

मधुरस्वभाव (*Adj.*) One of sweet disposition.

मनस् (*n.*) The mind.

मन्थ् [9. P. P. मथ्नाति] To churn.

मयूर (*m.*) A peacock.

मरीचिमालिन् (*m.*) The sun.

महर्षि (*m.*) A great sage.

मन्त्रितम् (*n.*) Anything that is privately said.

मन्दाशय (*Adj.*) 1. Unfortunate. 2. Unfeeling.

मरुत् (*m.*) 1. A god. 2. The wind.

महत् (*Adj.*) Great.

महाभाग (*Adj.*) A fortunate person.

महित (*pp. pass.*) Worshipped.

मादृश-श् (*Adj.*) One who is or looks like me.

मानिन् (*Adj.*) Proud; self-respecting.

मानुष (*m.*) A man. (*Adj.*) Of man.

मायापाश (*m.*) A magical spell.

मार्जन (*n.*) Cleansing; wiping.

मुखरीकृत (*pp. pass.*) Made to prattle.

मुग्धत्व (*n.*) 1. Foolishness. 2. Beauty; charm.

मूर्धन् (*m.*) The head.

मृज् [2. P. P. मार्ष्टि] To wipe; to wash; to cleanse.

मृद् (*f.*) Earth; mud.

मृष् [10. U. P. मर्षयति-ते] To bear; to forgive.

मृण्मय (*Adj.*) Made of clay.

मेदिनी (*f.*) The earth.

मौलि (*m.*) The head.

य

यज् [1. U. P. यजति-ते] To sacrifice; to worship.

यज्वन् (*m.*) One who sacrifices.

यतः (*Indecl.*) Since.

यवनी (*f.*) An Ionian woman.

या [2. P. P. याति] To go.

यशस्वत् (*Adj.*) Successful; victorious.

यादृश-श् (*Adj.*) Of what kind.

यावत् (*Indecl. & Pron.*) How far; as long as.
युज् [7. U. P. युनक्ति, युङ्क्ते] To join.
यूथ (*m.*) A group; a herd.
युध् [4. A. P. युध्यते] To fight.
युवन् (*Adj.*) Young.
युष्मादृश-श् (*Adj.*) One who looks like you.
योषित् (*f.*) A woman.

र

रक्षस् (*n.*) A demon.
रक्षित (*pp. pass.*) Protected.
रज्जु (*f.*) A rope.
रण (*m. & n.*) A fight.
रथकेतन (*n.*) } The banner of
रथकेतु (*m.*) } a chariot.
रसवत् (*Adj.*) Juicy.
राग (*m.*) 1. Colour. 2. Love.
राजन् (*m.*) A king.
राज्यतन्त्र (*n.*) The science of government.
रिच् [7. U. P. रिणक्ति, रिङ्क्ते] To empty.
रुद् [2. P. P. रोदिति] To cry; to weep.
रुद्ध (*pp. pass.*) Obstructed.
रुध् [7. U. P. रुणद्धि, रुन्द्धे] To obstruct.
रुधिर (*n.*) Blood.
रुष् (*f.*) Anger.
रुष् [4. P. P. रुष्यति] To be angry.

ल

लघु (*Indecl.*) Quickly.
लब्धावकाश (*Adj.*) One who has found an opportunity.
लाङ्गूल (*n.*) The tail.
लिप्त (*pp. pass.*) Besmeared.
लुब्ध (*pp. pass.*) Greedy.
लू [9. U. P. लुनाति, लुनीते] To cut; to pluck.
लोकोक्ति (*f.*) A proverb; an adage.

व

वच् [2. P. P. वक्ति] To speak.
वञ्च [10. U. P. वञ्चयति-ते] To deceive.
वध (*m.*) Killing; massacre.
वन् [8. A. P. वनुते] To beg.
वनौकस् (*Adj.*) One who lives in a forest.
वम् [1. P. P. वमति] To vomit.
वर्ष (*m.*) The rainy season.
वर्षाकाल (*m.*) The rainy season.
वाङ्मात्रेण (*Indecl.*) Merely in words.
वार्त (*n.*) Happiness.
वाच् (*f.*) Speech.
वार्ता (*f.*) News.

वि + अञ्ज् [7. P. P. व्यनक्ति] To manifest; to show.

वि + कत्थ् [1. A. P. विकत्थते] To boast.

वि + क्री [9. A. P. विक्रीणीते] To sell.

विक्रीत (*pp. pass.*) Sold.

वि + कृष् [1. P. P. विकर्षति] To draw; to drag.

विद् [2. P. P. वेत्ति, वेद] To know.

विट (*m.*) A hanger-on.

वि + डम्ब् [10. U. P. विडम्बयति-ते] To mock.

वितरण (*n.*) Gift; generosity.

वित्तार्थम् (*Indecl.*) For the sake of wealth.

विदार्य (*Ger.*) Having torn.

विद्युत् (*f.*) Lightning.

विद्विष् (*m.*) An enemy.

विधिवत् (*Indecl.*) According to rites.

विद्वस् (*Adj.*) Educated; learned.

विनिमातुम् (*Inf.*) In order to exchange.

विपद् (*f.*) A difficulty.

विपन्नावस्था (*f.*) Adversity.

विमल (*Adj.*) Pure.

विरल (*Adj.*) Rare.

वि + राज् [1. U. P. विराजति-ते] To look beautiful; to shine.

वि + लप् [1. P. P. विलपति] To lament; to bewail.

विलप्य (*Ger.*) Having lamented.

विवश (*Adj.*) Helpless.

विवस्वत् (*m.*) The sun.

विश् (*m.*) 1. A man. 2. A Vaiśya. (*f.*) A subject.

विश्रम्य (*Ger.*) Having rested.

विश्वकर्मन् (*m.*) The architect of the gods.

विश्वजित् (*m.*) The name of a sacrifice.

विषय (*m.*) 1. A subject. 2. A province. 3. An object of senses.

विहायस् (*n.*) The sky.

वृक (*m.*) A wolf.

वृद्धापसद (*m.*) The wretch of an old man.

वृष्टि (*f.*) A shower; rain.

वेगवत् (*Adj.*) Speedy.

वेश्मन् (*n.*) A house.

वैश्य (*m.*) A tradesman; a man belonging to the Vaiśya caste.

व्यक्त (*pp. pass.*) Manifested.

व्यग्र (*Adj.*) Listless; confused.

व्यध् [4. P. P. विध्यति] To strike.

व्यापादनीय (*pot. pass. p.*) Fit to be killed.

व्यापादय [व्यापादयति] To kill.

व्यापादित (*pp. pass.*) Killed.

व्यापृत (*pp. pass.*) Engaged; busy.

व्यामोह (*m.*) Infatuation; foolishness.

श

शक् [5. P. P. शक्नोति] To be able.

शक्रध्वज (*m.*) The banner of Indra.

शङ्कास्थान (*n.*) An object of suspicion or fear.

शप् [1. P. P. शपति] 1. To curse. 2. To swear or conjure.

शम् [4. P. P. शाम्यति] To be calm or pacified.

शय्यान्त (*m.*) The region near the bed.

शर (*m.*) An arrow.

शरणागत (*Adj.*) A suppliant.

शरद्घन (*m.*) An autumnal cloud.

शरभकुल (*n.*) A herd of s'arabhas, a kind of fabulous animals.

शरासन (*n.*) A bow.

शंस् [1. P. P. शंसति] To praise; to declare.

शाक (*m.*) A vegetable.

शाखिन् (*m.*) A tree.

शास् [2. P. P. शास्ति] 1. To rule, to command. 2. To teach.

शासनीय (*pot. pass. p.*) Fit to be punished.

शासितृ (*m.*) 1. A teacher. 2. A ruler.

शी [2. A. P. शेते] To lie down.

शुच् [1. P. P. शोचति] To grieve; to cry.

शुचि (*m.*) The summer.

शुभ् [1. A. P. शोभते] To shine. to look beautiful.

शूल (*m.*) A stake.

शेफालिका (*f.*) A kind of flower.

शैल (*m.*) A mountain.

शोभित (*pp. pass.*) Decorated; beautified.

श्रीमत् (*Adj.*) 1. Wealthy. 2. Beautiful.

श्रु [5. P. P. शृणोति] To hear.

श्रेष्ठिन् (*m.*) A merchant; the chief of merchants.

श्लाघ्यतर (*Adj.*) More praiseworthy.

श्वस् [2. P. P. श्वसिति] To breathe; to pant.

श्वस् (*Indecl.*) To-morrow.

ष

षट्पद (*m.*) A bee.

स

सकाशम् } (*Indecl.*) Near. [Used
सकाशे } with the Genitive of a noun.]

संकट (*n.*) A difficulty.

सज्ज (*pp. pass.*) Ready; equipped.

सत्कार (*m.*) Honour; hospitality.

सत्कृत (*pp. pass.*) Honoured.

सदृश-श् (*Adj.*) Similar.

सन्तापय [सन्तापयति] To cause pain.

सन्नाद (*m.*) A noise.

सन्धाय (*Ger.*) Having fixed.

सपरिवार (*Adj.*) Followed by the retinue.

सप्तार्चिस् (*m.*) Fire.

सफेन (*Adj.*) Full of foam.

सभयम् (*Indecl.*) Being full of fear.

समन्ततः (*Indecl.*) On all sides.

समन्तात् (*Indecl.*) On all sides.

समय (*m.*) 1. Time. 2. A condition; an agreement.

समर्पित (*pp. pass.*) Offered.

सम्+आ+पत् [1. P. P. समापतति] To attack.

समायात (*pp. pass.*) Come together.

सम् + आ + श्वस् [2. P. P. समाश्वसिति] To console; to pacify; to take heart.

समासादय [समासादयति-ते] To obtain.

समीपवर्तिन् (*Adj.*) Standing near by.

समुद्रान्त (*Adj.*) Bounded by the seas.

सम्+त्रस् [1. A. P. सन्त्रसते] To fear; to be afraid of.

सम्+धा [3. U. P. सन्दधाति–सन्धत्ते] To unite; to store; to hold.

सम्पद् (*f.*) Wealth.

सम्पादय [सम्पादयति] To acquire.

सम्पादयितुम् (*Inf.*) In order to acquire.

सम्बन्धिन् (*Adj.*) A relative.

सम्भावयितुम् (*Inf.*) In order to honour.

सम्+भू [1. P. P. सम्भवति] To be possible; to arise.

सरोषम् (*Indecl.*) Angrily.

सलज्जम् (*Indecl.*) Bashfully.

संलाप (*m.*) Conversation.

संवाहक (*m.*) A masseur.

सविभ्रम (*Adj.*) Sportive.

सम्प्रवृत्त (*pp. pass.*) Taken place; started.

सस्पृहम् (*Indecl.*) Yearningly.

ससंभ्रमम् (*Indecl.*) In confusion.

ससाध्वसम् (*Indecl.*) Being nonplussed.

सह् [1. A. P. **सहते**] To bear; to suffer.

साङ्ग्रामिक (*Adj.*) Pertaining to the battle.

साध् [5. P. P. **साध्नोति**] To accomplish.

सार्थ (*m.*) A caravan.

सार्थवाह (*m.*) A merchant; the leader of a caravan.

सार्धम् (*Indecl.*) With. [Used with the Instrumental of a noun.]

सास्रम् (*Indecl.*) With tears.

सिन्धु (*m.*) The sea.

सीमन् (*f.*) A boundary; a limit.

सुखभाज् (*Adj.*) Happy.

सुखिन् (*Adj.*) Happy.

सुगूढ (*Adj.*) Carefully hidden.

सुरभि (*m.*) The spring season.

सुवर्ण (*n.*) 1. Gold. 2. A coin.

सुहृद् (*m.*) A friend. (*Adj.*) One who has a noble mind.

सूचि (*f.*) A needle.

सूर्यसदृश (*Adj.*) That which is like the sun.

सृज् [6. P. P. **सृजति**] 1. To create. 2. To abandon.

सेव्यता (*f.*) Fitness for use.

सैन्य (*n.*) An army.

सोपहासम् (*Indecl.*) Jokingly.

स्खल् [1. P. P. **स्खलति**] To falter; to stumble.

स्तबक (*m.*) A cluster.

स्तु [2. U. P. **स्तौति, स्तवीति, स्तुते, स्तुवीते**] To praise.

स्तेय (*n.*) Theft.

स्थली (*f.*) A place.

स्थाली (*f.*) A pot.

स्पर्श (*m.*) Touch.

स्मारयितव्य (*pot. pass. p.*) Fit to be reminded.

स्मृ [1. P. P. **स्मरति**] To remember.

स्मृत (*pp. pass.*) Remembered.

स्रज् (*f.*) A garland.

स्वप् [2. P. P. **स्वपिति**] To sleep.

स्वागतम् (*Indecl.*) Welcome. [Used with the Dative of a noun.]

स्वाधीन (*Adj.*) That which is within one's own power.

स्थापित (*pp. pass.*) Placed.

ह

हत्वा (*Ger.*) Having killed.

हन् [2. U. P. हन्ति, हते] To kill.

हनुमत् (*m.*) A name of Māruti.

हन्तुम् (*Inf.*) In order to kill.

हविस् (*n.*) An oblation.

हा (*Indecl.*) Alas !

हा कष्टम् (*Indecl.*) Alas ! Alas !

हिमांशु (*m.*) The moon.

हिरण्मय (*Adj.*) Made of gold [Feminine base हिरण्मयी.]

हिंस् [7. P. P. हिनस्ति] To kill; to hurt; to give pain.

हृद्गत (*Adj.*) Anything that is in the heart. (*n.*) A secret.

हेमराशि (*m.*) A heap of gold.

ह्यस् (*Indecl.*) Yesterday.

ह्वे [1. U. P. ह्वयति-ते] To call, to invite.

INDEX